

Museumsbulletinen

● NORSK FOLKEMUSEUM ● NORSK FOLKEMUSEUMS VENNER

NR. 91 2 & 3/2019

Museumsbulletinen nr. 91, 2 & 3/2019

Utgiver: Norsk Folkemuseums Venner
Norsk Folkemuseum
Postboks 720 Skøyen
0214 Oslo

Tlf. (+47) 22 12 37 00
post@norskfolkemuseum.no
www.norskfolkemuseum.no

Besøk: Museumsveien 10, Bygdøy

Redaktør: Astrid Santa

Redigering og layout: Astrid Santa

Trykk: Bodoni

Opplag: 3000

© Norsk Folkemuseums Venner,
Norsk Folkemuseum, Oslo 2019.

ISSN 1502-3672

Miljømerket trykksak

OMSLAG FORAN:
Kvinne og mann i drakter ved tilstelning på Norsk Folkemuseum.

Foto: Narve Skarpmoen/Norsk Folkemuseum.

OMSLAG BAK:
Tilstelning på Norsk Folkemuseum.

Foto: Narve Skarpmoen/Norsk Folkemuseum.

Innhold

- 4 HANS JACOB AALL – NORSK FOLKEMUSEUMS GRUNNLEGGER
Av Morten Bing
- 6 VISJONEN – ÅPNINGEN PÅ BYGDØY 1902
Av Morten Bing
- 8 «DEN KULTURHISTORISKE HUNDREARSUTSTILLINGEN»
Av Morten Bing
- 10 TOLLBUGATA 14
Av Morten Bing
- 14 FOLKEMUSEETS MARKED 1922-1926
Av Morten Bing
- 18 «VI KUNDE»
Av Morten Bing
- 20 DET GAMLE MUSEET OG HAVET
Av Morten Bing
- 22 BYGDØ KONGSGÅRD OG NORSK FOLKEMUSEUM
Av Monica Mørch
- 36 FRA LENDE TIL BYGDØY
Av Siv Ringdal
- 42 HIMMLERS FOLKEMUSEUM
Av Jørgen Johannessen
- 46 LOVE IS IN THE AIR – TIDENES BRYLLUP
Av Anne Husbyn
- 48 GARTNERIET PÅ BYGDØ KONGSGÅRD
Av Jan Tore Sørdsdal, Marianne Leisner og Monica Mørch
- 50 FRA BYGDA TIL BROOKLYN
Av Siv Ringdal
- 56 NORSK FOLKEMUSEUMS VENNERS MEDLEMSSIDER
- 58 NORSK FARMASIHISTORISK MUSEUMS MEDLEMSSIDER
- 64 NORSK FOLKEMUSEUMS VENNERS PROGRAM

Gol Stavkirke i Kong Oskar IIs samlinger på Norsk Folkemuseum. Foto: Astrid Santa/Norsk Folkemuseum.

Norsk Folkemuseum 125 år – Museumsbulletinen 25 år

I september i år var det 125 år siden visjonæren Hans Jacob Aall stiftet Norsk Folkemuseum. Samtidig var det nøyaktig 25 år siden Museumsbulletinen ble startet av Marianne Andresen, mangeårig styreleder for Norsk Folkemuseums Venner. I september 1994, da Norsk Folkemuseum storstilt feiret sitt 100 års jubileum, skrev Marianne Andresen i sin første leder i bladets aller første nummer:

«God høst! Det du nå holder i hånden er første utgave av vårt nye medlemsblad, *Bulletinen*. Med denne ønsker vi å nå alle i kretsen av venner med strukturert, nyttig og interessant informasjon. I dette bladet vil vi servere stoff både fra foreningens styres side, og fra museets. Her skal våre aktiviteter presenteres og bøker omtales. En interessant fagartikkel vil vi etterstrebe å få med hver gang. (...) *Bulletinen* skal være interessant lesning.»
(*Bulletinen* nr. 1, september 1994.)

Og museets fagfolk nølte ikke med å svare på invitasjonen. Allerede fra første nummer ble museumsfaglig stoff en fast, viktig og høyt verdsatt del av innholdet. Over tid har det som startet som en beskjeden «bulletin» på brunt papir, utviklet seg

til et innholdsrikt og attraktivt populærvitenskapelig tidsskrift.

Museumsbulletinen, som navnet etterhvert ble, har vi gjennom årene løpende kunnet følge og formidle museets forsknings-, utstillings- og formidlingsprosjekter. Husets egne fagfolk så vel som eksterne bidragsytere har bidratt generøst. De har funnet inspirasjon til å ta mange ekstra runder og dype fagdykk for å formidle interessante ting fra sitt fagfelt – prosjekter, forskningsfunn og nye faglige perspektiv. Vi er spesielt stolte over å ha kunnet presentere mange førstegangspubliseringer og orginalt materiale.

Museumsbulletinen, som opprinnelig kun ble distribuert til medlemmer av Norsk Folkemuseums Venner, distribueres i dag til en rekke kulturinstitusjoner, departementer, samarbeidspartnere og andre interesserte. Publikum generelt finner den i Museumsbutikken.

Etter 25 år i museets tjeneste har *Museumsbulletinen* blitt en slags «historiebok» som forteller mye om hva Norsk Folkemuseum har drevet med i dette tidsrommet.

I anledning museets 125 års jubileum presenterer vi denne gangen artikler om Norsk Folkemuseums tidligere historie.

Hilsen Astrid Santa, redaktør

Hans Jacob Aall

Norsk Folkemuseums grunnlegger

av Morten Bing

Hans Jacob Aall var født i Arendal 20. september 1869. Han var sønn av sakfører, senere direktør for Skulpturmuseet, Diderik Maria Aall og Marie Elisabeth, født Herlofson. I 1880 flyttet familien til Kristiania. Hans Aall avla examen artium i 1887. Etter eksamen fulgte han folkeminnesamleren Moltke Moe på feltarbeid i Telemark. I 1890 avla han examen philosophicum og samme år begynte han å arbeide som volontør på Universitetsbiblioteket og året etter som biblioteksassistent på Kunstindustrimuseet i Kristiania. I 1893 ble Aall engasjert som sekretær for en kunstindustriutstilling i Trondheim, og tilbudt stilling som konservator ved det nyopprettede Nordenfjeldske Kunstindustrimuseum med tiltredelse i 1895.

Under en innsamlingsreise sommeren 1894 skal Aall under et opphold på skysstasjonen i Dagali mellom Numedal og Hallingdal ha lest en artikkel i Aftenposten om «nordiske Museum» i Stockholm. Dette la grunnlaget for ønsket om å opprette et tilsvarende museum i Norge.

Om seg selv skriver Alal: «Nøktern videnskap hadde han liten rede på, og ennå mindre visste han hvordan opgaven skulde løses. Bare at den var stor, endeløs stor. At det skulde bli et kjempemuseum, og at han vilde skape det. For efter den dagen på skyss-skiftet brant der noget inne i ham rett som det var.»

Den 19. desember 1894 ble Foreningen Norsk Folkemuseum stiftet på et møte i Studentersamfundets lokaler i Universitetsgaten 26. I utgangspunktet ble Hans Aall foreningens sekretær, men alt i 1895 ble han ansatt som museets (ulønnede) konservator. Etter noen år inne i Kristiania åpnet museet på Bygdøy i 1902. Friluftsmuseet ble etablert med Åmlietua fra Valle i Setesdal, Grøslitua og Raulandsstua fra Numedal og et loft og

Jean Heiberg: Portrett av Hans Aall, 1944.

et bur fra Telemark. I 1904 ble Hans Aall direktør, noe han skulle være i 42 år.

Da museet åpnet på Bygdøy, besto det av midlertidige utstillingsbygninger og et friluftsmuseum med noen få bygninger fra landsbygda. I årene framover vokste friluftsmuseet med stadig nye bygninger fra bygde-Norge, og i 1915 ble Gamlebyen etablert.

Den første permanente utstillingsbygningen – som inneholdt Byavdelingen – ble åpnet i 1914, og i 1938 sto de øvrige utstillingsbygningene rundt torget ferdig med utstillinger av folkekunst, kirkekunst, kunstindustri og håndverk, landbruk, husflid, ride- og kjøretøy, musikkinstrumenter og leketøy.

I 1941 lanserte Hans Aall «15-tunplanen»: Friluftsmuseet skulle ikke bare vise beboelseshus, men komplette gårdstun med alle slags uthus.

I løpet av Hans Aalls mange år som museets leder vokste Norsk Folkemuseum fra et «luftslott» til å bli landets fremste kulturhistoriske museum.

Morten Bing er førstekonservator i Kulturhistorisk seksjon på Norsk Folkemuseum

Til høyre: Hans Aall foran Byavdelingen på Norsk Folkemuseum, 1929. Foto: Ukjent fotograf/Norsk Folkemuseum.

Hans Aall på båtuttur, trolig 1912. Damen ved siden av ham er fru Antoinette Schram.

Fotograf kan være hennes mann Jacob Schram.

Foto: Norsk Folkemuseum.

Visjonen

Åpningen på Bygdøy 1902

av Morten Bing

Den 31. mai 1902, syv og et halvt år etter stiftelsesmøtet, åpnet Norsk Folkemuseum på Bygdøy. Museet besto nå av tre bygninger rundt «Torvet» – Ridehuset, Kirken og Depoet – som tilsammen huset museets samlinger, ca. 8000 gjenstander og «De gamle Huse»: Åmlidstua fra Setesdal, Raulandsstua og Grøslitua fra Numedal, et loft og et bur fra Rofshus i Telemark, samt Henrik Wergelands lysthus fra Damstredet i Kristiania.

Hovedtaler under åpningen var professor Moltke Moe, som var Hans Aalls venn, mentor og støttespiller. Moltke Moe hadde vært nær venn av Hans Aalls far, og allerede i 1887 hadde unge Hans vært på folkeminneinnsamling i Telemark sammen med Moe.

Moltke Moe (1859–1913) var sønn av folkeminnesamleren, dikteren og kapellanen (senere sogneprest og biskop) Jørgen Moe. Moltke Moe hadde ikke annen utdannelse enn «Anden Examen» (cand. philos.), men ble i 1886, 26 år gammel, utnevnt til professor i «norsk Folkesprog med Forpliktelse til ogsaa at foredrage norsk Folketradition».

Moltke Moe kan ses som ideologen bak Hans Aall og Folkemuseet. Det var han som forfattet flyveskriftet som var sendt ut i april 1895, og han var helt fra begynnelsen med i museets styre.

Moltke Moes tale ved åpningen i 1902 er fortsatt verd å ta med seg:

«Et Folkemuseums Betydning kan samles i det, som staar skrevet over Indgangen til Nordiska Museet: «Känn dig sjelf!» Usynlig staar denne Indskrift paa ethvert Folkemuseum, der skal give et Speilbillede af folkets Liv til Forstaaelse af dets nationale Aand og Kulturudvikling, givende Folket Følelsen af Samhørighet indbyrdes og med Fortiden og tillige Tryghed til at gaa videre paa sine egne Veie, som Fædrene gik sine. Folkemuseet er Folkets Museum.

Men vor norske Kultur er ogsaa en Gren af Verdenskulturen, stadig paavirket af denne. Ingen Fjordbund er saa dyb, ingen Dal saa indestængt, at Kulturens store Bølgeslag ikke er naaet didind, blot mere avdæmpet. Men i alt føles dog noget, som ikke er udgaaet af fremmed Paavirkning, noget umiddelbart, kjendt som et Minde. Det er det hjemlige, det særprægede, det, som er rundet af folkets Syn og Lynne, som bærer Nationens Stempel, Begge disse Faktorer er i Udviklingen tilstede og maa være det.

Det, som vi her hævder, er ikke Chauvinisme, ikke at lulle sig ind i Drømme om egen Kraft. Men ligesaa lidt blind Beundring for alt fremmed.

Kunsten er at smelte det fremmede sammen med sit eget, at tilegne sig det, omprøve det efter sin egen Personlighet. Tilegne sig, ikke leve paa Laan. Efter hvad vi har skabt selv skal vi dømmes.»

Utdrag hentet fra Aftenposten 31.05.1902.

Moltke Moe. Foto: Gustav Borgen/Norsk Folkemuseum.

I et flygeblad sendt ut i april 1895 om opprettelsen av Folkemuseet kan en lese: «Vi får øiet op, for hvordan naturen har præget folkets liv og livet atter folkets historie; vi lærer at forstå vort folk bedre, hvordan det er blit som det er, med sine dyder og sine lyder. Og jo mere vi forstår, des mere vokser og styrkes ogsaa vor nationalfølelse», – og som Hans Aalls venn og mentor formulerte det, var målet å skape folkets museum.

Hensikten var, som det står i oppropet sendt til avisene etter stiftelsesmøtet, «at faa bevaret for det norske Folk Billedet af det Liv, som i de senere Aarhundrer har vært ført i Norge.»

Norsk Folkemuseum kan sies å ha vært en viktig del av det nasjonale prosjekt, og vært med å skape en forestilling om «det norske». Men det er likevel viktig at Aalls og Moes forståelse av nasjonalfølelse skiller seg fra nasjonalisme eller «Chauvinisme». – Å kjenne og også sette pris på sin egen historie og kultur på godt og vondt, var og er ikke det samme som selvopp-tatt dyrking av norskhet.

Morten Bing er førstekonservator i Kulturhistorisk seksjon på Norsk Folkemuseum.

Torget på museet slik det må ha sett ut ved åpningen på Bygdøy i 1902. Bildet er riktignok fra 1907. Fra venstre: Depoet, Kirken og Ridehuset. Foto: O. Væring/Norsk Folkemuseum.

Fra utstillingene i Ridehuset. Over til venstre ser vi interiør fra «Smaalene» (Østfold). Til høyre ser vi bygderom fra det «Vestefjeldske». Begge foto: Narve Skarpmoen/Norsk Folkemuseum.

«Den kulturhistoriske hundreaarsutstillingen» – 1914

av Morten Bing

Offisielt ble Norsk Folkemuseums nye permanente utstillingsbygning – «Byavdelingen» – åpnet av Kong Haakon 25. juni 1914. Men i virkeligheten hadde publikum fått tilgang til utstillingen mer enn en måned tidligere. 15. mai hadde Jubileumsutstillingen på Frogner åpnet og direktør Aall var ikke mannen som lot en sjanse til økt oppmerksomhet for museet gå fra seg. 10. mai kunne en lese i Aftenposten:

«Jubilæumsutstillingen og det helt omordnede og utvidede norske folkemuseum paa Bygdø aabnes samtidig den 15de mai. Samhørigheden indskrænker sig imidlertid ikke hertil.»

Aftenposten ser en «indre og dybere forbindelse» mellom Folkemuseet og Jubileumsutstillingen. Mens Jubileumsutstillingen var en mønstring av landets arbeidsliv, viste Folkemuseets samlinger et bilde av landets gamle kultur – «det nationale grundlag altsaa, som vi i saa mangt og meget bygger paa».

Det «omordnede og utvidede» Folkemuseet omfattet nå en håndfull bygninger fra landsbygda i Friluftsmuseet og den nyåpnede prestegården fra Leikanger. Utstillingsbygningen «Ridehuset» var omorganisert med bygderom i 1. etasje og de systematiske samlinger – «Tingene etter deres brug» – i 2. etasje. Den nye «Byavdelingen» viste hjeminnredning fra renessanse til empire og omfattet den gamle Stortingsalen.

Største del av annen etasje i bygningen var brukt til «Den kulturhistoriske hundreaarsutstillingen» – ifølge Tidens Tegn «en kjærkommen humoristisk avveksling, midt i museets videnskapelige alvor». Utstillingen tok for seg perioden 1814 – 1914, et århundre som avisen mente i kunstnerisk henseende sto sørgelig tilbake.

Dette mente nok også utstillingen faglige ansvarlige, den 19 år gamle (!) Thor Kielland, som også hadde skrevet katalog til utstillingen. Første rom i utstillingen viste 1820-årene, og Kielland peker på tidens «tilbakegang i smak og stilfølelse», hvordan empirens ranke linjer «forsimples og blir spidsborgerlig tykmaget og plumpe», mens Biedermeier-stilen utover i 1840-årene fjerner seg mere og mere fra de rene klassiske former og har «tarvelige paalimte ornamenter».

I de neste rommene var det nygotikk og nyrokoko som ble presentert. Nygotikken, som var resultat av romantikken og dens svermeri for middelalderen, satt løst utenpå, «dens konstruktive kerne naadde man skjeldnere ind til», nyrokokoen «behandles rent fabrikmessig, blir plump og taper sit forbildes muntre eleganse».

I rommene som presenterte tiden fra 1860 til 1890 vistes overgangen fra rokokko til Louis XVI og videre til nyrenessanse. Møbelproduksjonen var nå industrialisert, noe Kielland ikke var særlig begeistret for:

«Fra midten av århundret faar maskinerne mer og mere

Thor Bendz Kielland (1894–1963) var tilknyttet Norsk Folkemuseum fra 1914. Senere ble han konservator (1918–28) og så direktør (1928–60) på Kunstindustrimuseet i Oslo.
Foto: Norsk Folkemuseum.

overtaket og kvæler næsten fuldstændig det selvstændige haandverk. Fabrikkerne fremstillet i det uendelige de mest aandløse produkter, uten spor av hensyntagen hverken til form eller materiale.»

Neste rom som tok for seg 1800-tallets siste tiår og den stigende interesse for vikingtid og stavkirker. Denne interessen resulterte i dragestilen, som Kielland var nådeløs ovenfor:

«Møblerne var upraktiske og smagløse baade hvad forhold og ornamentik angik og de hadde intet med virkelig norsk ornamental kunst at bestille.»

I dette utstillingens siste rom, kunne en også se en kubbestol og en brugdebek, åklær og hardangersøm i «rent forsimplet teknik» og «en mængde forloren turistnips», som små utskårne drageskip som fotografirammer, små kubbestoler og ubrukkelige trekrus, «aandløs» rosemaling og et skap fra «den berygtede» Pariserpaniljongen.

Plump og tarvelig er ord som går igjen i katalogen. Likevel synes ikke Tidens Tegn at utstillingen er ondsksfull, men at den som all god historieforskning er strengt objektiv, men gir «et overbevisende indtryk av, at det nittende århundrede ikke har været nogen smagens guldalder.»

En eneste mann finner nøde for Kiellands øyne – Gerhard Munthe! Han «rager op over de øvrige. Han alene skaper noget virkelig godt.» Hans «kraftige, fantastiske» illustrationer til kongesagaene og folkeeventyrene, hans «eiendommelige mandige» tepper, og stolen hans, alt «staar i pagt med de bedste traditioner i norsk folkekunst, og de vil sikre ham et varig minde som skaperen av den nye norske dekorative kunst.»

Utstillingen sto til og med sommersesongen 1923, men ble gradvis omarbeidet, og fra 1924 inngikk den i den ordinære utstillingen i «Byavdelingen».

«Den franske nationale stil rokokoen kommer først op. Den behandles rent fabrikmæssig, blir plump og taper sit forbildes muntre elganse. [...] Møblementet er meget typisk med sine kjedelige utskjæringer i mahogny, og den ubehjælpelig klodsede sofa med det røde plüsches træk.»

Foto: Norsk Folkemuseum.

«Møblerne lages oftest i eketræ i svære overlessede former med de mest plumpe og overdrevne profiler uten forhold og propotioner.»

Foto: O. Væring/Norsk Folkemuseum.

«Møblerne var upraktiske og smagløse både hvad forhold og ornamentik angik, og de hadde intet med virkelig norsk ornamental kunst at bestille. Dertil kom at de med al sin utskjæring ikke var gode at sitte i.»

Foto: O. Væring/Norsk Folkemuseum.

Tollbugata 14

– til Frogner eller Bygdøy?

av Morten Bing

Den toetasjes bindingsverksgården fra Tollbugata 14 – «Håndverkergården» – var den første bybygningen som ble flyttet til Folkemuseet og ble startskuddet for «Gamlebyen». I «Gamlebyen» skulle gamle, interessante byhus som sto for fald, «finde et Asyl, saa de reddes fra Nedrivning».

Norsk Folkemuseum har utarbeidet en Plan for et Anlag av gamle Byhuse paa Pariserpaviljongens Tomt. „Gamlebyen“ – som Anlægget skal hete – blir regulert som to korte Gatestumper, som i ret Vinkel løper sammen i en liten Plads.

Først for et Par Aar siden reiste der sig paa FriLuftmuseet en hel Bygning: Leikanger Prestegaard. Det var Opførelse av den anden Bygning, Toldbodgaten 14 (skjenket Museet av Centralbanken), som gav Støt til Planen om „Gamlebyen“.

Det er Meningen, at Byhusene ved Planinger skal ligge adskilt fra Museumsbygningerne, men skal indgaaende under et med Museets øvrige Eiendomme.

I Gamlebyen skal gamle interessante Byhuse, som staar for Fald, finde et Asyl, saa de reddes fra

Den 3. juni 1913 kunne en lese i Aftenposten at Centralbanken hadde innkjøpt flere eiendommer i Kvadraturen, deriblant Tollbugata 14, for å oppføre en stor ny gård for banken. Det tok et par år før nybygg var aktuelt, men da rivning av den gamle gården nærmet seg var direktør Aall på Folkemuseet på banen, og 9. mars 1915 kunne en lese i Aftenposten:

«Direktør Aall, der altid er om sig, har nu kastet sine øine paa Toldbodgaden 14, den lille gaard med karnappet mellem hjørnegaarden til Kirkcgaden og handelsstandens gamle lokale, — en ganske velbevaret haandverksgaard af bindingsverk fra byens ældste tid med et karakteristisk gaardsrum.

Gaarden skal, som bekjendt, rives af Centralbanken. Direktør Aall vil nu have banken til at bekoste dens op sætning ude paa folkemuseet.»

Saken ble utdypet dagen etter:

«Det er en rigtig tanke, at Folkemuseets samling af gammel bebyggelse bør suppleres med byggaarde. Det billede, museet nu kan give fra dalførene og bygdelagene, er interessant nok. Men noget samlet blik over levekaarene her i landet i gamle dage faar man ikke, uden at typiske eksempler paa bybebyggelsen tages med. Paa et virkeligt folkemuseum hører det med lige meget som bebyggelsen udover byggerne.»

Men det var ikke alle som var enig i at gården skulle til Folkemuseet. Bymuseets konservator Finne-Grønn var av annen oppfatning og hadde to dager etter et innlegg i avisen:

«Personlig mener jeg imidlertid at den dag vil komme, da byens borgere vil beklage at landets hovedstad har givet fra sig sine historiske mindesmærker. Og for sent vil man da bebreide vor tids mænd deres mangel paa rigtig forstaaelse af byens kulturværdier, deres mangel paa omsorg for byens værdighet.

Finne-Grønn syntes ikke Tollbugata 14 burde flyttes til Folkemuseet:

«Men hvad har disse gamle hus at gjøre paa Bygdø? Folkemuseets bygninger der ute er alle imitationer. Ridehuset og stadsporten i Bergen er direkte kopier, kirken og de nye magasiner er imitationer. Mellem alt dette og med bodehuse fra Sætersdalen og Støren i omgivelserne hører hovedstadens gamle bygninger ikke hjemme.

Byen har selv retten —men dermed ogsaa forpligtelsen

Tollbugata 14 før flytting til museet. I 1910 var det både forretningsdrift og folk som bodde i gården. skomaker N. Johansen hadde skotøiforretning og Arnt Ingebretsen drev melkebutikk. I bakgården hadde Paulsen og Andersen mekanisk verksted. I 2. etasje bodde bokbinder H. M. Hansen og syerske Selma Christensen, samt urmaker Chr. Larsen – i 2. etasje i bakgården.

Foto: O. Væring/Norsk Folkemuseum.

til at vogte sine egne verdier, og her maa kunne findes et arrangement, hvor ved de gamle bygninger, efter haanden som de kommer for fald, kan flytte sammen paa et dertil passende sted i byen, i vor egen midte, som et kompleks af historiske mindesmerker.»

Men Aall ble ikke svar skyldig og 17. mars står svaret hans i Aftenposten:

«Jeg finder det lidet tiltalende, at kolleger duellerer i pressen, og vilde derfor helst sluppet at svare. Men paa den anden side finder jeg arkivar Finne-Grønns grunde for et nyt bygningsmuseum i Kristiania saa misvisende, at det er min pligt at rykke ud. For det første kommer ikke Toldbodgaden 14 og mulig flere gamle Kristianiagaarde her paa

folkemuseet sammen med 'imitationer' og med bondehuse i omgivelserne. De faste planer, hvor efter museet arbeider, lader de gamle stuer og loft ligge i vest og nord for museumsbygningerne ('imitationerne'), adskilt fra disse ved tætte træplantninger, og paa samme maande og vel adskilde gamle byhuse i syd. Her vil altsaa de gamle Kristianiagaarde i fremtiden, efterhaanden som desværre i udviklingens medfør maa rives, kunne mødes med andre byhuse fra de samme aarhundreder og danne en fortsettelse af den bygningshistoriske afdeling i museet, som allerede nu indeholder ti interiører og vel et tusen bygningsdetaljer fra det gamle Kristiania. Dette vil saaledes komme til at indtage en smuk plads i det billede af vor gamle byarkitektur, som folkemuseet engang haaber at kunne give, og neppe hoved-

Over: Fasadetegning av bygård fra Tollbugata 14. Forslag til oppsetning på Norsk Folkemuseum.
Fargelagt tegning av Benedicta Haslund.

Fasadetegninger av bakgården til bygård fra Tollbugata 14. Forslag til oppsetning på Norsk Folkemuseum.
Fargelagt tegninger av Benedicta Haslund.

staden uværdig, derfor borger dens egen gamle kultur.»

Aall har heller ikke sansen for argumentet at Bygdøy var utenfor byen:

«Saa var det dette med bygrænsen. Her ligger det nær at tenke paa, at f.ex. Frogner for nogle aartier siden laa længere udenfor byen end Bygdø i vor bevidsthed nu. Overhovedet arbejder vi jo for fremtiden, og da vil den store hovedstad brede sig udover hele Akersdalen, og ingen vil sætte pris paa, at der ligger to, delvis ensartede bygningsmuseer kanskje et kvarters sporvognsreise fra hinanden. Mens Bygdø da i endnu høiere grad end nu vil være en af storbyens folkeparker.»

Allerede 16. mars kunne en lese i Dagbladet at Centralbanken hadde skjenket gården til Folkemuseet og ville bidra med 6000 kroner til flyttingen, så diskusjonen burde vært over, men det var den ikke! 21. mars publiserer Morgenbladet et krast innlegg undertegnet av «Arkitekt».

«Hvorvidt det derimot er riktig og heldig at vælge Folkemuseets Grund paa Bygdø som Sted for Gjenopførelse herav er et stort og tvilsomt Spørsmål. Folkemuseets oprindelige Opgave at samle vore karakteristiske gamle Bondestuer med Bohave er et prisværdig Formaal; men at gaa saa langt som at overføre gamle Bygaarde til Bygdø synes at ligge langt uten for Folkemuseets Ramme.

At der paa Folkemuseet er opført Kopier av Bergensporten, det gamle Ridehus paa Fæstningen og Departementsgaarden er meningsløst, og nu at bøde paa dette ved at overføre nogen mer eller mindre originale Bygaarde gjør ikke Saken bedre; ti det vil vistnok vise sig, at den allerede delvis ødelagte Gaard, Toldbodgaten 14, efter Nedrivningen vil være temmelig brøstfældig og vanskelig lar sig gjenop-

føre uten betydelig Anvendelse av nye Materialier.»

Aalls svar kom på trykk i samme avis en uke senere og synes å avslutte saken. Aall svarer at arkitektens oppfatning av saken og av museets arbeide er helt misvisende:

«Folkemuseets Opgave er og har alltid været at gi et Billede av norsk Kultur efter Reformationen, baade i By og paa Land.»

Aall påpeker videre at Bergensporten og Ridehuset er museumsbygninger – altså utstillingsbygninger – og er noe annet enn etableringen av en byavdeling i Friluftsmuseet.

«... Friluftsmuseet med de egne gamle Bygninger, Bygdernes i Vest og Nord, Byernes i Syd, begge Grupper adskilt fra Museumsbygningene og hverandre ved tette Træplantninger. Av Bondehuse er reddet en Del av de viktigste Bygningstyper, av Byhuse staar Museet foran Arbeidet paa det første, og forhaabentlig blir dette i Aarenes Løb fulgt av flere baade fra Christiania og andre Byer, saa Museet ogsaa ber kan gi et Billede av Hovedpunkterne i Utviklingen.»

I april var diskusjonen lagt død. Kommunen vedtok, riktignok mot sosialistenes stemmer, å bevilge 3000 kroner til flytting av gården til Folkemuseet.

På høsten ble det fart i det videre arbeidet med å finansiere flyttingen av Tollbugata 14 og det videre arbeidet med oppbyggingen av «Gamlebyen». Det ble etablert en finanskomite, bestående av Aall selv samt en rekke av byens prominente borgere, som skulle arbeide for å opparbeide et fond. Målet var å samle minst 200 000 kroner og i november ble det lagt fram en plan for «'Gamlebyen' paa Norsk Folkemuseum».

Slangemennesker, tryllekunstnere og honningkaker

Folkemuseets marked 1922–1926

av Morten Bing

«Gammeldags «marken» agtes holdt paa Norsk Folkemuseum, Bygdø. Det tænkes denne gang ikke baaret af privat assistance, men stelt til som et virkelig gammeldags marked. Der lever nemlig fremdeles mange af de ældre artister igjen, — de, som før reiste rundt fra marked til marked saa at sige aaret rundt»

Aftenposten 15. februar 1922.

Da Folkemuseet i 1922 arrangerte marked, var ikke dette noe helt nytt. I forbindelse med Sankt Hansfesten i 1916 hadde torget mellom museumsbygningene vært arena for salgsboder, lykkehjul og tombola (Se Museumsbulletinen 2017-2). Den gangen hadde det vært riktig så pyntelig – byens prominente fruier og deres unge døtre hadde stått i bodene. Nå ønsket museet et mer autentisk arrangement. Forbildet var Kristianiamarkedet slik det ble avholdt på 1800-tallet på byens torg, Stortorget, og senere også i tillegg på Nytorget (Youngstorgtet).

CHRISTIANIAMARKED

I 1736 var byens tradisjonelle marked, som hadde røtter tilbake til middelalderen, blitt flyttet fra Christiania torg til det nyanlagte Stortorget. Markedet besto dels av handel og dels av fornøyelser, og fant sted på vinteren, i overgangen mellom januar og februar.

Alf Collet (1844–1919) beskriver i Gamle Christiania-Billeder (1893), markedet som «fuldt af Udsalgsboder, hvor der fornemmelig handledes med Sukkertøi og Kager, Pelsverk og Legetøi, Udstillingsborde, som bugnede af forskjellig Markedsods, men især Bliktøi og Trævarer, samt vældige Kister med Honningkager». På plassen foran kirken var det slått opp telt og skur «hvor der optraadte Gjøglerne, sterke Mænd og Folk, som havde underlige Dyr eller andre Seværdigheder at forevise.»

I sine erindringer forteller Rudolf Muus (1862–1935) om markedet i sine guttedager på 1870-tallet. Da var handelen kommet i anden rekke, markedet var først og fremst underholdning. «Hele torvet var som en bølgende maurtue, over hvilket der i disharmonisk kor blandet sig lyden av markedsblaaser, piper, leketrompeter, glade stemmer og musik av lirekasser, blaaseinstrumenter og trommer fra jøglerboderne.» Det var i stor grad dette markedet som skulle bli forbilde for Folkemuseet rundt femti år senere, med «dukketeatre, Laterna Magica, mekaniske vokskabinetter, trolldmænd, kjæmper og kjæmpekvinde, Albinos eller lysskypiker, siamesiske tvillinger, sterkemænd, ildslukere, slangemennesker og kautschukdamer, dvergokser, kjæmpeokser og allemulige rare dyr.»

MARKED PÅ FOLKEMUSEET

Planen om en egen bydel – «Gamlebyen» – i Folkemuseets friluftsmuseum ble utarbeidet i 1915 – 16. For å realisere planen ønsket museet et eget fond utenom det ordinære budsjettet – et

«Gamlebyfond» på kr 200 000. Et av tiltakene for å opparbeide fondet, var store publikumsarrangementer for å gi penger i kassa. Dette var bakgrunnen for at Hans Aall ønsket å gjenskappe et gammeldags Kristianiamarked.

I motsetning til Kristianiamarkedet som ble avholdt på vinteren, ble Folkemuseets marked arrangert i siste halvdel av juni. St. Hansfeiringen på museet ble således en del av markedsuken. Begynnelsen av 1920-tallet var dessuten Folkemuseets Friluftsteaters storhetstid (se Museumsbulletinen 2017-3/4), noe som gjorde det ennå mer attraktivt å besøke museet under markedsdagene.

KJÆMPEKVINDEN ANGELIQUA OG TROLLMANNEN BALEROS

17.–25. juni 1922

Kristianiamarkedet opphørte i 1899. Da Folkemuseets marked åpnet i 1922 var det gått over 20 år siden man siste gang kunne oppleve et tradisjonelt marked i byen. Men markedet på museet var, ifølge Aftenposten, slik «som de eldre av os erindrer det mer eller mindre tydelig, og slik, som de yngre har faat det beskrevet».

Markedet var plassert på torget mellom museumsbygningene, og varte fra 17. til 25. juni. Det synes å ha levd opp til planen som var presentert i Aftenposten fire måneder tidligere. Det hadde lyktes museet å engasjere de ønskede gjøglere, bodene hadde et «tilforlættelig gammeldags preg» og resultatet var at det hele fikk noenlunde karakter av markedene slik de hadde vært på 1800-tallet.

Dagbladet skrev at direktør Aall hadde truffet midt i blinken: «Alle mennesker av eldre aarganger lovpriser de lengst henvundne tider da 'marken' var vinterens store sensasjon. Med vemodsblandet glede minnes de honningkakene, markedsballongene, skrikerne, jøglerbodene og hele det brogete liv fra den gang, da Kristiania var smaaby— 'ei honningkake te' hver pot aa et pund av besste markensgot'». Avisen syntes Aall hadde vært heldig med å rekonstruere Kristianiamarkedet. Her manglet ikke noe eller noen: Kjempedamen Angeliqa, trollmannen Baleros, Sisilie Jensens panorama – «Paris ved natt» og «billeder fra den rædselsfulde krig», marionetteater, Casparsteater, skytebane, «lufthuskene», vokskabinettet og boder med honningskaker og kjøkkentøy, markensblåser, similismykkere og varm ertesuppe.

Social-Demokraten skrev 20. juni at «paa den store karusel var i aftenens løp alle hester og slæder besat, og de mange andre fornøielsesavdelinger stod ikke noget tilbake» og syntes markedet var vellykket. Det eneste negative var friluftrestauranten, «her maatte man vente i timevis for at faa litt vederkvælgelse».

Dagbladet kunne meddele at over 15 000 mennesker hadde

I 1922 holdt markedet til på Torvet mellom utstillingsbygningene.

Karusellen var plassert foran Byavdelingen. Til venstre Kjæmpekvinden Angeliqa.

Ertesuppe eller sleiverter var et populært mattilbud på markedet.

«gaatt markedsgang». Det var heller ikke uvesentlig at nettooverskuddet ble på hele 12 500 kr – Drøyt 300 000 i dagens penger.

KJEMPESØSTRENE FRA ARENDAL OG DEN GRESKE TROLLMANNEN GALINI

16.–24. juni 1923

I 1923 var markedet, som varte fra 16. til 24. juni, flyttet til den nyanlagte Markedsplassen (Festplassen). Skal en tro på Aftenpostens journalist, som var svært begeistret, var markedet vellykket også denne gang. Journalisten mente at markedet på Folkemuseet allerede var blitt en tradisjon, som «forhaabentlig vil fortsætte i mange aar til like stor glæde for alle parter».

Dagbladet kunne fortelle om en rekke nye artister: Kjempe-søstre Agnes og Paula, «Den halve dame», sjongløren Arnest og den greske trollmannen Galini. I «Latterstua» skulle Olaves Blautmyra og n'Albert «gjøre sitt beste for aa sette folks lattermuskler i bevegelse». Frøknene Agnes og Paula var forøvrig fra Arendal, og henholdsvis 21 og 23 år. De kunne, sto det i Aftenposten, tilsammen bære fem mann og en liten kanon på sine bryster (!). Overskuddet av markedet var enda bedre enn året før: kr 14 700.

VERDENS KLOKESTE KATT OG KAPTEIN VOMS TEATER

20.–29. juni 1924

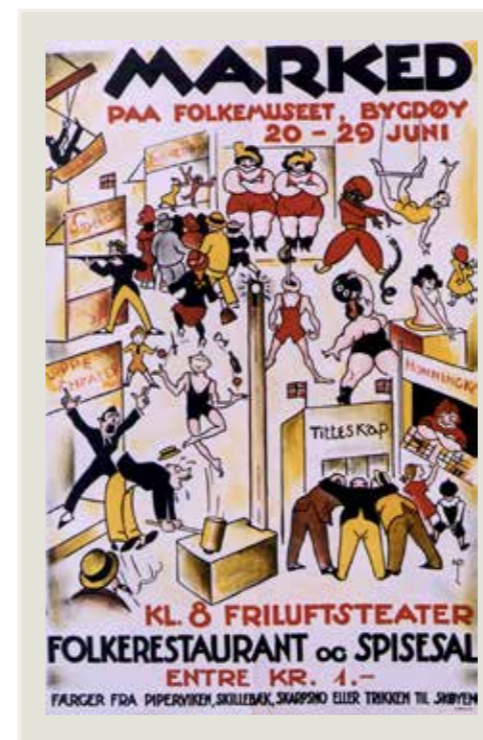
I 1924 var det mye nytt, i tillegg til attraksjonene fra året før. Direktør Aall hadde, som Dagbladet skrev, «en god nese og som den ypperlige museums mann han er, har det vel vært en forholdsvis lett sak aa støve op disse merkverdige fortidslevninger». Det var fakirer «fra det tykkeste Siam», slangetemmer-sken frøken Harriet, verdens klokeste katt (!), slangemennesker, en «negertrop som sikkert vil bli meget populær». Det var trollmenn, sabel- og ildslukere, et dukketeater som bar navnet «Kaptein Voms Teater», og to forskjellige karuseller, ifølge Morgenbladet var «begge like svimlende og spændende at se paa». Og for dem som hadde vokst fra karuseller og luftbusker, var det anledning til å få seg en dans på det nye dansegulvet.

«Karusellen med de nervepirrende husker vakte vild jubel. Og trolldamen utførte de vidunderligste tryllekunstner, slangedamen betvang et uhyre av en boa constrictor, manden med den mystiske kuffert slog alle med forbauselse, sabel og sverdslukeren ernærte sig med lethet av denne for almindelige mennesker ufordøielige materie.»

Verdens klokeste katt, «som – til forskjjel fra sine stamme-frænder – hadde git sig indunder menneskelig dressur» het forøvrig Sultan. Sultan kunne visstnok både sitte og gå på to ben, turne i ringer, hoppe over hinder og framfor alt – den var «en pasjonert sigarettroyker».

Også denne gangen var det handelsboder – honningka-kekonene, sleivertermadamen og galanterihandlerskene, som solgte alt fra markedslåser og kunstige barter til kjøkkenkasseroller, barberspeil og smykkeskrin.

Markedet var en «hvirvel av fornøielser, og et minde tillike fra svundne tider, da marken hørte til hver skikkelig by». En kan med Nationen undre seg over hvor Aall hadde fått samlet sammen alle disse merkverdighetene. Det røpte «et ganske

usedvanlig talent for en indbringende impressario virksomhet paa dette felt».

VÆRGUDENE SPILLER IKKE LENGER PÅ LAG

13.–23. juni 1925. 12.–15. og 19.–23. juni 1926

De tre første årene med markedene var vellykket, med publikumstilstrømning og overskudd til «Gamlebyfondet», men det fjerde året gikk det ikke fullt så bra. Ifølge avisen var flere av artistene i 1925 internasjonale stjerner, men til tross for mange spennende attraksjoner ble ikke resultatet som forventet. Det dårlige været fikk skylden. 19. juni skrev Arbeiderbladet at Folkemuseets marked hadde vært forfulgt av utrygt vær, og besøket ikke hadde vært så godt «som artistenes dyktighet fortjener». Inntektene var ikke større enn at de dekket planeringsarbeidene på Festplassen.

I 1926 var været riktig dårlig og markedet måtte ta pause i tre dager. Om det bare var været som var skyld i nedgangen er ikke godt å si. I årsmeldingen forklarte Aall også det dårligere besøket med større konkurranse fra andre underholdningstilbud. Aall tok konsekvensen av det dårlige resultatet og 1926 ble siste «Kristianiamarked» på Folkemuseet.

ET STYKKE UFORFALSKET GAMLE-KRISTIANIALIV

Hensikten med markedene har utvilsomt vært å tjene penger og i ettertid er det lett å se det som kommersialisering på tvers av museets formål, hvilket vel også Reidar Kjellberg antyder i sin 50-årsberetning, skrevet ca. tjue år seinere. Men i samtiden fremmet Aftenposten et annet syn: De «døde» gjenstandene er nok «paalidelige vidner om en svunden tid», men «i denne uke har Folkemuseet en utstillings-gjenstand, som er spillevende, – et stykke uforfalsket Gamle-Kristiania-liv». Markedet var ikke bare for å skaffe penger, men var også det vi i dag vil kalle levendegjøring. Og om mange av aktivitetene i våre dager kan virke uakseptable, over kanten folkelige, til dels groteske, så ga de et realistisk – og faktisk noe neddempet – bilde av hvordan markedsløyer hadde vært i tidligere århundrer.

i 1924 var markedet fortsatt på markedsplassen – den senere Festplassen. Blant innslagene dette året var både Kaptens Voms Teater, Latterstua og en «negertrop».

I 1923 var markedet flyttet til den nyanlagte markedsplassen lenger inne på museumsområdet. Angeliqa var nå erstattet av søstrene Agnes og Paula. Loppesirkus har vært et viktig underholdningstilbud.

Alle foto i artikkelen: Norsk Folkemuseum, ukjent fotograf.

LITTERATUR OG KILDER

Artikler i Aftenposten, Arbeiderbladet, Dagbladet, Morgenbladet, Nationen og Social-Demokraten.

Norsk Folkemuseums årsmeldinger 1922-1926.

Collett, Alf 1893: *Gamle Christiania Billedet*. J. W. Cappelen Forlag. Christiania.

Kjellberg, Reidar 1945: *Et halvt århundre. Norsk Folkemuseum 1894-1944*.

Melvold, Erik O. 2006: «Christianiamarkedet» i *St. Hallvard 4/2006*.

Muus, Rudolf 1923: *Gamle Kristiania-minder*. J. Aass's Forlag. Kristiania.

«Vi kunde»

av Morten Bing

«Det er ikke bare Vi Kan som åpner imorgen! – sier direktør Aall på Folkemuseet til en andektig lyttende skare av presse-menn. Det er en annen og like betydningfull utstilling, – nemlig – Vi Kunde! Den finnes her på Folkemuseet. Og vil forhåpentlig overbevise mine damer og herrer om at de kunde såvisst de gamle også.»

Aftenposten 11. mai 1938.

Nymontering av Byavdelingen i 1938 ble åpnet med pomp og prakt 27. juni. Dette markerte avslutningen på et stort prosjekt som hadde pågått i flere år: oppføring av nye permanente utstillingbygg rundt torget på museet, tegnet av arkitektene Bjercke & Eliassen – og montering av utstillinger i disse bygningene. Den første utstillingen, Kirkesamlingen, hadde stått ferdig i 1935. Nå var de nye bygningene fylt med utstillinger om folkekunst, landbruk, tekstiler, musikkinstrumenter og leketøy, gamle norske varer, folketro og begravelse og kirkegård, ride og kjøretøy og husflid. Kronen på verket – i 1938 – var en utstilling om håndverk og nymontering av Byavdelingen.

I Håndverkerutstillingen kunne en se skomakerverkstedet med en gammel skaftestøvel som uthengskilt og gå videre til garveren og skinnfellmakeren, til dreierverkstedet og til hjulmakeren og bødkerens arbeidsplass, og til kurvmakeren, treskomakeren og kardemakeren.

I Byavdelingen kunne en «følge byfamiliens dagligliv gjennom flere hundre år», fra tidlig renessanse, via barokk, rokokko og empire til 1890-årenes stasstue «så proppfull av nips og plysj og støvsamlere at det må grøsse i en moderne hushjelp», som det sto i Aftenposten.

Til åpningen 27. mai var både kongen, dronningen og kronprinsen tilstede, samt representanter for regjeringen og Stortinget, og for museer i Danmark og Sverige. Men utstillingen hadde – «i all stillhet» – som det står i årsmeldingen for 1937-1938, blitt åpnet for pressen og for publikum allerede seks uker tidligere.

Den 11. mai refererer Aftenposten under tittelen: «Hvordan vi har bodd og levet gjennom hundrer av år», fra pressekonferanse på museet hvor Aall sammen med Hilmar Stigum og Reidar Kjellberg presenterer den nye håndverkerutstillingen og «de vidløftige ommonteringer» i Byavdelingen.

Motivet for denne førpremierer var fra Aalls side å henge seg på åpningen av Vi kan-utstillingen. Vi Kan-utstillingen, som åpnet 12. mai 1938, var lokalisert ikke langt fra Bygdøy – på Frognerstranda. Formålet med utstillingen var å vise Oslo i lys av den moderne tid – og presentere framskrittet innen håndverk, industri og sosialpolitikk.

Aalls argument for å åpne de nye utstillingene samtidig som Vi kan-utstillingen, var at en også før i tiden «kunde».

Fra den store åpningen 27. juni 1938. I front kong Haakon og museets styreformann Jacob S. Worm-Müller, deretter dronning Maud og fru Gudrun Huitfeldt, styremedlem.

Foto: Norsk Folkemuseum.

Og tema for Vi kunde var hjem og håndverk gjennom tidene. Gjennom annonser som ble gjentatt hele sommeren, og som var et samarbeid med Oldsaksamlingen, ble også stavkirken og vikingskipene trukket fram.

Avisoppslaget dagen før Vi kan-utstillingen åpnet og annonsekampanjer i ukene framover var et godt eksempel på hvordan Aall grep enhver sjanse til å fremme sitt museum – og som regel lyktes!

LITTERATUR

Om «Vi kan»-utstillingen se: Gram, Geirr Olav 2008: Oslo som «det moderne» - Vi kan-utstillingen 1938. I Byminner nr. 3-2008.

Skomakerverkstedet i Håndverkerutstillingen. Foto: Norsk Folkemuseum.

„VI KAN“-NYTT

VI KAN
UTSTILLINGEN

Åpent alle hverdager fra kl. 10-24, søndager kl. 12-24. Høllens ukkes kl. 21. Billettsalget stutter kl. 26. Entré: Voksne 1,- Barn 0,50

Idag

ORKESTERKONSERTER PÅ FESTPLASSEN
fra kl. 16.30 – 18 og fra kl. 20 – 23.

HOLLENDERAFTEN

Program:
Frk. Greta Møllersted - Amerikanerne Lilli Word - Engländerne Båga Fours - Den kjendte filmdanserinne
MARIE HOLLIS

Tenorsangeren Schroeder fra Hivervorm Radio.
Hollandsk revy av det verdensberømte orkester,
JOHN KRISTEL

DANS Souper à kr. 8,-. Bordbestilling telefon 40 000, hovmesteren.
Inngang Løff Eriksens gate etter kl. 19.30

I morgen (lørdag) kl. 20.
KONGRESSHALLEN:

For kun 1 krone:
Efter den store suksess i London
Sangerinnen **SOPPI SCHÖNNING**
Vad Fluglet: **Daniel Lovdal**

Nest siste gang:
Tri-Balletten, Gerd Kjellaas Signe Hoffgaard, Elsa Lindenberg med ensemble. Akk. **Tora Sinding**. Bil. à Kr. 1,- i Billetcentralen og v. inngangen til Kongresshallen fra kl. 19.

Søndag 12. juni kl. 20.
SISTE GANG:

For kun 1 krone:
Tri-Balletten: Gerd Kjellaas Signe Hoffgaard, Elsa Lindenberg med ensemble. Akk. **Tora Sinding**.
Stockholms Buss och Spörvägkör
Dirigent: **Per Lindberg**.
Oslo Spörvälskör
Dirigent: **Fridthjof Spalder**.
Bil. à Kr. 1,- i Billetcentralen og v. inng. til Kongresshallen fra kl. 19.

VI KUNDE

HJEM OG HÅNDBERKE GJENNOM TIDENE
DE NYORDNEDE SAMLINGER

STAVKIRKEN

FOLKEMUSEET BYGDØY 11. 20.

VIKINGESKIBENE

BYGDØY

KL. 11-20. SØNDAG KL. 12-20

De kan —

Under titelen „VI KAN“-NYTT er det anledning for alle utstillere å hevise til sine stande, underrette publikum om foredrag, demonstrasjoner, filmforevisning o. lign. Men slindelige salgsannonser kan ikke til høje. Annonsepreisen er den vanligste 20 øre pr. linje. — Alle som skal på utstillingen er interesserert i „VI KAN“-NYTT

Et av rokokkrommene i Byavdelingen. Foto: Norsk Folkemuseum.

Hele sommeren var «Vi kunde»-annonser plassert rett under «Vi kan-nytt». Faksimile av annonse i Aftenposten 10. juni 1938.

Det gamle museet – og havet

av Morten Bing

ER VI EN KYSTNASJON?

Da Norsk Folkemuseum ble stiftet i 1894 var det som del av et stort nasjonalt prosjekt som hadde pågått gjennom et helt århundre: å konstruere norskhet og skape nasjonalfølelse i et land som i århundrer i realiteten hadde vært en dansk provins – med hovedstad i København.

Norge har i mye mindre grad enn en gjerne forestiller seg vært «sjølberga». Gjennom hundrevis av år har eksport, ikke minst av fisk og tømmer, har stor økonomisk betydning. Det har ført til en kulturell kontakt som ikke bare har preget kystdistriktene, men også innlandet. Eksempelvis er ikke norsk folkekunst vokst fram i isolasjon, men henter sin inspirasjon i former importert fra Europa. Dekorative elementer som akanthus og rocailler, som preger norske ølboller og framskap, er som navnene tilsier ikke noe som er funnet på her i landet.

Hva om 1800-tallets nasjonsbyggere isteden for å lete etter det urnorske i isolerte fjelldaler, hadde funnet ut at det var sjømannen som var det norske av alt? Hva om innvandrerne og deres etterkommere, hvorav mange satt på Eidsvoll i 1814 og la grunnlaget for norsk selvstendighet, hadde slått fast at det var de som var typisk norske? Hadde vi da hatt en forståelse av at det som karakteriserer Norge ikke er isolasjon, men kulturmøte?

Når Norge i dag er et land som knapt vil erkjenne at det har en hovedstad, og vi er et av de få landene i Europa som står uten for EU, er dette rett og slett et resultat av at 1800-tallets nasjonale prosjekt valgte bonden og ikke matrosen?

NORSK FOLKEMUSEUMS ROLLE ...

Norsk Folkemuseum har uten tvil vært med å underbygge forestillingen om at innlandsbonden fra dalstrøk og fjellbygder er den norske av det norske. Til tross for Norges lange kyst og mange fjorder, har fiskeren og matrosen ikke kunnet konkurrere med bonden om å representere det typisk norske.

Det første som møter en i Friluftsmuseet på Norsk Folkemuseum er dalstrøk langt fra havet: Setesdal, Østerdalen, Numedal, Hallingdal og (Øvre) Telemark. Men selv om museet fra starten så det som en viktig oppgave å redde levningene av den gamle bondekulturen, er det mye som taler for at det ikke var museumsskaperens hensikt å ekskludere kystkulturen og sjøfarten fra norsk kulturhistorie.

SJØFARTSMUSEET

Da Norsk Sjøfartsmuseum ble konstituert i juni 1915 stilte Hans Aall lokaler til rådighet i 2. etasje i museets utstillingsbygning Ridehuset. «Byværelsene» var nylig flyttet over til den nye museumsbygningen og utstillingene i Ridehuset var omarrangert.

Den 24. september samme år åpnet Sjøfartsmuseet her en utstilling som bl.a. omfattet modeller av Gjøa og Fram og akvareller av «fregatter, skonnerter og fuldriggede armerede

Fra havna i Brevik med Chrystiegården til høyre i bildet. Gården står nå på Norsk Folkemuseum. Foto: Ukjent/Norsk Folkemuseum.

koffardiskuder». I årene framover var Sjøfartsmuseet, sammen med Byavdelingen og «de gamle stuer», en av Norsk Folkemuseum hovedattraksjoner.

I 1929 flyttet Sjøfartsmuseet inn i en egen gjenoppført bygning – «Generalitetsgården» fra Dronningens gate 15 i Oslo. Den ble plassert mellom Folkemuseet og Vikingskiphuset i området som var i ferd med å bli Folkemuseets Gamleby. Her åpnet Sjøfartsmuseet 7. mai 1929.

Norsk Sjøfartsmuseum var ikke bare Folkemuseets nærmeste nabo, men i realiteten bygningsmessig integrert i Gamlebyen og en del av Folkemuseets publikumstilbud. I Aalls tid som direktør var derfor sjøfart ikke noe Folkemuseet behøvde å inkludere i sin virksomhet.

I FRILUFTSMUSEET

Allerede fra 1920-tallet dukket hus fra kystnære strøk opp i Friluftsmuseet. Først ute var Barthelegården som hadde ligget ved havna i Kragerø. Den ble overført til museet i 1922 og var oppført to år senere. Interiøret ble riktignok først tilgjengelig for publikum samtidig med «Håndverkergården» fra Tollbugata 14 i Oslo, da Gamlebyen ble åpnet for publikum i 1930. Også Chrystiegården fra Brevik, som var overført til museet 1916 og gjenoppført 1946–1971, hadde ligget ved havna.

I 1922 ble også tre av husene fra gården Nes, som hadde ligget med sjøutsikt i bygda Mundheim ved Øynejfjorden i Hardanger, overført til museet. Stua og bualofte sto oppført i 1927 og i 1931 var også stabburet oppført. Det var også eldhuset, som museet nå hadde fått.

Fra Norsk Sjøfartsmuseums utstilling i Ridehuset, hvor museet holdt til fra 1915 til 1928.

Foto: Ukjent/Norsk Maritimt Museum.

Nok en bygning ble overført til museet i 1922: Våningshuset fra gården Hovde på Ørlandet ved Trondheimsfjorden. Det sto ferdig oppført i 1931. Utover på 1930-tallet kom først oppgangsaga fra Ullensvang ved Sørfjorden i Hardanger, overført i 1932 og ferdig satt opp etter fem år, og Lendestua fra Time på Jæren overført i 1932 og åpnet for publikum året etter.

Også ventehallen fra Pipervika i Oslo, for passasjerer som skulle reise med fjordbåtene, kan ses som en del av kystkulturen. Den ble overført til museet i 1931 og sto ferdig allerede året etter.

Selv om Norsk Folkemuseum satte opp flere bygninger fra kyst og fjord, preget dette likevel ikke inntrykket av Friluftsmuseet. Folkemuseet ligger på en halvøy, men har ikke strandlinje.

SJØEN FORSVINNER FRA SYNSFELTET

I årene etter 2. verdenskrig endrer museet perspektiv. I 1951 ble det opprettet en samisk avdeling og de samiske samlingene fra Etnografisk museum ble overført til Norsk Folkemuseum. I 1955 åpnet en utstilling om samisk kultur. En sterk interesse for sosialhistorie kom også til å prege arbeidet ved museet i årene framover, med innsamling av arbeiderminner (1950–1968) og husmannsminner (1954–1961), og med oppsettingen og innredning av husene fra Enerhaugen i Oslo (1959–1969). Men hvor ble det av fiskeren og sjømannen? Det ble samlet inn minner fra sagbruk og høvleri, fra tobakksindustrien og fra fyrstikkerarbeidere, fra anlegg og tekstilindustri, fra jern- og metallarbeidere og fra skotøyindustrien. Det nærmeste en kom sjøen var bryggearbeid, men hvor ble det av matrosen?

Fra 1950-tallet var også Sjøfartsmuseet på flyttefot – til nybygg på Bygdøyens. Sjøfartsmuseet åpnet Båthallen i 1959 og sommeren 1960 var siste gang museet hadde åpen utstilling i Generalitetsgården. Selv om Sjøfartsmuseet fra starten av organisatorisk hadde vært en egen institusjon, hadde det vært lokalisert til Folkemuseet og vært en del av Folkemuseets publikumstilbud. Men nå flyttet Sjøfartsmuseet ned til kysten og etterlot Folkemuseet i innlandet.

Fra 1929 holdt Sjøfartsmuseet til i Generalitetsgården i Gamlebyen.

Foto: A. B. Wilse 1933/Norsk Folkemuseum.

NYE TIDER

I utviklingen av Friluftsmuseet i de siste årene vender vi ikke lenger ryggen mot sjøen. I år har vi åpnet «Finnmark» med gjenreisninghus fra Porsanger. Fra kjøkkenvinduet i bolighuset kunne en se fjorden. Sjøsamene, som var fiskerbonde, er blitt en del av museets fortelling. I 2020 fornyes innredningen i Lendestua fra Jæren og vil vise et miljø med blikket rettet utover – siste beboer var en av de mange som krysset Atlanteren og arbeidet i USA, før han vente hjem igjen for å bygge seg et nytt liv i Norge.

Og ikke minst: I 2015 ble Sjøfartsmuseet, nå Norsk Maritimt Museum, konsolidert med Folkemuseet. Etter 100 år er sjø og land forenet! Noe som gir håp om å se og vise at byborgeren, arbeideren, bonden og sjømannen alle er del av norsk kultur.

Bygdø Kongsgård og Norsk Folkemuseum

– to gode naboer?

av Monica Mørch

Bygdø Kongsgård er i dag en avdeling i Stiftelsen Norsk Folkemuseum, men eies av staten og forvaltes i samarbeid med Statsbygg. Hovedbygningen og lystslottet Oscarshall disponeres av H.M. Kongen. Bygdø Kongsgård er Oslos største økologiske melkeprodusent, med besøkstun, rideskole, økologisk matproduksjon og gartneri. Bygdø Kongsgård formidler moderne landbruk, kultur- og naturhistorie. Besøkstunet er åpent for publikum gjennom året, og tilbyr pedagogiske opplegg for skoleklasser og barnehager. Gården er også arena for ulike arrangementer. Bygdø Kongsgård omfatter 2000 dekar hvorav 740 dekar er dyrket mark og grenser til Norsk Folkemuseum. Hvilket forhold har Bygdø Kongsgård hatt til sin nabo Norsk Folkemuseum siden museet etablerte seg på halvøya i 1898?

BAKGRUNN

Bygdø Kongsgårds historie er dokumentert tilbake til middelalderen. Da var området vekselvis eid av kongemakten og cistercienserklosteret på Hovedøya. Etter reformasjonen i 1537 kom eiendommen under Akershus slott og ble disponert av de danske stattholderne eller stiftsamtmannen. Ved de danske kongebesøkene på 1700-tallet besøkte de kongelige stattholderens sommerresidens. Fra 1775 ble parseller av halvøya bortbygget til private for å øke statsinntektene og for å få en

mer effektiv utnyttelse av arealene. Dette var starten på privatiseringen av de sørlige delene av Bygdøy.

Under sin periode som konge i Norge fra mai til oktober 1814 bodde Christian Frederik ofte i hovedbygningen på Bygdø Kongsgård. Det var også her kongen abdiserte 10. oktober 1814. Under unionen med Sverige var det et nytt dynasti som interesserte seg for stedet. Da den fattige norske staten la halvøya ut for salg, kjøpte kong Carl Johan eiendommen i 1837. Kongens idé var å anlegge en offentlig park. Carl Johan brakte med seg erfaringer fra kontinentale storbyer, hvor det var åpne offentlige tilgjengelige kongelige parker. Han ønsket å anlegge en folkepark for innbyggerne i Christiania slik stockholmernes hadde på Djurgården. Sønnen Oscar I fortsatte arbeidet med å utvikle folkeparken. Spesielt oppføringen av lystslottet Oscarshall, som startet i 1847, ble det norske motsvaret til Rosendal slott på Djurgården. Kong Carl XV solgte hele eiendommen tilbake til den norske staten i 1863, som til gjengjeld stilte eiendommen til disposisjon for den regjerende konge. Kong Carl XV var opptatt av landbruksdriften og bidro til utviklingen av gården til et mønsterbruk. Kong Oscar II utvidet Bygdø Kongsgårds areal ved kjøp av de private naboløkkene Strømsborg i 1876 og Hengsen i 1883. Dette var gullalderen for folkeparken, som med sitt store areal var tilgjengelig for bybefolkningen og kunne gi dem

Kong Oscar IIs bygningssamling var en av mange tilbud i folkeparken på Bygdø Kongsgård. På dette bildet synes runesteinen ved Stavkirkens apsis tydelig, med Hovestua i bakgrunnen og Berdalsloftet til høyre. Foto: Knud Knudsen/Billedsamlingen, Universitetsbiblioteket i Bergen.

Kong Oscar II besøkte «Den kulturhistoriske udstilling» på nabotomten til bygningssamlingen i 1901.

Foto: Narve Skarpmoen/Norsk Folkemuseum.

et mangfoldig tilbud. I tillegg til det store veinettet av spaserveier, utsiktsplasser og monumenter, var det etablert flere spisesteder og et sjøbad. En folkepark skulle ha severdigheter og virke dannende på publikum. På slutten av 1800-tallet økte fokuset på nasjonens egen lange historie, også som inspirasjon til erstatning for mer eksotiske parkelementer. I Norge fant man inspirasjon i tidlig middelalder og norsk storhetstid. Særegne middelalderbygninger, som stavkirken fra Gol, var flotte representanter fra denne fortiden. Fram til 1890 ble fem gamle bygninger flyttet og gjenreist i folkeparken.

Etter unionsoppløsningen i 1905 ble hovedbygningen sommersted for den nye norske kongefamilien. Kong Haakon VII og dronning Maud tilbrakte mye tid på Kongsgården. Kong Olav V fortsatte sine foreldres tradisjon. Da driftsbygningene fra 1893 brant i 1975, tok kongen initiativ til oppføring av nye. Etter rehabiliteringen av hovedbygningen i 2007 begynte kong Harald og dronning Sonja å bruke hovedbygningen som sommerbolig og fulgte slik opp forgjengernes tradisjon.

Med virkning fra 2004 sa kong Harald V fra seg disposisjonsretten over Bygdø Kongsgårds gårdsbruk, skog og park med unntak av hovedbygningen og Oscarshall. Staten overførte bruksretten og forvalteransvaret til Stiftelsen Norsk Folkemuseum og Statsbygg, som har ansvaret for bygningsmassen. En detaljert avtale regulerer oppgavefordelingen og samarbeidet med Statsbygg. Norsk Folkemuseum fikk utvidet sitt areal på

Bygdøy, en gammel drøm ble realisert og et gammelt vennskap ble fornyet. Men hvordan var forholdet mellom naboinstitusjonene tidlig på 1900-tallet da Norsk Folkemuseum ble etablert og hvordan utviklet det seg etter unionsoppløsningen?

BYGDØ KONGSGÅRD FÅR EN NY NABO

Etter at Hans Aall grunnla Foreningen Norsk Folkemuseum og skulle anlegge et friluftsmuseum var en sentral plassering avgjørende. Folkeparken på Bygdø Kongsgård var en ideell plassering. Museumsforeningen søkte Finansdepartementet om «fri Afbenyttelse til Friluftsmuseum ca. 100 Maal af Bygdø Kongsgaards Grund i Kongeskoven» 30. nov. 1896. Det var arealet ved den såkalte «Paraplyen» i Kongeskogen, hvor også restaurantbygningen til Bygdø Sjøbad lå, som Hans Aall hadde i kikkerten. I den innledende runden mente departementet at «den mellem de to Promenadevie værende Trekant, hvorpaa Restaurationsbyggingerne er opførte under enhver Omstendighed maatte blive at undtage fra Afstaaelsen.» Museet fikk heller ikke anlegge konkurrerende restaurant i området. Både Finansdepartementet og hoffet var enige om at en rekke betingelser var nødvendig for å hindre at skogen ble uthugget, oppføring av gjerder som hindret publikums frie ferdsel i skogen, om de skulle gå videre med søknaden fra Norsk Folkemuseum.¹

Den nye museumsforeningen var ivrig på å anlegge sitt friluftsmuseum i folkeparken og sendte ny henvendelse i oktober

I folkeparken ble Hovestua fylt opp med en rekke «antikke» gjenstander foruten interiøret som fulgte med fra Heddal. Foto: Axel Lindahl/ Norsk Folkemuseum.

1897. Denne gangen gjaldt det Hanseløkken, området nord for Stavkirken. Finansdepartementet og hoffet avviste søknaden, siden «overhovedet nogen Del af Kongsgaardens dyrkede mark kan tilstedes benyttet i det nævnte Øiemed.» Å etablere et friluftsmuseum i Kongeskogen ble avvist fordi det «i Tilfælde maatte foregaa Udhugning i adskillig Udstrækning» i det som «udgjør en Del af Kongsgaardens bedste Skov».²

Tomtespørsmålet løste seg for Norsk Folkemuseum samme år, i 1898 da de kjøpte en tomt av bankadministrator Olsen, en del av Ingstadløkken, som lå sør for og grenset til kong Oscar IIs bygningssamling på Badstubråten.³

Kong Oscar II og departementet ville ikke gi museumsforeningen tomt, men kongen støttet arbeidet til Hans Aall og ga et generøst bidrag på 2.000 kr. til Foreningen Norsk Folkemuseum med utbetaling i desember 1898.⁴

Norsk Folkemuseum nøt godt av naboskapet med kong Oscar IIs bygningssamling. Dette ble også vektlagt i museets fører i 1902. «En værdifuld parallelsamling er H. M. Kongens paa kongsgaardens grund liggende bygningsmuseum, der har mange udmerkede gjenstande af stor antikvarisk værd.» Det var et museum til, for de besøkende måtte «ikke forsømme at besøge landbrugs-museet lige ved siden; dette eies af Selskabet for Norges vel».⁵

Kong Oscar II var oppmerksom på direktør Hans Aalls arbeid og besøkte «Den kulturhistoriske utstilling» på Bygdøy sommeren 1901.

Da den svensk-norske unionen ble oppløst i 1905 var det booppgjør med kong Oscar II. Han overførte bygninger og løsøre på Bygdø Kongsgård til den norske stat. Kongen hadde for egen regning foretatt utallige investeringer i folkeparken, som bygningssamlingen med stavkirken. Museumsdirektør Aall kom raskt på banen og sendte allerede i januar 1906 tilbud til staten om å få overta ansvaret for bygningssamlingen:

Ganske naturlig er derfor den Tanke opstaaet, at disse to ensartede Samlinger muligens kunde lægges under en Be-

styrelse og deres indbyrdes Forhold ordnede saaledes, at De besøgende kunde tage Dem i Øiesyn som en stor Samling istedenfor som nu som to mindre adskilte.⁶

Museumsdirektøren mente at det var en stor fordel for begge samlingene. Museets styre følte en «Pligt at bidrage sit til, at Kongsgaardens Samlinger kan komme over i mere betryggende Forhold». Direktør Aall begrunnet sin bekymring med å vise til uttalelse fra Foreningen til norske Fortidsminde-mærkers Bevaring (nå Fortidsminneforeningen), som mente at bygningssamlingen var for «nærværende forsaavidt uheldig stillede, som de henstaar uden fagligt tilsyn, uden at være betryggende afstængte og uden særligt vagthold. Efter hvad der er direktionen meddelt, har derfor ogsaa indbrud og tyveri fundet sted.» Fortidsminneforeningen hevdet at det var av både faglig og praktisk betydning at samlingen ble overført til Norsk Folkemuseum, slik at den ville «komme til at gjøre sin fulde vitenskabelige nytte.»⁷ Direktør Aall argumenterte med at:

Samlingerne [stod] uden fagmæssig Ledelse og Tilsyn og henligger uindgjærkede, uden Dagopsyn om Vinteren og, saavidt vides, uden Nattevagt Aaret rundt. Disse uheldige Tilstander vilde helt kunne undgaaes, om Samlingernes Bestyrelse overdrages Folkemuseet, der er villig til at overtage saavel denne som Ansvaret for et tilfredsstillende Opsyn uden Udgift for Staten under Forudsætning af, at Samlingerne modtages i indgjærdet Stand.⁸

Museet kunne dekke økte utgifter til lønn, da håpet var økt besøk og dermed økte inntekter. Verre var det med utgifter til forsikring og vedlikehold. Disse foreslo Aall ble «dækkede ved særlig Bevilgning eller af Bygdø Kongsgaard; denne lider intet afbræk i Indtægter for Samlingernes Vedkommende, da alle Entréer i Form af Drikkepenge er tilfaldt Opsynet.» For Bygdø Kongsgård ville «en eventuel Udskillelse af Samlingerne saaledes kunne resultere i en Fritagelse for et betydeligt Ansvar og Bryderi» hevdet Aall.⁹ Finansdepartementet gikk videre med forslaget. Tilbudet ble nevnt i forbindelse med stortingsvedtaket

Berdalsloftets annen etasje fungerte som utstillingsrom og var fylt med gjenstander. Det var takvinduer som ga nødvendig lys. En forseggjort plakett forklarte hvor bygningen var fra og at kong Oscar II hadde betalt for flyttingen. Foto: Axel Lindahl/ Norsk Folkemuseum.

om at «den staten tilhørende eiendom Bygdø Kongsgaard med Oscarshall afgives til brug for den regjerende konge» i 1906.¹⁰

Museumsdirektør Aalls krav om å motta området inngjerdet førte til diskusjon om utgiftene mellom Finansdepartementet og Kirke- og undervisningsdepartementet i september 1906. Finansdepartementet rådet over statens eiendommer, mens museet fikk sine bevilgninger fra Kirke- og undervisningsdepartementet. Kirkedepartementet unndro seg å betale for inngjerdingen, for å «kunde undgaa at belaste det allerede før spændte kulturbudget». Museet hadde beregnet at et «passende staastraadgjærde» ville koste ca. 1.000,- kr.¹¹ Det var etter museets syn «magtpaaliggende at faa Gjærdet opsat allerede i indværende maaned, for at «Samlingerne ikke skal udsættes for Katastrofe» (neml. ved Indbrud i den mørke Tid.)¹² Finansdepartementet var ikke enig i at det hastet, og mente at museet var «noget overdrevent i sine Krav paa hurtig Behandling.»¹³ I en tid da bevilgningene over statsbudsjettet var svært detaljerte og begrensede, var det lite rom for fleksibilitet i budsjettåret. Kirkedepartementet tok til slutt utgiften og førte den opp som en «etterbevilgning for budgetaaret 1906-1907.»¹⁴ Siden utgiftene til gjerdet fant sin løsning, og da Finansdepartementet ellers fant forslaget hensiktsmessig fikk Norsk Folkemuseum overtatt ansvaret for bygningssamlingen i 1907.

Aftenposten skrev begeistret om utvidelsene da museet åpnet dørene for sommersesongen 1907:

Folkemuseet har alltid maattet høre onde Ord for sin Beliggenhed. Det ligger paa det eneste stygge Sted paa Bygdø, heder det, og ikke uden Grund. Men over denne Mangel paa Naturskjønhet vil de Besøgende herefter ikke have Grund til at klage. For Museets Terræn omfatter nu ogsaa den fortryllende Plet Jord, hvor Kong Oscar II's Samlinger er opstillede.¹⁵

Publikum kunne følge de nye veiene som museet hadde anlagt, forbi Kjellebergstuen, og videre «forbi Rolstadloftet, hvor de violette «Nat og Dag» gror i Klynger mellom Græstorvene paa Taget, forbi Gols Kirke og Haavestuen. For alle disse

karakteristiske Bygninger hører nu Folkemuseet til.» skrev Aftenposten.

Hva var det for en samling Norsk Folkemuseum egentlig fikk ansvaret for? Og hvilken skjebne ventet bygningene under mer faglig og forsvarlig hånd?

KONG OSCAR IIS BYGNINGSSAMLING

Rundt 1880 økte interessen for bevaring av eldre norske bygninger. Kong Oscar IIs kammerherre og bestyrer av Bygdø Kongsgård, Christian Holst, ble engasjert i saken. Kongen delte Holsts interesse, og støttet hans nære samarbeid med Fortidsminneforeningen. Resultatet ble oppføring av fem særegne eldre norske bygninger i folkeparken på Bygdø Kongsgård.

Hovestua fra 1738 symboliserte eldre bygningsskikk i folkeparken, da den er bygget etter skikken med treromsplan. Telebonden Ole Olsen Hove ga bygningen til kong Oscar II i 1881. En del av interiøret fulgte med, og Hovestuen fungerte som utstillingslokale for andre gjenstander og antikviteter knyttet til bondes liv i hverdag og fest, siden den ble fylt med flere gjenstander, også tekstiler, fra ulike strøk av landet. Det var «en Mængde Gjenstande fra ældre Tider, hvilke paa anden Maade er samlede, ligesom Huset snart vil modtage en værdifuld Gave af antike Sager fra Hr. Kjøbmand Simonsen i Kristiania» oppga Holst i 1881. Kong Oscar tok Hovestuen i øyesyn 16. oktober 1881 og «udtalte sin levende Tildfredshed med det Arbeide, som her var blevet fuldført».¹⁶

Mot slutten av 1870-årene var Gol stavkirke blitt for liten for menigheten og skulle erstattes av en ny kirke. Fortidsminneforeningen var tidlig i forhandlinger med kirkeeeieren, for å skaffe seg bevaringsverdig inventar og de eldste bygningsskikkene fra kirken. Målet var å oppføre stavkirken i nærheten av Christiania slik at bybefolkningen, tilreisende og ikke minst arkeologer og arkitekter kunne studere den. Fortidsminneforeningen fikk kong Oscar IIs tillatelse til å oppføre stavkirken i folkeparken ved siden av Hovestuen. Med økonomisk støtte

Rolstadloftet til venstre var utstyrt med stor plakett som opplyste om proveniens og kong Oscar IIs gave. Kjellebergstua til høyre var dekorert med elghode og kryssende bein. Norsk Folkemuseum fjernet plakettene med opplysninger om bygningenes opphav og kong Oscar IIs monogram fra bygningene en gang på 1950-tallet.

Foto: Axel Lindahl/
Norsk Folkemuseum.

fra kongen fikk foreningen realisert gjenoppføringen av kirken, sterkt inspirert av eksteriøret til Borgund stavkirke i Sogn. Stavkirken fra Gol ble innviet og beskuet av kongen i mars 1885. Med Hovestua fulgte noen kirkegjenstander fra Heddal stavkirke. Familien Hove hadde kjøpt kirken i 1752 og tok senere eierskap til gjenstandene etter at de bekostet restaurering av kirken i 1820-årene. Disse gjenstandene ble flyttet fra Hovestua til Stavkirken da den stod ferdig.

Kammerherre Holst hadde forjveves forsøkt å få tak i en runestein til kongens bygningssamling. Dermed ble kopiering et alternativ. Holst orienterte kongen i januar 1885 om at «Formen til den Runestein, som British Museum i fjor lod støbe i Cement, er bevaret, en Afstøbning vil koste cirka 25 Kroner».¹⁷ Det var avstøpning av runeinnskriften på Kjøleviksteinen fra Universitetets oldssakssamling. Runesteinkopien som avvek noe fra

Ung jente på skolebesøk fotografert ved runesteinen i 1947. Reportasje i Verdens Gang om formidling på Folkemuseet. Runesteinen i kong Oscar IIs samling ble fjernet i 1955. Foto: Norsk Folkemuseum.

den originale steinen, ble satt opp samtidig med Stavkirken og stod ca. 5 meter øst for apsis.

Berdalsloftet fra 1750-årene ble oppført i folkeparken i 1885. Den representerte en rik bondes prektige stabbur. I tillegg fungerte bygningen som utstillingslokale i folkeparken og var fylt med gjenstander som det ikke var plass til i Hovestua. Berdalsloftet fikk av den grunn takvinduer som ga lys ved oppføringen i folkeparken. Taket var ellers tekket med spon.

I Kong Oscar IIs Samling ble en årestue eller røykstue fra 1650-årene, opprinnelig fra Kjelleberg i Setesdal, satt opp i 1887. Røykstua skulle representerte den eldste boligtypen med åpent ildsted midt på gulvet. Med bygningen fulgte to senger, «et Skab, en Kubbestol, et Langbord samt 3 Bænke. Den Bom, hvori Skaaret hænger» var også med. Stua ble videre fylt med andre gjenstander, og dekorert med elghode og kryssede elgbein over inngangsdøren og profilert listverk. Det oppstod raskt diskusjoner i fagmiljøet om røykstuas utseende, siden huset med tiden var påbygget og endret. Disse tilføyelsene fulgte ikke med i kjøpet som var formidlet av Fortidsminneforeningen. Det var bare den gjenstående eldste delen og dermed en ufullstendig røykstue som ble flyttet til Bygdø Kongsgård.

Da Rolstadloftet stod ferdig i 1888, ble kongens bygningssamling omtalt som komplett. Rolstadloftet fra Sør-Fron i Gudbrandsdalen antas å være fra 1300-tallet, men bygningens opprinnelse og funksjon er under diskusjon. En tolkning er at det har vært «Munkebolig», en slags bygning for overnatting. Et herberge for pilgrim�er paa vei til og fra Nidaros. Det var «6 Sengerum» i bygningen.¹⁸ Eier Ole Rolstad solgte loftet til Fortidsminneforeningen i 1887, som videreformidlet bygningen til Bygdø Kongsgård. Siste eier brukte bygningen som stabbur. Siden loftet var noe råttent og nedsunket paa én side ble det restaurert før oppsetning i folkeparken. Det gjaldt ogsaa de «smaa Buer, Spiiret, Vindskier og Svalgangens Hjørnestolper», som ble

Med Kjellebergstua fulgte senger, skap, kubbestol, langbord og tre benker, og den «Bom hvori Skaaret hænger». Røykstua ble ogsaa fylt med andre gjenstander slik interiørbildet viser.

Foto: Axel Lindahl/
Norsk Folkemuseum.

gjenskapt «etter forhaandenværende Spor».¹⁹ Det ble samtidig innrømmet at det var litt tvilsomt om spiret og vindskiene var korrekt tilbakeført. I bygningssamlingen var Rolstadloftet en representant for loft og var uinnredet. Det forble den ogsaa etter at museet overtok samlingen.

Inngangsportalen til kong Oscar IIs bygningssamling var gjenbruk av en portal fra Den Norske Industri og Kunststilling i 1883, lokalisert i Slottsparken og paa Tullinløkka. Der tjente den som reklame for Saugbrugsforeningen, som bygde og bekostet den. Portalen var teget av arkitekt Holm Hansen Munthe. Etter utstillingen ble portalen gitt til kong Oscar II, og den fikk nytt liv som inngang til bygningssamlingen.

MUSEALE ENDRINGER I BYGNINGSSAMLINGEN

Norsk Folkemuseums overtakelse av samlingen i 1907 medførte at gjenstandene i Hovestua, Berdal, Kjelleberg og Stavkirken ble registrert i museets protokoller samme år. Etter dette tok museet inn mange av de verdifulle gjenstandene paa magasin for mer forsvarlig og trygg oppbevaring, og de dukket senere opp i ulike utstillinger.

Museumsdirektør Hans Aall søkte Finansdepartementet i desember 1912 om å flytte Kjellebergstua ned til Setesdalstunet i friluftsmuseet. Direktøren tok opp den gamle diskusjonen om stua utseende, og betegnet Kjellebergstua som et «fragment av en gammel røgestue». Opprinnelig hadde bygningen hatt «stue, forstue, kove og langsva» forklarte Aall for Finansdepartementet. Senere var det som ved «mange gamle Setesdalstuer, forstuen og koven fjærnet og en nystue med sval bygget til saaledes, at der har været en gang mellem den gamle og nye stue.» Direktøren antok at svalen var «formentlig raadnet ned eller av anden grund fjærnet», dermed var det av den opprinnelige gamle røykstue kun selve stuerommet igjen. Det var dette som ble oppsatt i folkeparken og bygningen sto «nu med 2 døre – de gamle døre til forstuen og koven – gapende ut i luften og de korte stumper av de oprindelige ydervægger til de sidstnævnte mindre rum stikkende ut fra stuevæggen.» Aall mente at med «sit nuværende ydre virker bygningen i kyndige folks øine nærmest skjæmmende i det forøvrigt saa vakre

anlæg.» Dette villedet publikum og ga et «forkjert begrep om en setesdalsk røkstue.» Ille var det at bilder av bygningen var gjengitt i tysk faglitteratur og det var «meget beklagelig for forstaaelsen av vor gamle træbygningsskunst.» Museumsdirektør Aall viste ogsaa til at «Allerede gamle antikvar N. Nicolaysen omgikkedes med tanken om at faa rettet paa dette forhold, som han med sit noget stærke sprog karakteriserte som en skandale.» Nicolaysen hadde i juni 1907 tilskrevet Aall om behovet for at Kjellebergstua «gjengives, hvad den mangler, da den i sin nuværende forfatning ikke vil kunne give folk i almindelighed noget begreb om dens oprindelig fuldstændige form.»²⁰

Aall som siden overtakelsen i 1907 hadde grunnet paa saken, konkluderte med at det «rigtigste vilde være igjen at bygge stuen sammen med en nystue og forsyne disse med langsva.» Dette lot seg ikke gjøre «hvor stuen staar, da der her ikke findes tilstrækkelig plads» mente Aall, men dette lot seg løse. For det var plass paa «Setesdalsanlægget paa Folkemuseet, ca. 100 meter nedenfor stuens nuværende plads». Her var det anledning til å oppføre en «saadan bygning med to stuer og la den sammen med et loft, som der vil bli opført i vinter, utgjøre indhusene paa den ene gaard paa en setesdalsk gaard med to bønder og sameie.» Da ville dette anlegget gi et godt bilde av en dobbeltgaard med «gamlestog» hos den ene eier og «gamle» stog og «nystog» bygget sammen hos den andre, som var «de to hovedtrin i bygningsskikkens utvikling i Setesdalen og flere tilgrænsende distrikter.» Den effektive museumsdirektør Aall la optimistisk til, at museet allerede eide en «nystog» fra nabogården til røykstuen, og var «ganske lik dennes oprindelige «nystog», og desuten har korrekte gamle svalstolper, kan ombygningen utføres naarsomhelst.» En annen stor fordel ville det være, argumenterte direktøren «at foreta den nu, da taket paa røkstuen er daarligt og maa omlægges allikevel før nytaar.» Aall søkte departement om tillatelse til å flytte og restaurere røkstuen. Museumsdirektøren skrev rett ut at tiltaket ville føre til at Kong Oscar IIs Samling ville «bli befriet for en skjæmmende utvekst». Flytningen ville heller ikke i fremtiden «drage konsekvenser efter sig og neppe bli synderlig bemerket, da den flek, stuen staar paa straks vil bli beplantet.»²¹

Porten til kong Oscar IIs bygningssamling var opprinnelig inngang til «Den Norske Industri- og Kunstutstilling» i Kristiania i 1883. Foto: Ludwik Szacinski/Oslo museum.

Finansdepartementet utredet saken, men følte seg «bundet til at si nei nu som i sin Tid til De Sandvigske Samlinger». Sandvig hadde allerede 18. oktober 1905 søkt om å flytte Rolstadloftet til Lillehammer. I den interne saksbehandlingen var argumentet at «Rigtignok gjaldt det den gang en saapas lang flytning, at saken forsaavidt ikke var tvilsom, hvad den muligens kan være i det foreliggende tilfælde», hvor det kun var spørsmål om å flytte en av bygningene ca. 100 meter. Departementet konkluderte med at både «flytningen (med restaurering) [ville] være en saa indgripende forandring av gavegjenstanden, at den maa ansees for stridende med giverens ønske.» I tillegg burde det vektlegges at det kun var «7 aar siden gavens mottagelse, og at saken forsaavidt er i frisk erindring endnu.» Finansdepartementet avviste museets søknad i brev av 20. januar 1913 fordi kong Oscar II ville at «bygningerne skal forbli paa den plads, som de nu har» da han overdro bygningssamlingen til den norske staten. Poenget var at bygningene «var git og mottat paa det vilkaar, at de skal forbli, hvor de nu staaar». Departementet støttet museets restaureringsplaner, men den måtte «foretages saaledes at bygningen beholder sin plads i kredsen av de øvrige historiske bygninger, som hører til kong Oscars samling.»²² På tross av negativt svar, grep den handlekraftige direktør Hans Aall sjansen, siden han i sin søknad hadde redegjort for at restaurering ikke kunne skje på opprinnelig sted. Tomten ble ikke beplantet, men fikk en ny bygning. Setabua ble oppført i 1913, for høsten 1912 hadde Aall og konservator Midttun vært på reise i Setesdal og skaffet tilveie fem gamle bygninger. Setabua, en årestue fra Støylsemne, Hylestad i Valle fikk plassen til Kjellebergstua.

På 1950-tallet var runesteinskopien i portlandsement medtatt etter over 60 år utendørs. Den harmonerte nok dårlig med en museumsfaglig tankegang. I museets protokoll opptrer

den uortodokse opplysningen knyttet til et bilde av runesteinen tatt i 1950; «Fjernet p.g.a elde ca. 1955.»²³ En ganske uvanlig kassasjonsbegrunnelse for en museums-gjenstand!

Spontekkingen og takvinduene på Berdalsloftet ble skiftet ut med torvtak av museet på 1940-tallet. Takvinduene ble heldigvis bevart og oppbevares i annenetasje i bygningen. Berdalsloftet ble restaurert og fikk nytt spontak i 1997. Det tunge torvtaket hadde i tillegg gitt bygningen setningskader.²⁴

Kong Oscar IIs portal til bygningssamlingen gikk ut av bruk som en av inngangene til Norsk Folkemuseum i 1922. Det skjedde i forbindelse med overtakelsen av Landbruksmuseet og inngjerdingen av de to bygningene i museets areal. I årsberetningen til Norsk Folkemuseum for 1921-22 omtales inngjerdingen som påbegynt: «Når det er ferdig, vil Golsporten bli sløifet som inngangsport.» I 1951 var portalen så forfallen at den ble demontert. Portens opprinnelige initiativtaker Saugbrugsforeningen bidro med økonomisk støtte til demontering av portalen, som da var alt annet enn god reklame for firmaet. Da Norsk Folkemuseum feiret 100-års jubileum i 1994 ble portalen restaurert og gjenreist på samme sted.

Norsk Folkemuseum fjernet plakettene med opplysninger om bygningenes opphav og kong Oscar IIs monogram som hang på bygningene. Plakettene forsvant en gang etter 1955. Plakettene ble heldigvis lagret på museet og har i forbindelse med restaureringene i 2010-12 blitt satt i stand og gjenoppsatt på Stavkirken og Rolstadloftet.

En av gjenstandene som fulgte med Hovestua ble gitt videre til Oldsaksamlingen. Det var en antemensale, som Hovestua. Den kom opprinnelig fra Heddal stavkirke og fulgte stua. Da Gol stavkirke var oppført flyttet Holst kirkegjenstandene fra Hovestua til stavkirken. I desember 1907 deponerte Norsk Folkemuseum tavlen hos Oldsaksamlingen.²⁵ Dette var i

Norges Vel fikk i 1895 tillatelse til å oppføre et Landbruksmuseum i folkeparken. Trebygningen var tegnet av arkitekt Holm Hansen Munthe. Foto: Kristoffer Horne/Anno Domkirkeodden.

grunnen et brudd av avtalen med kong Oscar II, siden samlingen ikke skulle splittes opp. Deponiet var en del av den nye fordelingen mellom Oldsaksamlingen og Norsk Folkemuseum, hvor førstnevnte skulle ha gjenstander frem til 1537 og Folke-museet for perioden etter reformasjonen.

NORGES VEL'S LANDBRUKSMUSEUM

Selskabet for Norges Vel (nå Det Kongelige Selskap for Norges Vel) hadde etablert sitt Landbruksmuseum på Bygdø Kongsgårds grunn, ved siden av Kong Oscar IIs samling i 1895. Landbruksmuseet trengte mer plass, og de fikk oppføre en murbygning i 1907. Norsk Folkemuseum fikk i 1922 overdratt også denne samlingen, med unntak av en del gjenstander som ble oppfattet å være uten museumsfaglig interesse. Blant disse var en del redskaper og modeller utviklet av gårdsfullmektig James Biseth ved Bygdø Kongsgård i 1850-årene. Dette var gjenstander som kong Oskar II ga Landbruksmuseet ved åpningen i 1895. Norges Landbrukshøyskole på Ås fikk disse gjenstandene til bruk i undervisningen. Norges Vel beholdt eiendomsretten til bygningene og redskapene.²⁶ Utstillingene i Landbruksmuseets to bygninger ble nedlagt da de nye museumsbygningene ved Torget var ferdige og utstillingene åpnet i 1938. Siden har de to bygningene blitt brukt til andre utstillinger, teater, selskapslokale og som lager.

Høsten 2016 avviklet Landbruksmuseet på Ås mye av sin gjenstandssamling. Landbruksmuseet var i en omorganiseringssfase. Norsk Folkemuseum fikk tilbake 39 modeller av landbruksredskaper. Det er laget en liten permanent utstilling om Biseth-modellene i skolestua i Besøksfjøsset på Bygdø Kongsgård våren 2018, hvor tre av modellene er stilt ut. Etter lengre reise i tid og rom, er et konkret resultatet av mønsterbruket tilbake på Bygdø Kongsgård.

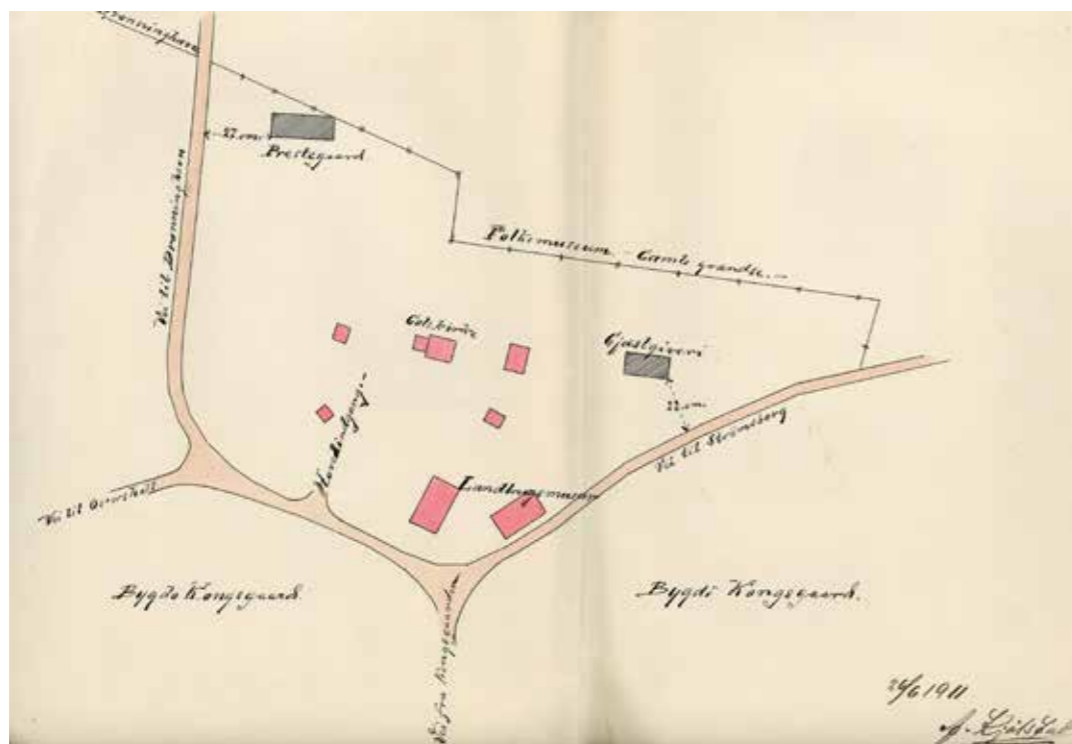
BERNADOTTESAMLINGEN

Norsk Folkemuseum og hoffet samarbeidet da Oscarshall skulle pusses opp og tømmes for gjenstander i 1908. Bernadottesamlingen, som gjenstandsgruppen ble hetende, ble deponert på Norsk Folkemuseum.²⁷ Kammerherre Holst, som bestyrer av Bygdø Kongsgård fra 1846 til sin død i 1890, fikk kong Oscar II med på å etablere et museum på Oscarshall i 1881. Målet for «Oscarshallens historiske museum» var å «repræsentere vor Historie og vor udvikling efter 1814.» For det første var «Hensigten her at bevare Mindet om Kongehusets egne Medlemmer, deres Billeder og Gjenstander». Videre ville det være «magtpaaliggende at tilveiebringe Erindringer om Landsmænd, der i Statslivet, Borgersamfundet, Videnskaben, Kunsten have vundet Berømthed og høiere Anerkjendelse.» Samlingen ble komplettert med gjenstander fra «Det Kgl. Minnesrum» på Stockholm slott, gaver fra kong Oscar II og andre medlemmer av Bernadottefamilien. Oscarshallens historiske museum ble etablert i lystslottets andre og tredje etasje.²⁸

Det var i forbindelse med forberedelser til restaureringen av det forfalne Oscarshall i 1909-10 at samlingen ble deponert ved Norsk Folkemuseum. Samlingen ble registrert som deponi av museet i 1915. Da Oscarshall igjen åpnet for publikum etter en ny omfattende restaurering i 1928, ønsket staten at samlingen fra Oscarshall skulle tilbakeføres til lystslottet. Kong Haakon VII derimot ønsket at samlingen forble på Norsk Folkemuseum, siden «gjenstandene ikke efter Hans Majestet's mening vedkommer Oscarshall slot eller har historisk interesse for dette.»²⁹ At det i samtidig forelå planer om å lansere Oscarshall som bolig for kronprinsparet lå nok bak og påvirket kongens holdning. Gjenstander fra Bernadottesamlingen har siden vært på museet og inngått i ulike utstillinger i regi av Norsk Folkemuseum. Oscarshallens historiske museum er dermed en saga blott.

Norsk Folkemuseum søkte og fikk oppføre Leikanger prestegård og en restaurant på Bygdø Kongsgårds grunn i 1911. Restauranten ble forløperen til Gjestestuen.

Eier: Riksarkivet, Hoffsjefens dok. Dc, pakke 6.

SAMARBEID PÅ 1900-TALLET

Norges nye konge og dronning fra 1905 ble interessert i nabomuseets virksomhet. Kongeparet tegnet medlemskap i «Foreningen for Norsk Folkemuseum» sommeren 1908.³⁰ I tillegg tok kongen på seg å åpne den store nysatsningen «Bysamlingen» i 1914. Kongehuset var senere tilstede ved flere utstillingsåpninger, og da Norsk Folkemuseum gjenåpnet etter den tyske okkupasjonen, den 3. mai 1946, åpnet kongen museet.

Naboene samarbeidet også i mindre målestokk. Våren 1909 fikk Norsk Folkemuseum tillatelse til å kjøpe tømmer fra Bygdø Kongsgård. Direktør Aall fikk «tilkjøps paa Roten indtil 4 Tylvtør Tømmer» og det skulle utblikes i den «omkring Musæet indhegnede Del af Skogen, og Hugsten bliver at foretage snarest og senest inden den» 25. april 1909. Lignende forespørsel var også sendt året før, men kom så sent på våren at hugsten ikke lot seg gjennomføre. Hans Aall måtte derfor søke på nytt i 1909. «Nu er imidlertid Tømmernøden saa trykkende for Museet, og samtlige de Dimmensjoner, dette trænger, saa vanskelig at skaffe, at jeg er nødsaget til som en sidste Udvei at rette en ærbødig Forespørsel til Hr. Hofchefen». Søknaden ble godkjent, men både utblikning og hogst måtte foregå etter anvisninger av «Skogens Bestyrer, Skogkonsulent Jehlstrup, (Landbrugs-Departementet)». For tømmeret måtte museet betale «gjængs Pris, der nærmere bestemmes ved Udblinkningen. Al Kvist og andet Affald efter Hugsten bliver strax at fjerne efter Foranstaltning af det ærede Museum.»³¹ Et lignende kjøp av tømmer ble gjort vinteren 1916.³²

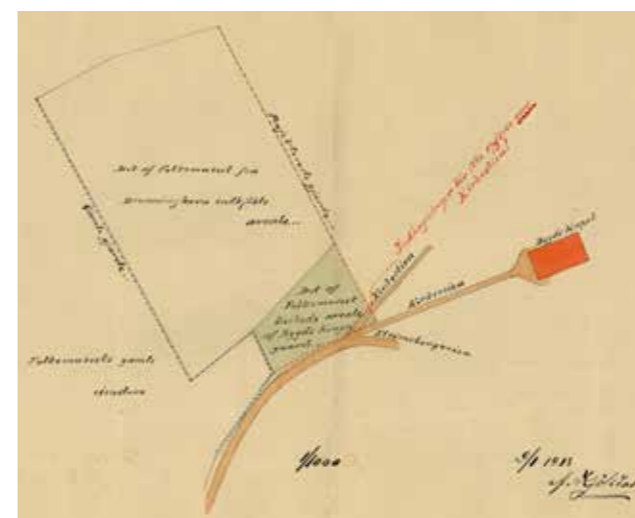
Norsk Folkemuseums nabo var nærliggende å spørre om stein til grunnmurer for bygningene som ble oppført i friluftsmuseet. Direktør Aall søkte i 1917 om det var «anledning til at ta ut en del sten i skoven bortenfor Strømsborg». Museumsdirektøren la til at det på museets egen eiendom «desværre ikke længere findes brukbar sten» og museet ville være «overmaade taknemmelig, om den ansøkte tilladelse kunde gis.»³³ Forvalter Kjølstad var velvillig stilt overfor museet,

bare «stenen udtages og borttransporteres i vintertiden». For «Stenbruddet ligger paa et særdeles skjult sted i Kongeskoven og vil ikke bevirke nogensomhelst skade eller værdiforringelse af eiendommen.» Forvalteren mente at museet «staar jo ogsaa i et andet forhold end en privat mand, hvorfor det synes rimeligt, at det faar denne tilladelse.»³⁴ Det var nok ikke hvem-somhelst som fikk en slik tillatelse. To år senere søkte Norsk Folkemuseum igjen om å få «udtage en del grundmursten i Kongeskogen» og saken ble positivt behandlet. «Naar der ryddes op efter mineringen og kjøringen kan det ikke antages at uttagningen af denne sten er til nogen skade» mente forvalteren.³⁵

Det var gjenstander fra Bygdø Kongsgård som fanget museets interesse. I juni 1933 kontaktet direktør Aall hoffsjefen fordi han gjennom slottsgartneren hadde fått vite at det i kjelleren på Kongsgården lå «et datert overstykke til en gammel port». Folkemuseet «vil være meget takknemlig for å få gjenstanden deponert til sine samlinger» opplyste direktør Aall. Hoffmarskalk Wedel Jarlsberg ga positivt svar, men la til «Hans Majestet bad mig gjøre opmerksom på at overstykket efter hans mening ikke hadde noget med den gamle Bygdø Kongsgård å gjøre, men var av nyere dato (enn på overstykket anført) og formentlig opsatt på facaden i Hoffchef Frølichs tid.» Wedel Jarlsberg forklarte at da Kongsgården i 1905 ble «bebod av Kongefamilien blev det fjernet», og var senere oppbevart i kjelleren. Allerede i juli 1933 var gjenstanden mottatt og museet takket for gaven.³⁶

PLASSBEHOV

Norsk Folkemuseum ekspanderte og trengte mer plass. Hans Aall søkte derfor sommeren 1911 om å få oppføre Leikanger gamle prestegård og en stue for «museets gjæstgiveri» på Bygdø Kongsgårds område, «hvor Gols kirke og de andre gamle bygninger tidligere er opført.»³⁷ Det var ikke bare plassbehovet som var utfordrende for Norsk Folkemuseum, men klausuler på den opprinnelige eiendommen la begrensninger for driften.

I kjøpekontrakten for tomten forbød selger alkoholserving på eiendommen. Museet hadde derfor fått etablert restaurant på en nabotomt de leide av Hukselskabet. Restaurantdrift var en aktuell inntektskilde for museet, men uten alkoholserving var det utfordrende. For igjen å omgå forbudet, var det et alternativ å legge en restaurant på den nye grunnen de disponerte hos naboen.

Ved samme anledning i 1911, ønsket museet også avklaring om «grunden omkring Gols kirke og de andre gamle bygninger helt lagdes under museets bestyrelse.» Finansdepartementet utredet saken, med innspill fra forvalter Kjølstad på Bygdø Kongsgård. Om restaurantplanen mente han at det ikke ville «medføre nogen ulempe og vel kan det ikke antages at beværtningen ved det planlagte gjæstgiveri vil drives paa en saadan maade, at den vil genere sine omgivelser.» Forvalteren var også positiv til søknaden om «fuld disponeringsret» for Norsk Folkemuseum over det inngjerde området ved Kong Oscar IIs Samling. Forvalteren mente at den «foreslaaede ordning er den eneste rigtige, thi for Bygdø Kongsgaard vil denne brugsret kun medføre udgifter og ulemper, naar arealet forøvrigt benyttes af Norsk Folkemuseum og staar under dets opsigst forøvrigt.» Ett forbehold tok forvalteren om at «Det Kgl. Selskab for Norges Vel i fremtiden maa faa den nødvendige grund af dette areal til yderligere udvidelse af sit museum.»³⁸ Hoffet var også positive og orienterte Finansdepartementet om «at H. M. Kongen Intet har at erindre mot» oppføringen av de to bygningene, altså Leikanger prestegård og en restaurantbygning.

At kong Oscar IIs bygningssamling «helt lægges under Museets Bestyrelse» var hoffet positive til, mot at «den paa Grunden værende Skog fremdeles undergis forstmæssig Tilsyn, og at enhver yderligere Opførelse av Bygninger paa dette Terræn avhængig av Approbation av det Kgl. Departement.»³⁹ Dermed aksepterte Finansdepartementet både oppføringen av Leikanger prestegård og en «stue for norsk folkemuseums gjæstgiveri» i 1911. I tillegg samtykket departementet til at den «indhegnede grund omkring Gols kirke og de øvrige gamle bygninger helt blev lagt under folkemuseets bestyrelse.» Forutsetningen ble som hoffet anbefalte, at skogen «undergives forstmæssig tilsyn av en av museets antat forstmand, og at ingen yderligere bebyggelse paa grunden maa iverksettes uten departementets samtykke.»⁴⁰ Norsk Folkemuseum engasjerte samme skogekspert som Bygdø Kongsgård brukte, amtsskogmester Rolsted. Da var forutsetningen for overtakelse oppfylt.⁴¹

I 1913 fikk Norsk Folkemuseum tillatelse til å gjerde inn området ved Bygdø Kapell, men slik at kirkestien fortsatt var tilgjengelig for publikum. Eier: Riksarkivet, Hoffsjefens dok. Dc, pakke 8.

Våren 1912 var gjestgiveriet ferdig og åpnet i begynnelsen av mai. Restaurantbygningen ble utvidet i 1917, og drives i dag som Gjestestuen.

For å utvide restaurantdriften med enda et utsalgssted, og på nytt unngå bestemmelsene fra kjøpekontrakten om begrensninger på alkoholserving, søkte museumsdirektør Aall om å få «opføre en sommerrestaurant» på det området som opprinnelig lå under Bygdø Kongsgård, i november 1916.⁴² Dette ble akseptert og tillatelse gitt allerede i januar 1917, men det ble ikke noe av sommerrestauranten. Av økonomiske grunder oppga folkemuseet planen, men en annen idé var dukket opp. Museet søkte i 1918 om å få bruke det samme området til et friluftsteater, «der ikke vil medføre noget andet fast anlæg end en let garderobebebygning.»⁴³ Forvalter Kjølstad var positivt innstilt, siden det «omhandlede areale er saadan beliggende at det er fuldstændig skjult fra alle veie på Bygdø Kongsgaard.»⁴⁴ Friluftsteateret ble en realitet, og mer om teateret kan leses i Morten Bings artikkel «Friluftsteateret på Folkemuseet 1918–1940» i Museumsbulletinen 2017 – 3/4.

Norsk Folkemuseum søkte Finansdepartementet i desember 1912 om å inngjerde en del av området ved kirkestien til Bygdø Kapell, slik at det inngikk i resten av museumsanlegget. Søknaden ble innvilget, men hoffet, departementet og forvalter Kjølstad ønsket at «Indhegningen opføres ved Siden af Kirkestien» og ikke over stien «som paa Folkesmuseets kart opsat». Forvalter Kjølstad mente at det området hadde «ingensomhelst betydning for gaardsbrugets drift.» Allerede i januar 1913 fikk Aall beskjed, som sendte «Norsk Folkemuseums bedste Tak for Tilladelsen».⁴⁵

Våren 1915 trengte Norsk Folkemuseum igjen mer plass. Direktør Aall søkte om å få oppføre en liten skogskoie ved Gol stavkirke. Både forvalteren, hoffsjefen og departementet var positivt innstilt. Forvalter Kjølstad la til at den «nævnte skogskoie bliver beliggende paa det til Norsk Folkemuseum allerede overdragne areal og desuden noksaa langt fra Kongsgaardens øvrige eiendom.»⁴⁶ Tømmerkoia fra Fønhus i Sør-Aurdal, Valdres ble oppført nordøst for Rolstadsloftet mot museumsveien. En annen skogsarbeiderkoie, fra Åmot i Østerdalen, som opprinnelig stod på Spelemannshaugen i Friluftsmuseet fra 1905, ble etter 1922 flyttet opp til området bak Setabua. De to tømmerkoiene, som symboliserte de enkle forholdene for skogens slitere, står i kontrast til storbondens praktbygninger i kong Oscar IIs bygningssamling.

Stadig nye bygninger fant veien til Folkemuseet, og den 7. april 1922 søkte direktør Aall Finansdepartementet om å få oppføre Griegs komponisthytte på den «del av Bygdø Kongsgaards grunn som er tillagt museet.»⁴⁷ Forvalter Kjølstad var som vanlig positiv til museets mange forespørsler.⁴⁸ Griegs komponisthytte ble senere flyttet til Trollhaugen i Bergen.

Den ambisiøse museumsplanen til Hans Aall sprengte tidlig opprinnelige grenser, men den generøse naboen bidro til å løse plassbehovet tidlig på 1900-tallet. Men var naboforholdet alltid knirkefritt?

NABOKLAGE

Forvalter Kjølstad fikk en negativ erfaring med naboen i 1922. Den 7. juni hadde det vært et stort arrangement som trakk mange mennesker ut på halvøya. Deler av gårdens dyrkede-mark var trampet ned. Kjølstad fryktet at han måtte sette opp «pigtraadhinder» på forskjellige steder, «saa publikum ikke sætter fast vei paa omhandlede steder.» Kjølstad var oppriktig bekymret for utviklingen:

Efter min formening holder Folkemuseet paa at udarte til en slags gjøglerpark, der kan bli Bygdø Kongsgaard en besværlig nabo. Denne gang fandt man paa dette, en anden gang finder man paa en anden haloj, saa hele menneskelaviner paa titusinder vælder udover. At forsøge paa at stoppe eller lede disse – tildels berusede og halvgale sværme er aldeles haabløst.⁴⁹

Museets arrangementer var i ferd med å bli for populære! Ved lignende episoder i fremtiden så forvalter Kjølstad «ingen anden udvei end at faa tilkaldt en større politistyrke, der muligens kunne afværge noget af udskielserne.» Forvalteren fikk bistand fra sin overordnede, hoffsjefen som kontaktet direktør Aall. En måned senere svarte Aall, og forklarte at folkemuseet var utleid til komiteen for «Kjend dit land-utstillingen» ved general Hans Daae. Et arrangement direktøren hadde antatt ville bli «en verdig, patriotisk fest, ikke en tilstelning med den karakter som den fikk. Når der kom så overhåndtagende masser av folk utover øen, skyldes dette vistnok en «overreklamering» av festen» mente museumsdirektør Aall. Han synes at «Akers politi, som var varslet og hvem det påligger å opretholde orden på veiene og å beskytte offentlig og privat eiendommer, kunnet dirigert og ordnet folkemasserne, så trakk i det grønne i all fall kunde ha vært innskrenket til det på søn- og helligdager sedvanlige.» Men likevel, både «Akers som Kristiania politi blev imidlertid fullstendig overrumplet, idet ingen av dem hadde tenkt, at det forholdsvis enkle optog skulde trekke så mange mennesker med sig». Direktør Hans Aall beklaget oppriktig, for det hadde «alltid vært maktpåliggende» for museets ledelse å «tilfredsstille Bygdø Kongsgårds interesser. Såmeget mere må det beklages, at museet ved for en enkelt gangs skyld å gi ledelsen fra sig til en festkomité, selv hvor gode navne den hadde, er blitt en ufrivillig årsak til misnøie.» Likeledes måtte Aall forsvare seg mot forvalter Kjølstad fremtidsfrykt. «Forvalterens uttalelse om, at museet holder på å 'udarte til en slags gjøglerpark', tror museet det unødvendig å imøtegå.»⁵⁰

Disse episodene som her er trukket frem viser at samarbeidet mellom de to naboene tidlig på 1900-tallet, stort sett var preget av samarbeid og velvilje. Nesten hundre år etter at Norsk Folkemuseum overtok bygningssamling var tiden igjen moden for utvidet samarbeid med Bygdø Kongsgård.

INN I ETT NYTT ÅRTUSEN

De to naboinstitusjoner stiftet nærmere bekjentskap da kong Harald sa fra seg disposisjonsretten over gårdsbruk, skog og park med virkning fra 2004. Staten ga Norsk Folkemuseum og Statsbygg forvalteransvaret for Bygdø Kongsgård.

Norsk Folkemuseum hadde opprinnelige et ønske om å utvidelse sitt areal, noe alle søknadene om å plassere bygninger på naboens tomt på 1900-tallet vitner om. Med all tilvekst og høye ambisjoner om å vise hele landet var plassbehovet økt

og en ekspansjon stod høyt på ønskelisten. At Norsk Folkemuseum fikk forvalteransvaret for Bygdø Kongsgård åpnet i første omgang opp for en utvidelse og videreutvikling av friluftsmuseet. Dette planarbeidet startet opp sommeren 2004. Det dukket opp flere kreative prosjekter, som ønsket om å etablere et Valdrestun på Hanseløkken nord og oppføring av naust i strandkanten ved Frognerkilen. Et tverrinstitusjonelt prosjekt «Bygdø Kongsgård – et levende utstillingsvindu» ble lansert i 2006.

Norsk Folkemuseum kom forholdsvis raskt til den erkjennelse at Bygdø Kongsgårds område inneholdt mye «egenhistorie». Hensynet til en forsvarlig jordbruksdrift og arealbehov for gårdsdriften, ført til at museet gikk bort fra disse offensive planene.

At kongen ga avkall på disposisjonsretten medførte noen byråkratiske utfordringer. Statlige eiendommer som kongen har disposisjonsrett over fredes formelt ikke etter kulturminneloven, men behandles som fredet i et samarbeid mellom Det kongelige hoff, Statsbygg og Riksantikvaren. Området som ble overført Norsk Folkemuseum og Statsbygg fant Riksantikvaren det nødvendig å gi et formelt vern. Det ble vektlagt at Bygdø Kongsgård skulle være en helhet, ikke deles opp og la restriksjoner for introduisering av nye elementer på eiendommen. Riksantikvaren mente at en kulturmiljøfredning etter kulturminneloven ville være det beste virkemiddelet for å videreføre det vernet som kongehuset hadde sørget for siden kong Carl Johan kjøpte eiendommen i 1837. Dette ble starten på en lengre byråkratisk prosess. Et fredningsvarsel ble sendt berørte parter i 2007 og endelig fredningsforslag ble sendt på høring i 2009.⁵¹

Samtidig med Riksantikvarens fredningsprosess, startet Oslo kommune opp arbeidet med en reguleringsplan for det samme området. Uten den kongelige disposisjonsretten over det uregulerte området var det nødvendig å lage en reguleringsplan. En like tung byråkratisk prosess involverte de samme instansene. Planen ble sendt på høring i 2006. Riksantikvaren motsatte seg Oslo kommunes reguleringsforslag for Bygdø Kongsgård som ble fremmet 2010. Kommunens ønske om å bruke deler av området til utbyggingsområde for barnehage og idrettsbaner, ble oppfattet å være i strid med områdets historiske verdier og fredningens formål. Riksantikvarens innsigelse ble tatt til følge.⁵²

Fredningen av Bygdøy kulturmiljø ble vedtatt 17. februar 2012, etter kulturminnelovens §20. Fredningsområdet omfatter et areal på 2200 dekar og utgjør et helhetlig miljø av nasjonal verdi. I tillegg ble områdene Hengsåsen og Dronningberget med betydelige naturverdier fredet som naturreservater samme dag, 17. februar 2012. De utgjør til sammen 250 dekar. Formålet med vernet av Hengsåsen er å bevare den spesielle kalkfuruskogen og edelløvs-kogen. Dronningberget er vernet som naturreservat for å bevare den særegne kalklindeskogen.⁵³

Det fredede kulturmiljøområdet er inndelt i to soner. Sone A utgjør hoveddelen av kulturmiljøet med folkeparken, der en mindre del av Norsk Folkemuseums område inngår (Kong Oscar II Samlinger) og Bygdøy kirke. Sone A omfatter i tillegg Bygdøy stadion og de private eiendommene Smedbråten, Killingen og deler av tre boligtomter i Dronninghavnveien. Sone B består av museumsområdet med størstedelen av Norsk Folkemuseum og hele Vikingskipshusets område. Bestemmelsene for folkeparken i sone A er mer omfattende enn for

museumsområdet i sone B. Innenfor B-området kreves ikke dispensasjon for tilflytting, flytting, ombygging eller nedtaking av museumsbygninger eller endringer i grøntanlegget når dette skjer i tråd med fredningen og som ledd i utviklingen av området som museum.⁵⁴

I etterkant av fredningen er det lagt ned et stort arbeid i å utarbeide forvaltningsplaner og skjøtelsesplaner for hele området. Planene er utarbeidet av Statsbygg i nært tverrfaglig samarbeid med Universitetet i Ås (NMBU), Fylkesmannen, Bygdø Kongsgård og Norsk Folkemuseum.

RESTAURERINGER

Siden 2004 har staten som grunneier tatt mange viktige grep for å restaurere og oppgradere folkeparken og den omfattende bygningsmassen på Bygdø Kongsgård. Norsk Folkemuseum har deltatt som samarbeidspartner i de mange arbeidene og på flere fagområder. Først ut var istandssettelsen av Dronningberget, med Wedelmonumentet og Sæterhytten. Stisystemet på Dronningberget ble tilbakeført og oppgradert i 2007. Monumentet over grev Herman Wedel Jarlsberg fra 1844 ble etter grundige undersøkelser tilbakeført til opprinnelig utseende samme år. Sæterhytten ble innviet i 1862 og utvidet i flere omganger i 1880-årene. Bygningen var svært medtatt, men ble ferdig istandsatt og oppgradert i 2011 etter omfattende undersøkelser.

Driftsbygningene fra 1977 viste seg å ha prekære skader og svakheter i betonggulvene. En omfattende reparasjon ble satt i gang i 2009. Flere av de mindre driftsbygningene og personalboligene er også istandsatt. Ansatte ved Norsk Folkemuseum får leie boenheter, hvis Bygdø Kongsgårds personale ikke trenger det.

Strandsonen ved Bygdø sjøbad ble oppgradert og istandsatt som badestrand i 2008. Christian August-monumentet ved Paradisbukta og det nærmeste parkområde ble restaurert i 2010. Musikkpaviljongen på Rohdeløkken ble istandsatt og avduket i forbindelse med lanseringen av Riksantikvarens kulturmiljøfredning i 2012. Strandveien i Frognerkilen er oppgradert og Thulstrup-bryggen er gjenetablert i 2016.

Et større prosjekt var gjenetableringen av et gartneri på Thulstrupløkken. Gartnerboligen fra 1850 var igjen som et minnesmerke fra orangeriene ved Oscarshall. Prosjektet «Urbant landbruk» resulterte i reetableringen av drivhus og oppstarten av Gartneriet fra 2016.

Den omfattende bygningsmassen fordelt på hele Bygdø Kongsgårds områder har fortsatt et betydelig vedlikeholdsetterslep, men flere prosjekter er satt i gang.

AVSLUTNING

Både en unionsoppløsning og et avkall på kongelige disposisjonsrett førte Norsk Folkemuseum og Bygdø Kongsgård nærmere hverandre. Den geografiske nærheten var en fordel da forvalteransvaret tilfalt Norsk Folkemuseum. Dette krevde også stor omstillingsvilje fra personalet som tidligere var mer konsentrert rundt gårdsdriften til å bli en del av en større institusjon. Nye tilbud skulle utvikles, og gården åpnes opp for publikum og legges om til besøksgård. Mange utviklingsprosjekter ble utviklet og mye prøvd ut, men forholdsvis lite feiling og mange gode resultater er oppnådd.

Omleggingen til økologisk drift styrket Bygdø Kongsgårds profil i en tid med økt fokus på grønne verdier og bærekraftig utvikling. Det samme har reetableringen av Gartneriet gjort. Evnen til å tilpasse seg nytt tankegods har også tidligere kjennetegnet driften av Bygdø Kongsgård. I tillegg kan disse grønne valgene kanskje påvirke Norsk Folkemuseum i en mer miljøvennlig og økologisk retning — men det gjenstår å se.

Monica Mørch er historiker og konservator i Kulturhistorisk seksjon på Norsk Folkemuseum.

NOTER

- ↑ NF/Ark-1001/D/0027, mappe 4. Brev fra Fin.dep. til NF 8. febr. 1897, j.nr. 316/1897.
- ↑ NF/Ark-1001/D/0022, mappe 5. Brev fra Fin.dep. til NF 11. mars 1898, j.nr. 86/1898.
- ↑ Hegard, Tonte 1984. *Romatikk og fortidsvern*. Universitetsforlaget AS, s. 164.
- ↑ NF/Ark-1001/D/0022, mappe 3. Brev fra Første Hofmarskalk Frølich til Hr. Professor Gustav Storm (NF), 11. mars 1898, j.nr. 358/1898.
- ↑ NF, «Illustreret fører og Beskrivelse» s. 64.
- ↑ NF arkiv. Gjenpart av brev fra NF v/Aall til Fin.dep. 27. jan. 1906.
- ↑ Stortingsforhandlinger. 1906/07 vol. 56. nr. 1a, s. 6-10.
- ↑ NF arkiv. Gjenpart av brev fra NF v/Aall til Fin.dep. 27. jan. 1906.
- ↑ NF arkiv. Gjenpart av brev fra NF v/Aall til Fin.dep. 27. jan. 1906.
- ↑ RA, Slottsforvaltningen, Eb 0001. Brev fra Kirke- og undervisnings-dep. til Fin.dep. 10. sept. 1906, jn.nr 5446 D, 1906 og Fin.dep. j.nr. 619,1906E.
- ↑ RA, Slottsforvaltningen, Eb 0001. Brev fra kirke- og undervisnings-dep. til Fin.dep. 10. sept. 1906, jn.nr 5446 D, 1906 og Fin.dep. j.nr. 619,1906E, viser til NFs brev av 31. aug. 1906.
- ↑ RA, Slottsforvaltningen, Eb 0001. Brev fra kirke- og undervisnings-dep. til Fin.dep. 10. sept. 1906, jn.nr 5446 D, 1906 og Fin.dep. j.nr. 619,1906E og håndskrevet notat, med ulike håndskrifter og signaturer.
- ↑ Stortingsforhandlinger. 1906/07 vol. 56. nr. 1a, s. 10.
- ↑ Aftenposten, morgennr. 1. juni 1907.
- ↑ Dagbladet 20. okt. 1881.
- ↑ RA, PA 40, pakke 94. Innberetning fra Holst til kongen 31. jan. 1885.
- ↑ Lange, Christian 1856. *De norske Klosters Historie*, s. 395.
- ↑ Holst, Christian 1888. *Bygninger fra Norges Middelalder hvilke Hans Maj. Kong Oscar den Anden har ladet flytte til Bygdø Kongsgaard 1888*. Christiania: Thronsen & CO.s Bogtrykkeri, s. 21-22.
- ↑ NF arkiv, 004 korresp. 1906-07, eske 26, mappe 1. Brev fra N. Nicolay-sen til NF v/Aall 27. juni 1907.
- ↑ RA, Slottsforv.arkiv, Eb 0001, legg 2. Brev fra NF v/Aall til Fin.dep. 1. des. 1912, utgående kopi i NF arkiv eske 317, mappe 2.
- ↑ RA, Slottsforv.arkiv, Eb 0001, legg 2. Intern utredning/kladd til NF, 8. jan. 1913, 17. jan. 1913. Gjenpart av brev fra Fin.dep. til NF 20. jan. 1913.
- ↑ NF.04639-003, med signaturen R. K. opplyses det at «Stenen sies å være funnet i jorden bak stavkirken fra Gol.» Det opplyses videre at «Foto tatt år 1950».
- ↑ NF arkiv, bygningsnr. 183.
- ↑ NFs Inntaksprotokoll og korrespondansearkiv fra 1907, brev fra Universitetets Oldsakssamling, 26. nov. 1907, signert av Gabriel Gustafson.
- ↑ NF/Ark-1001/D-0277, legg 3, Kontrakt mellom Norges Vel og NF 7. febr. 1922.

Historisk øyeblikk: Første «familiebilde» tatt 14. juni 2006 på gårdstunet etter at Norsk Folkemuseum fikk forvalteransvaret for Bygdø Kongsgård i 2004. Foto: Anne-Lise Reinsfelt/Norsk Folkemuseum.

- 27) RA, Hoffetaten Dc- hoffsjefens dok. 1905-1942. L0004. Brev fra NF v/ Aall til hoffsjefen 22. des. 1908.
- 28) Holst, Christian (red.) 1886. *Fjerde Beretning om Bygdø Kongsgaard med Tillæg. Første Afdeling*. Christiania: Thronsen & CO.s Bogtrykkeri, s. 28-29.
- 29) RA, Det kgl. Slott, Hoffsjefens arkiv Dc, pakke L0028. Brev fra Fin.dep. til hoffsjefen 14. mai 1928, j.nr. 149/28 og svar fra hoffsjefen, 19. mai 1928 med kongens ønske.
- 30) RA, Hoffetaten Dc- hoffsjefens dok. 1905-1942. L0004. Brev fra NF v/ Aall til hoffsjefen 27. juni 1908.
- 31) RA, Hoffetaten Dc- hoffsjefens dok 1905-1942. L0004. Brev fra NF v/ Aall til hoffsjefen 30. mars 1909. Gjenpart av Rustads brev til NF, 16. apr. 1909 og uttalelse fra skogkonsulent Jehlstrup til hoffmarskalken 6. apr. 1909. NF arkiv, 004 Direktørens korrespondanse 1907-1909, eske 21. Brev fra hoffsjef Rustad til NF, 16. apr. 1909.
- 32) RA, hoffsjefens arkiv Dc, pakke 11. Brev fra Rolstad til hoffsjefen 7. okt. 1916, j.nr. 247/1916.

- 33) RA, hoffsjefens arkiv Dc, pakke 12. Brev fra NF v/Aall til hoffsjefen 26. jan. 1917, j.nr. 15/1917.
- 34) RA, hoffsjefens arkiv Dc, pakke 12. Brev fra Kjølstad til hoffsjefen 29. jan. 1917. Konsept, brev fra hoffsjefen til Kjølstad 27. jan. 1917.
- 35) RA, Hoffsjefens arkiv Dc, pakke 14. Brev fra Kjølstad til hoffsjefen 24. nov. 1919, j.nr. 251/1919.
- 36) RA, Det kgl. Slott, Hoffsjefens arkiv Dc, pakke L0035. Brev fra NF til hoffet 20. juni 1933, j.nr. 219/1933. Gjenpart av brev fra hoffmarsk W.J. 25. juni 1933. Brev fra NF til hoffet 26. juni 1933 og brev fra NF til hoffet 8. juli 1933.
- 37) RA, Hoffsjefens arkiv Dc, pakke 6. Brev fra Fin.dep. til hoffsjefen, 20. Juni 1911, j.nr. 104/1911. Viser til brev fra NF av 9. juni 1911.
- 38) RA, Hoffsjefens arkiv Dc, pakke 6. Brev fra Fin.dep. til hoffsjefen, 20. Juni 1911, j.nr. 104/1911. Viser til brev fra NF av 9. juni 1911. Brev fra Kjølstad til hoffsjefen 26. juni 1911.
- 39) RA, Hoffsjefens arkiv, Kopibok, Bd 0001, side 438. Kopi av brev fra hoffsjefen til Fin.dep. 26. juni 1911.

- 40) Stortinget, St. med. Nr. 10, 1913.
- 41) RA, hoffsjefens arkiv, Dc pakke7. Brev fra Fin.dep. til hoffsjefen 9. mars 1912, viser til brev fra dep. av 16. aug. 1911, og NFs brev av 5. aug. 1912.
- 42) RA, hoffsjefens arkiv Dc, pakke 11. Brev fra Fin.dep. til hoffsjefen 25. nov. 1916, j.nr. 301/1916.
- 43) RA, Hoffsjefens arkiv Dc, pakke 13. Brev fra Fin.dep. til hoffsjefen 10. Jan. 1918, j.nr. 6/1918.
- 44) RA, Hoffsjefens arkiv Dc, pakke 13. Brev fra Kjølstad til hoffsjefen 15. Jan. 1918.
- 45) RA, hoffsjefens arkiv Dc, pakke 8. Brev fra Fin.dep. 17. des. 1912 ang. brev fra 7. des. fra NF v/Aall, Brev fra Kjølstad 10. jan. 1913 til hoffsjefen og gjenpart av hoffsjefens brev til fin.dep og brevet fra NF v/Aall 31. jan. 1913 til Fin.dep.
- 46) RA, hoffsjefens arkiv Dc, pakke 11. Brev fra Kjølstad til Rustad, 19. april 1915, og brev fra Fin.dep. til hoffsjefen 14. apr. 1915.
- 47) RA, Det kgl. Slott, Hoffsjefens arkiv Dc, pakke L0017. Brev fra NF v/Aall til Fin.dep. 7. apr. 1922.

- 48) RA, Det kgl. Slott, Hoffsjefens arkiv Dc, pakke L0017. Brev fra Fin.dep. til hoffsjefen 24. apr. 1922, videresendt Kjølstad, svar til hoffsjefen 20. mai 1922.
- 49) RA, Det kgl. Slott, Hoffsjefens arkiv Dc, pakke L0018. Brev fra Kjølstad til hoffsjefen 10. juni 1922.
- 50) RA, Det kgl. Slott, Hoffsjefens arkiv Dc, pakke L0018. Brev fra NF v/Aall til hoffsjefen 14. juli 1922.
- 51) Holmene, Ulf 2019. «Et av Norges mest verdifulle kulturmiljøer» i Monica Mørch og Marianne Leisner (red.) *Gartneriet Bygdø Kongsgård*, Forlaget Press, s. 181-182.
- 52) Se samme sted, s. 179.
- 53) Markussen, Jon A. 2019. «Natur og kulturlandskap» i Monica Mørch og Marianne Leisner (red.) *Gartneriet Bygdø Kongsgård*, Forlaget Press, s. 187.
- 54) Holmene, Ulf 2019. «Et av Norges mest verdifulle kulturmiljøer» i Monica Mørch og Marianne Leisner (red.) *Gartneriet Bygdø Kongsgård*, Forlaget Press, s. 181-182.

Fra Lende til Bygdøy

av Siv Ringdal

Tidlig om ettermiddagen, den nest siste dagen i august 1939, hadde en gruppe mennesker samlet seg i utkanten av Friluftsmuseet. Den pent antrukne folkemengden sto ved steingården som hadde blitt oppført langs museets gangvei, akkurat der den går parallelt med Bygdøy Kapellvei, før den tar en bratt U ved Hardanger og retter seg opp i retning Trøndelag. Seinsommersola skinte på de fargerike ringblomstene i hagen, mens vinden tok tak i de nyplantede rognebærtrærne utenfor huset.

Folkemengden hadde møtt opp i anledning innvielsen av det nyoppførte jærhuset på Norsk Folkemuseum. Den hvitmalte bygningen, med de karakteristiske «skutene» i stein på hver gavlside, hadde blitt flyttet fra gården Lende i Time kommune på Jæren noen år tidligere. Da innvielsen fant sted var de fleste våningshusene i museets «landsbygd» på plass, og huset var derfor et forholdsvis seint tilfang til museets bygningssamling. Hans Aall ga bygningen navnet «Lendestova».¹

I høst er det 80 år siden Lendestova ble innviet som en attraksjon i Friluftsmuseet. Fremdeles ligger huset i en stille krok av museet, og innbo og interiører står forholdsvis uendret fra slik det så ut den gangen de finkledde gjestene skred over dørterskelen i slutten av 1930-årene. Nå er vi i gang med å planlegge ny innredning og formidling i Lendestova, og den nye utstillingen vil være klar sommeren 2021. Her skal jeg ikke

Direktør Hans Aall (t.v.) og Sem Sæland under åpningen av Lendestova i 1939. Fotograf: August C. Mohr. Foto: Norsk Folkemuseum.

Publikum står samlet utenfor Lendestova under innvielsen. Sem Sæland (helt til høyre i bildet) taler. Fotograf ukjent. Foto: Norsk Folkemuseum.

Huset «på Berjet» kort tid før det ble tatt ned og flyttet til Norsk Folkemuseum. De fire rognebærtrærne som Anna og Jo plantet da huset ble bygd nesten 90 år tidligere hadde vokst seg store. Foto: Ukjent/Norsk Folkemuseum.

fordype meg i det som skal skje framover, men i stedet skissere noen trekk i historien om Lendestovas vei fra Jæren til Bygdøy.

MED VARMT VEMOD OM DET ENKLE LIV

I etterkant av Lendestovas innvielse skrev flere av hovedstadsavisene om begivenheten som hadde funnet sted. De var samstemte i at det hadde vært et arrangementet preget av en høytidelig stemning. Konservator Gisle Middtun hadde ønsket velkommen. Det var han som noen år tidligere hadde blitt sendt til Jæren for å besiktige og dokumentere huset på vegne av museet. Så hadde den fremmøtte forsamlingen sunget «Der steg av hav eit alveland» fra jærdikteren Arne Garborgs «Haugtussa», før professor Sem Sæland, initiativtakeren til å få flyttet huset til Bygdøy, hadde talt. Sæland skal ha vært en av landets fremste talere i sin samtid, og ifølge avisen Tidens Tegn var professorens ord preget av et varmt vemod.² Sælands mor hadde vokst opp i huset, og professoren hadde mange gode minner fra besteforeldrenes hjem. Etter talen hadde styreformann og professor i historie, Jacob S. Worm-Müller, takket på vegne av Folkemuseet. Han understrekte at det hadde vært et savn å ikke ha et jærhus i Friluftsmuseet, siden museet hadde som formål å representere hele Norge.

I omtalen av arrangementet vektla flere av avisene den enkelheten de mente Lendestova uttrykte. Huset var lavmælt og beskjedent utformet, både utvendig så vel som innvendig. Men det var en hensiktsmessig enkelhet, hvor bygningens lave kropp og beskjedne plassering i jærlandskapet, hadde gjort den velegnet til å stå av for nordvesten og mang en vinterstorm. Lendestova var heller ikke utstyrt med verken treskurd eller

rosemaling, men «i all sin spartanske enkelhet var utstyret vel avstemt».³ Denne beskjedenheten ble også satt i forbindelse med levesettet på Jæren i tidligere tider. Aftenposten skrev for eksempel at enkelhet var jærbuens adelsmerke, og at i Lendestova «levdes livet enkelt, men med en viss stil over seg».⁴ Tidens Tegn viste til Sem Sælands egne ord om det livet som hadde utfoldet seg innenfor de lune veggene i huset, hvor beboerne hadde samlet seg rundt det eneste talglyset i dagligstova, «mens rokkene surret og svarte rembrandtske skygger lekte i krokene».⁵ Levesettet på Jæren hadde vært enkelt, men hensiktsmessig – og verdig.

FRA MYR OG HEI TIL BYGDØY KAPELLEVEI

For de besøkende som kommer forbi Lendestova i dag, kan det være vanskelig å se for seg hvilke omgivelser huset en gang var plassert i. Området huset ligger i, er fremdeles blant museets roligste, noen minutters gange fra de best besøkte tunene og attraksjonene. Landskapet rundt huset er grønt og frodig, og bak det, på museets egne «Langfjell», vokser bjørketrær og annen løvtrévegetasjon. Lendestova er plassert med fasaden mot sørøst, og fra vinduene i dagligstova ser man rett inn i villabbyggelsen ved Bygdøy Kapellvei. Utsikten skiller seg sterkt fra den Sem Sæland og slektningene hans hadde skuet utover fra vinduene i dagligstova på Lende. Dette formidlingsproblemet var noe som ble nevnt allerede i forbindelse med innvielsen av huset. Da Worm-Müller skulle takke Sæland og de andre som hadde engasjert seg for å få flyttet bygningen til Bygdøy, la han vekt på hvordan tapet av de opprinnelige omgivelsene, fratok huset store deler av sitt formidlingspotensial:

Rigtignok ser vi ikke Lendestova slik den en gang lå, omgitt av hei og myr, med vidt utsyn over havet, med et herlig liv av viber og lerker. Vi ser ikke Jærlandskapet med dets skiftende stemninger av tungsinn og lysmettet luft. Vi får nøie oss med selve huset, som et bilde på slit og fredens gjerninger.⁶

Det er en generell utfordring i Friluftsmuseet på Norsk Folkemuseum og i andre tilsvarende museer at man vanskelig kan gjenspeile omgivelsene som bygningene og tunene en gang lå i. Dette blir kanskje ekstra tydelig i formidlingen av Lendestova, hvor kontrasten mellom det åpne, trebare landskapet på Jæren og de frodige omgivelsene på Bygdøy blir veldig stor. På Folkemuseet ble Lendestova altså i stedet et symbol på jærbuens stillferdige arbeid og slit – og en representant for den særegne byggeskikken i denne regionen av landet. Dette var også i tråd med ideologien som var rådende på museet i samtiden, hvor intensjonen var å formidle tidligere tiders levesett med alle dets materielle uttrykk og regionale variasjoner.⁷

DET NYE HUSET «PÅ BERJET»

Før det ble flyttet og gitt navnet Lendestova, sto jærhuset nesten 90 år på bruk nummer 7 på gården Lende i Time kommune. Lende lå i det området som blir kalt for Høg-Jæren, et stykke inn i landet, og hvor storparten av gården lå over 100 meter over havet.⁸ I henhold til lokal byggetradisjon, var huset plassert med fasaden mot sørvest, og fra vinduene i dagligstova kunne man skimte havet og landskapet som bølget seg ned mot Jærens strender. Det var omtrent ei mil til havet fra Lende, og med kikkert kunne folk i huset følge med på skipstrafikken i dette til tider stridige havområdet, som ikke hadde noen naturlige havner. Etter uvær og storm dro jærboendene til strendene for å kjøpe skipstømmer og annet drivgods, som var et viktig byggemateriale i våningshus og driftsbygninger i dette trefattige området.⁹

Lende var blant de mellomstore gårdene på Jæren. Bruk nummer 7 gikk også under navnet «Berget» eller «Berjet», siden det stakk fjell opp av grunnen på gården. Bruket hadde blitt fradelt i 1725, da Kari Endresen og Mons Undheim hadde fått skilt det ut. Til tross for åpningsarrangementets framheving av huset som et symbol på det enkle liv på Jæren, var gården huset hadde blitt flyttet fra ingen fattigslig gård. I siste halvdel av 1800-tallet skal «Berjet» ha vært en forholdsvis velbeskaffen gård. I 1865 hadde bruket to hester, ni kyr og 22 sauer. De pløyde også rundt 15 dekar åker, og høstet omkring et kvart tonn bygg, 2,5 tonn havre og et par tonn poteter samme år.¹⁰ Generasjonene som fulgte etter fortsatte med å utvikle og ekspandere gårdsbruket på ulike måter.

Huset som senere skulle få navnet Lendestova, ble oppført i 1845. To år tidligere hadde Jon Mauland, senere gjerne omtalt som «Jo på Berjet», overtatt bruket sammen med kona Anna. Han hadde gått i lære som sølvsmed, men skal ifølge barnebarneret Sem, ha stått for storparten av arbeidet med oppføringen.¹¹ Han var også en aktiv mann i lokalsamfunnet, og satt blant annet i herredsstyret fra 1848–1851.¹² Går du inn i dagligstova i Lendestova den dag i dag, kan du se Jo sine initialer og husets byggeår skåret ut i en planke som er festet i taket like over spisebordet.

Det nye huset som Anna og Jo fikk bygd «på Berjet» var et jærhus, og det føyde seg pent inn i den lokale byggeskikken da det sto nytt. Det var forholdsvis lite i størrelsen, atskillig mindre enn noen av jærhusene som lå på de velstående kystgårdene. Men de hadde alle de samme fellestrekkene; de var lavbygde, og byggematerialene var en kombinasjon av tre og stein. Som de andre jærhusene hadde huset et «skut» på hver gavlside. I skutene ble torva, som var den viktigste fyringskilden, oppbevart. Det nye huset på Berjet hadde et grunnplan som besto av to laftede rom, «dagligstova» og «buå». Bak disse to rommene lå henholdsvis «stovekammerset» og «buåkammerset». Kjøkkenet lå midt mellom de to laftede rommene, med åpen grue. Fra den ble brenntorv skyflet inn i bileggerovnen, som var plassert i dagligstova. I det nye huset «på Berjet» sto en eldre bileggerovn fra 1777.¹³ Kanskje hadde den opprinnelig stått i det gamle huset som måtte vike plass da Anne og Jo fikk bygd sitt nye hus? På loftet over «buå» var det kornbinge, mens de store barna og ungdommene sov på «soveloftet» over dagligstova.

Da Jo bygde huset, la han torv både på taket på selve huset og på de to skutene. Torva skaffet han antageligvis selv, mens neveren som lå under, og som bidro til å stenge vannet ute, som oftest var fraktet den lange veien fra Hardanger.¹⁴ På Jæren ble det etablert en rekke teglverk i første halvdel av 1800-tallet, så allerede i 1840-årene var «panner» på taket et vanlig syn.¹⁵ Men huset til Anne og Jo fikk altså først tak på gamlemåten. I 1880-årene ble imidlertid torva byttet ut med takstein, noe som må ha skjedd etter at sønnen Ola hadde overtatt bruket. Tilsvarende ble torva på skutene byttet ut omkring 1908, også det antageligvis i forbindelse med at sønnen Johannes overtok bruket da Ola døde i 1907. På tilsvarende måte måtte de blyinnfattede rokokkokovinduene vike for empirevinduer på husets fasade etter en del år, men på baksiden var det fremdeles vinduer av den gamle typen da huset ble tatt ned.¹⁶

Huset som Anne og Jo fikk bygd skulle bli i samme slekt helt til det tidlig på 1930-tallet ble målt opp, plukket fra hverandre og fraktet til Bygdøy. Det skulle bli hjemmet til tre generasjoner, og to av dem skulle trække sine barnsbein der. Anna og Jo fikk ni barn som alle vokste opp, og en av dem var Sem Sælands mor, Ragnhild. Som i mange gårdshus på 1800-tallet, må det ha vært trangt om plassen til tider. I 1875 skal fem av barna til Anna og Jo fremdeles ha bodd hjemme, alle over konfirmasjonsalder. Eldstesønnen Ola var nygift, og han og kona Anna, bodde også i huset.¹⁷ Da Anna og Jon døde i 1881, overtok Ola og Anna bruket. De fikk ni barn, og sju av dem vokste opp. De ble den siste generasjonen som bodde i huset på Lende.

PROFESSOREN OG SAUEGJETEREN

Men hvordan hadde det seg at huset «på Berjet» endte opp på Norsk Folkemuseum? Som jeg skrev innledningsvis, var professor Sem Sæland en person som arbeidet aktivt for å få flyttet jærhuset til Bygdøy. Sæland var født i 1874 og hadde vokst opp på Jæren. Men den særdeles skoleflinke gårdbrukersønnen hadde, som Daniel Braut i Garborgs Bondestudentar, forlatt hjembygda og reist til Kristiania for å ta artium. Senere ble det studier i fysikk ved universitetet, hvor Sæland assisterte Kristian Birkeland på hans første nordlysekspedisjon i Finnmark i 1899–1890. Sæland ble etter hvert amanuensis og senere professor på samme institusjon. Han var også rektor

Det gamle og nye våningshuset på Lende fotografert i 1933. Foto: Norsk Folkemuseum.

ved nyetablerte Norges Tekniske Høgskole (NTH) i Trondheim en periode, og rektor ved Universitetet i Oslo i tidsrommet 1928–1936.¹⁸ Sælands reise fra Jæren til Kristiania må virkelig kunne defineres som en klassereise.

I Folkemuseets bygningsarkiv finnes det korrespondanse mellom Sem Sæland og Hans Aall helt tilbake til sommeren 1930. Allerede i denne første innledende brevvekslingen dreier korrespondansen seg om det da 85 år gamle jærhuset på Lende. Dette var et hus som Sem hadde tilbrakt mye tid i som gutt. Han hadde vokst opp noen få kilometer fra besteforeldrenes hus, på gården Sæland. I innvielsen av Lendestova, og i en trykksak, som museet ga ut i forbindelse med åpningen, beskriver Sæland noen av barndomsminnene fra huset:

En av de første ganger jeg kom på besøk sammen med min mor lærte jeg, at når vi kom til gårds som gjester passet det sig best, at vi gikk inn gjennom vestredøren, mens husets egne folk og naboer til daglig bare nyttet øystredøren, som førte rett inn i kjøkkenet og gruen. Vestredøren med sitt lille bislag var nærmest bare til gjester og høitids bruk.¹⁹

Det var Johannes Lende som solgte det gamle jærhuset til Norsk Folkemuseum. Fotograf ukjent. Eier: Brigt Åge Høyland.

Det året Sem fylte sju, døde først moren hans, og senere samme år, begge besteforeldrene.²⁰ Det må ha vært en tung tid for en liten gutt, og kanskje nettopp derfor, ble de gode minnene fra den varme dagligstua på Lende så viktige. Sems tante og onkel overtok huset, og i 1907 overtok Sælands tre år yngre fetter, Johannes Lende, gården og huset.

Det var Johannes som senere solgte huset til Norsk Folkemuseum etter å ha blitt kontaktet av fetteren, Sem. I korrespondansen mellom Sælland og Aall kommer det fram at det foregikk visse forhandlinger om prisen. I mars 1931 var de imidlertid kommet til enighet. I et brev som Sælland skrev til Aall, refererte han hva fetter Johannes hadde ment om prisen museet var villige til å betale:

Jeg synes helst det var lite Direktør Aall vilde betale for huset. Jeg har allikevel bestemt mig til at selge det til museet for omtalt kr. 1000.-et tusen kroner. Betingelsene er at huset står saalenge farbror Johan kan, og vil bo i dem uten betaling eller godtgjørelse på nogen som helst maate.²¹

Folkemuseet betalte Johannes 1000 kroner for huset. Avtalen var at Sem og Johannes' felles, ugifte onkel, Johan, skulle få bo i huset så lenge han ønsket. I februar 1933 fikk direktør Hans Aall brev fra Johannes, om lag ei uke etter at onkelen var død. Huset var nå ledig og kunne flyttes når museet ønsket. Sommeren 1933 ble det gamle huset tatt fra hverandre og fraktet til Oslo.

Sem Sælland var altså initiativtakeren til å få brakt huset fra Lende til Bygdøy. Men det hadde neppe skjedd hvis det ikke hadde vært for Johannes Lendes veivalg omtrent tjue år tidligere. Da forlot han, som mange unge menn i distriktet på samme tid, Jæren til fordel for «Big Sky Country» – de øde landområdene vest i Nord-Amerika, i staten Montana. Dit dro han for å gjete sau, som var arbeidet de fleste jærbuene søkte i dette området. Mange dro til Montana fra distriktet på denne tiden. Det året Johannes dro over var det 26 fra Time kommune som emigrerte dit. Flere hadde «kommet hjem med lommene fulle av dollar og kjøpt seg gilde garder».²² Noen hadde gjort det svært godt, som Ole Osnes, fra Etne nord i Rogaland. I 1910 var han eier av 32 000 sauer og hadde ansatt tretti gjeter.²³ Ferskingene som dro over, tok som regel arbeid hos folk fra samme bygd eller distrikt som drev stort, og det var nok også tilfelle med Johannes da han kom over.

Johannes tok turen over Atlanteren første gangen i 1903. Da var han 26 år gammel. Tidlig på 1900-tallet skulle Johannes tilbringe nærmere 17 år i Montana. Han var hjemme på besøk i alle fall et par ganger, men bortsett fra det, bodde og arbeidet han i den lite befolkede staten. I flere år var han sauegjeter, og bodde måneder alene i en prærievogn med ansvar for hundrevis av sauer. Senere kjøpte han seg egen «farm». Men på en av turene hjem må han ha møtt Theodora Vasshus fra Heskestad lenger sør i fylket. Broren hennes hadde arbeidet på et av brukene på Lende, og var også reisefølge med Johannes den ene gangen han dro tilbake til Montana etter å ha vært hjemme på besøk. Men det må ha vært noe mellom Johannes og Theodora, for da han kom hjem til Norge i 1920, giftet de seg kort tid etter. Johannes ville ha Theodora med seg til gården han hadde kjøpt i Montana. Men det ville ikke Theodora.²⁴ Dermed måtte Johannes dra tilbake til Montana og selge gården. Pengene

brukte han på å bygge nytt våningshus og ny driftsbygning i henholdsvis 1921 og 1923. Så Johannes flyttet aldri tilbake til det gamle huset på Lende. Onkelen Johan fikk bo der livet ut, og så ble det gjort klart for en ferd ingen hadde forestilt seg noen år tidligere.

VEIEN VIDERE

Historien om Lendestovas vei til Folkemuseet, og om menneskene som har tilknytning til huset, er mangfoldig og spennende, og vi som arbeider med prosjektet har et rikt materiale å arbeide med. I dette nummeret av Bulletinen er vi kommet ved veis ende, men når Lendestova åpner i 2021 vil flere av fortellingene bli formidlet gjennom tekst og fotografier i selve huset, eller ført i pennen andre steder. I Lendestova vil vi tidfeste fortellingen til rundt 1910. Johannes Lende vil få en viktig plass. Vi ønsker å gi et nærmere innblikk i livet til han og andre jærbuer i Montana tidlig på 1900-tallet, og i hvordan jærbuenes transatlantiske forbindelser også virket inn på hverdagen til folk på Jæren. Vi vil også formidle historien til de andre søsknene som vokste opp i huset, en fortelling som både spiller en rekke sider ved samfunnsutviklingen på Jæren tidlig på 1900-tallet, men som også kan gi innblikk i nasjonale og internasjonale forhold i samtiden. I Lendestova skal de besøkende lære om lokale mattradisjoner, noen av dem fremdeles i hevd, og vi skal formidle torvas betydning som lokal fyringskilde. Å besøke Lendestova skal bli en sanselig opplevelse, med historiske stauder, bærbusker og rabarbra i hagen, og med lukten av brent torv sivende ut av pipa. Og for å fyre med torv, må vi skaffe torv! Så i sommer har noen fra prosjektgruppen vært på Jæren og spadd torv. Det er også en historie dere skal få anledning til å lese mer om til neste år.

Siv Ringdal er førstekonservator i Kulturhistorisk seksjon på Norsk Folkemuseum.

KILDER

Brev fra Sem Sælland til Direktør Aall, datert 19.03.1931. Norsk Folkemuseums bygningsarkiv.

Brev og utkast til tekst om huset på Lende, sendt fra Sem Sælland til Hans Aall 28.11.1934. Norsk Folkemuseums bygningsarkiv.

Notater fra Gisle Midttun fra dokumentasjonen av huset på Lende, sommeren 1933. Norsk Folkemuseums bygningsarkiv.

Avskrift av Halvor Vreims notater fra nedrivningen av Lendestova sommeren 1933, avskrevet av Per Giærder i 1944. Norsk Folkemuseums bygningsarkiv.

Etterkommere av John Olson Mauland, «Jo på Berget». Slektshefte laget av lokalhistoriker Karleif Lende.

AVISER

31.08.1939 «Folkemuseet underlegger sig Jæren». *Tidens Tegn*.

31.08.1939. «Folkemuseets første jærhus Lendestova åpnet i går». *Nationen*.

31.08.1939. «Lendestova - Folkemuseet siste prektige nyervervelse åpnet i går». *Aftenposten*.

Sommeren 1933 ble det gamle huset på Lende plukket fra hverandre bit for bit og fraktet til Bygdøy. På fotografiet holder Johannes på å rydde opp i det som er igjen av bygningsrester, mens barna Åsa og Ola smiler til fotografen. Fotograf ukjent. Eier: Brigte Åge Høyland.

LITTERATUR

Aall, H. 1925. *Arbeide og ordning i kulturhistoriske museer. Kort veiledning*, Norske Museers Landsforbund.

Grude, J. 1976 (1908). *Jæderen. Kulturhistoriske skildringer fra det 19de Aarhundrede*, Dreyer, Stavanger.

Grøn, Ø. 2014. "Sem Sælland." *Norsk Biografisk Leksikon*.

På nett: https://nbl.snl.no/Sem_S%C3%A6land.

Hoffman, M. 1977 (1943). *Jærhuset*. Norsk Folkemuseum, Oslo.

Lindanger, B. og J. E. Waula 2012. *Time. Gard og ætt VI*, Time kommune.

Løvik Arthur 2012: *Utvandringa frå Time*. Jærbladet, Bryne.

Moe, J. 1975. «Kva gavner det eit menneskje», I: Sande, L.C. (red.) *De som dro ut*. Dreyer, Stavanger.

Sande, L. C. 1975. «Brødrene Hinnaland som dro til Montana for å gjete sauer». I: Sande, L. C. (red.) *De som dro ut*. Dreyer, Stavanger.

Sælland, Sem. Ukjent utgivelsesår. *Lendestova*. Hefte utgitt av Norsk Folkemuseum.

NOTER

- 1) Det kommer tydelig fram i forskjellige brev i bygningsarkivet at det var Hans Aall som ga huset navn. Blant annet kommer det fram i et tekstutkast til et hefte om huset, som Sem Sælland sendte til Hans Aall i 1934. Der hadde Sælland kalt huset Lendehuset. Men vi ser at Aall endret navnet til Lendestova.
- 2) Tidens Tegn, 31.08.1939.
- 3) Nationen, 31.08.1939.
- 4) Aftenposten, 31.08.1939.
- 5) Tidens Tegn, 31.08.1939.
- 6) Aftenposten 31.08.1939.

7) Hans Aall 1925, s 7.

8) Lindanger og Waula 2012, s. 307.

9) Opplysninger fått under besøk på Jærmuseet.

10) Lindanger og Waula 2012, s. 332.

11) Aftenposten 31.08.1939.

12) Lindanger og Waula 2012, s. 331.

13) Dette sto nevnt i notatene fra Gisle Midttun i forbindelse med oppmålingen av huset på Lende sommeren 1933.

14) Hoffmann 1977 (1943), s. 68.

15) Grude 1976 (1908), s. 20.

16) Opplysningene om når torva ble byttet ut med tegl kommer fram i en avskrift av Halvor Vreims notater, som Per Giærder utførte i 1944. Der står det også om vinduene som ble byttet ut. Halvor Vreim var Norsk Folkemuseums arkitekt og sto ansvarlig for nedrivningen av huset på Lende i 1933.

17) Lindanger og Waula 2012, s. 332.

18) Artikkel om Sem Sælland i Norsk Biografisk Leksikon.

19) Lendestova: Hefte utgitt av Norsk Folkemuseum. Forfattet av Sem Sælland i 1934, ukjent publiseringsår.

20) Etterkommere av John Olson Mauland, «Jo på Berget». Slektshefte laget av lokalhistoriker Karleif Lende.

21) Brev fra Sem Sælland til Hans Aall, 19.03.1931.

22) Sande 1975, s. 150.

23) Moe 1975, s. 145.

24) Dette kom fram i samtale med Brigte Åge Høyland, Theodora og Johannes' barnebarn, som i dag bor på og driver bruk nummer 7 på Lende.

Himmlers Folkemuseum

av Jørgen Johannessen

«Jeg elsker nordmenn.»
Reichsführer-SS og Chef der Deutschen Polizei,
Heinrich Himmler.
(Emberland og Kott 2012: 14)

Vinteren 1941 ankom Reichsführer-SS Heinrich Himmler Fomebu. Dette var starten på et 21 dager langt besøk i Norge som ble avsluttet på Vikingskipshuset og Norsk Folkemuseum. Dette var Himmlers lengste reise dette året. Hvorfor i all verden brukte en av Hitlers nærmeste i jernsirkelen så mye tid som turist i Norge? Samtidig som Das Reich gjennomførte operasjonene som skulle fjerne såkalte undermennesker og den tyske krigsmaskinen så ut til å feie all motstand av banen, forberedte Himmler og SS fremtiden. En stor nasjon med et herrefolk på 200 millioner innbyggere – da kan ingen stå imot oss lenger som Himmler uttrykte det. Hvordan kan Norge og Norsk Folkemuseum ha spilt en rolle i denne visjonen? For å finne ut av det må vi undersøke nazistenes syn på hvordan deres egen elite skulle fungere. Innen SS tenkte man seg at blodet brakte med seg det pangermanske lynnet. I Tyskland så man for seg at blodet hadde degenerert og dermed var utvannet. Bare i de gamle tyske adelsfamiliene var renrasert blod fortsatt nokså intakt. Og blant vanlige bønder og arbeidere i Sør-Norge og -Sverige. Himmlers tanke var å samarbeide med dette folket med så rent germansk blod for å bygge det Tredje riket. SS og Himmler anså nordmenn for å være en spydspiss i kampen mot uønskede folkegrupper og imperialisme, man ønsket å tilkjempe seg en plass i solen basert på historie, blod og jord (se Pringle 2009; Emberland og Kott 2012: 183–185; Emberland og Fure 2011).

Det var ikke bare mennesker i Norden som hadde dette germanske i seg, man mente også å se spor etter en eldgammel og overlegen sivilisasjon i kulturen, slik som i helleristninger, folklore, musikk og ikke minst i de gamle trebygningene. Himmlers nære venn og hoffskald SS-Oberführer Hans Johst besøkte Norsk Folkemuseum i 1934. Han skrev i møtet med friluftsmuseet at han skalv overfor den undertrykte stoltheten som fortsatt rumlet i trestokkene (Emberland 2015: 138). Da jeg først leste dette tenkte jeg noe slikt som: Hæ! Hva i all verden er det for en slags tilnærming til noe så fredelig som friluftsmuseet? Videre fortsatte Johst med at kun en dåre kunne motstå skjelvingen i møte med det evige, stille raseriet som fortsatt knuget i disse veldige stakkene. Dette raseriet i tømmeret som beskrives har Johst hentet fra Tacitus som beskrev germanske følelser under slaget i Teutoburgerskogen i år 9 etter Kristus da hele tre romerske legioner ble utslettet for aldri mer å bli gjenopprettet, Furor Teutonicus. Johst må ha sett for seg at dette adelige, germanske raseriet fortsatt strømmet gjennom treverket i friluftsmuseet. Det slumrende germanske blodet, slik Johst antagelig opplevde det, ble vekket til live av de germanske

Gol stavkirke på forsiden av forskningsorganisasjonen SS-Ahnenberbes populærvitenskapelige magasin - Germanien. Norsk byggeskikk var et populært tema for SS og sett i sammenheng med en germansk fortid. (For mer om Ahnenerbe se Kater 2006; Gasche 2014).

tømmerveggene. Johst skrev om dette til «kjære Heini» som Himmler ble tiltalt i brevene. I en SS-pamflett heter det at det germanske folket ble formet av skogene som ble høstet som råvarer for brensel, bygninger, arder, spyd- og -øksekraft, skip og annet. Ikke bare lagde germanerne solide og vakre bygg i tre, treverket i seg selv formet også germanerne (Emberland 2015: 141). Kanskje aner vi Himmlers motivasjon for å besøke Norge og planlegge en lysende germansk fremtid?

Et av problemene og utfordringene for SS var at disse forestillingen var tenkt ganske langt frem i tid, kanskje 50 år. Men krigen virket som en katalysator for denne visjonen – utryddelsen eller fjerningen av folkegrupper og et seirende germansk folk. Rent praktisk måtte man ikke bare finne måter å rydde uønskede elementer av veien, man måtte også sikre viktige instrumenter for å forme fremtiden.

Norge var nok det okkuperte, vestlige landet, der SS hadde størst kontroll etter 1940. Mye skyldes at man ønsket å sikre seg venner blant nordmennene og deres dyrebare germanske blod (Emberland og Kott 2012, Maharski 2011). Og man ville sikre å beskytte kulturarven, herunder friluftsmuseet og gjenstander. Paradoksalt nok var vernet av denne kulturarven sammenfallende med norske, museale hensyn (Emberland og Arisholm 2012). Men med temmelig forskjellig fortegn. Man kan vel strekke seg til å si at mange museumsfolk nok var stolte

Langeleikspilleren Ola Brenno spiller for Reichsführer-SS Heinrich Himmler på Norsk Folkemuseum. SD-agent Dr. Volberg under kråskapet. Foto: Max Ehler 1941/Deutsche Bundesarchiv.

over en nasjonal kulturarv, men få så nok for seg kulturarven som pangermansk. Hvis vi sammenligner Norge med Polen blir kontrastene enda grellere. Der plyndret SS (og i enda større grad Herman Göring) Polen for alt som kunne minne om det tyske (Pringle 2011). Alt som ble oppfattet som slavisk brydde man seg overhodet ikke om. Hadde friluftsmuseet bestått av såkalte slaviske bygg tror jeg bygningene ville blitt brent og jevnet med jorden for å gjøre plass til nye germanske byggeprosjekter. Mot slutten av sitt opphold returnerte Heinrich Himmler 13. feb. 1941.

«Reichsführer SS Himmler som i går vendte tilbake til Oslo, etter sin reise i Nord-Norge, besøkte i går formiddag Folkemuseet på Bygdø sammen med Reichskommissar Terboven. I Folkemuseets restaurant blev gamle norske bondedanser fremført for Reichsführer. Særlig interessant var Reichsführer da gamle Brenno spilte gamle folkemelodier for ham på langeleik.» NTB.

Bildet av Himmler som henført, konsentrert og inderlig lytter til musikken fra Brennens langeleik er nokså godt kjent, men ikke mer kjent enn at jeg har truffet ansatte på Norsk Folkemuseum som aldri har hørt om Himmlers besøk. Da jeg kontaktet museet for å finne ut hvor bildet ble tatt fikk jeg vite at det måtte være Hålistua, bygg 031, på det som kalles Valdres

i friluftsmuseet (e-post 14.01.2019). Derimot passet ikke bildet av Himmler med det som kunne sees av bilder fra museets database PRIMUS. Veggene på Hålistua er laftet, kråskapet ser annerledes ut og i Hålistua var det bare fire vertikale ruter. På bildet med Himmler er det fem, men med matchende buer! Lett forvirret luntet jeg rundt i friluftsmuseet midtvinters på knitrende snø med en utskrift av fotoet av Himmler i handa langs gangstiene på leit etter riktig bygg. 031 kunne det i hvert fall ikke være. Tanken på fotomanipulering begynte å surre. Jeg kunne nesten fornemme Himmler slentrende midtvinters 1941 sammen med Terboven, deres omviser og resten av staben. Ved en tilfældighet møtte jeg gode kollegaer fra Norsk Folkemuseum og jeg fortalte om problemet med den forsvunne bygningen og viste dem bildet. A-ha, det er jo fra gjestestuen! Etter et blikk på billedkarusellen av gjestestuenes selskapslokaler på nett kunne man ganske riktig se at, der i hjørnet av Østerdalstua må Himmler ha sittet for å høre Brenno spille. Fem vertikale ruter, riktig skap, panelte vegger. Det kunne ikke ha vært noe annet sted enn Østerdalstua på gjestestuen.

Østerdalstua ble bygget på begynnelsen av 1900-tallet og deler av den var med på verdensutstillingen. I 1917 ble gjestestuen utvidet og Østerdalstua bygget inn. Vinduene er laget i samme stil som vinduene ved Hålistua, men med et større lysinnslipp, noe som nok setter Himmler i et enda mer heldig,

Himmler forlater gjestestueene ved Norsk Folkemuseum.

Foto: Max Ehlert 1941/Deutsche Bundesarchiv.

Oppslag om Himmlers besøk på Norsk Folkemuseum sammen med nyheter om andre begivenheter i verden. Forside fra Dagbladet. Bildet nederst viser fra venstre: Terboven, Brenno, Volberg og Himmler. Foto: Nasjonalbiblioteket.

kontemplativt lys, fremfor den mørke Hålistua med skralt lysinnslipp. Himmler som hadde fått samlet inn lydopptak fra Finland i 1936 kan ha opplevd å kjenne de urgamle sivilisasjonenes germanske toner berøre blodet gjennom langleikens melodier. Hva med tømmerets raseri? Kanskje raseriet ikke helt var til stede slik det kunne vært i den autentiske Hålistua? Og hva med blodets brusen? Teutuburgskogens raseri? Folkloristen og SD-agenten Friedrich Wilhelm «Fritz» Volberg hadde bodd i Norge siden 1936 og var omviser for Himmler under norgesbesøket. Der satt han ved kråskapet. Kledd som en kjølig, akademisk vitenskapsmann. Akkurat det Heini trengte for å fremstå kredibel og visjonær hos Hitler og jernsirkelen for øvrig. Bildet ble orkestret av det velsmurte propagandaapparatet og beregnet på ideologisk, godt skodde nazister. Jeg gjetter på at Himmlers møte med friluftsmuseet var musiserende for ham, men fotoet vi ser er nøye regissert.

Årene mellom 1940 og 1945 var antagelig den merkeligste og farligste tiden ideologisk og bevaringsmessig i Norsk Folkemuseum og Friluftsmuseets historie. Det er lite trivelig å se for seg Hålistua som modell for planlagte, prefabrikkerte, laftede SS-landsbyer i Ukraina. For meg krakelerer, gulner og nærmest selvantenner fotoet av Himmler. Kulturhistorie kan brukes som et kraftfullt, destruktivt verktøy. Stiftelsen Norsk Folkemuseum har et ansvar for å forske på og formidle Nazi-Tysklands bruk av norsk kulturhistorie. Bare det som formidles kan huskes.

I 2020 er det 80 år siden okkupasjonen og nye generasjoner vokser opp. Hva vil vi fortelle dem om det tilsynelatende så fredelige friluftsmuseet? Den kroatisk kulturforskeren Tomislav S. Šola (se Grepstad 2019: 396) har sagt at museer, arkiv og bibliotek kan bygge programmer i tiår på de samme samlingene og endre dem kun så mye som ytre omstendigheter og endringer tilsier. Men de samme samlingene kan også brått, slik som ved okkupasjonen i 1940 og i SS sitt verdensbilde, danne grunnlag for helt andre tolkninger og publikumstilbud. Kulturarven er den samme mens de offentlige minnene som bygger på denne kulturen endres.

Museet med stor M «er ikkje ein stad, men ein relasjon mellom fortid og notid, mellom det vi har vore, og det vi ønskjer å vere.»
(Šola 2015: 49. Fra Grepstad 2019: 397)

For å summere opp har jeg vært opptatt av fire ting. For det første å formidle selve Himmlers besøk på museet ettersom dette fortsatt ikke er så godt kjent. For det andre å formidle hvorfor Himmler og SS var opptatt av friluftsmuseet fordi disse verdiladet en kulturarv i eget bilde – og aktivt brukte visjonen helt frem til 1945. Et tredje punkt er lokaliseringen av Max Ehlerts bilde av Himmler ettersom mange lett ser for seg at fotografiet er tatt i bygg 031 Hålistua, mens det faktisk er

Norsk Folkemuseum – Hålistua fra Hurum i Valdres

Interiøret fra Hålistua i Valdres, bygg 031 ved friluftsmuseet. Postkort datert 27.12.1933/Norsk Folkemuseum.

fra Østerdalsstua i Gjestestueene. Lokaliseringen er viktig fordi Himmler ikke er like tett på det antatte germanske raseriet i friluftsmuseet slik Johst så for seg. For det fjerde ligger det en kritikk mot museer generelt i møte mellom kulturarv og maktens koryfeer i et strukturelt perspektiv – ikke bare for 80 år siden. Hvordan fungerer egentlig museene som verktøy for styresmaktene, for eksempel under et statsbesøk? Det er en dynamikk mellom kulturarv, politikere og utenlandske regjeringer som vi gjerne må skrive mer om.

Jørgen Johannessen er arkeolog på Norsk Maritimt Museum i Stiftelsen Norsk Folkemuseum.

LITTERATUR

- Brandal, Nikolai., Teige, Ola og Brazier, Eirik C. *Den mislykkede spionen: fortellingen om kunstneren, journalisten og landssvikeren Alfred Hagn*. Humanist, Oslo. 2013
- Emberland, T og Jorunn Sem Fure. *Jakten på Germania. Fra nordensvermeri til SS-arkeologi*. 2011
- Emberland, T. og Arisholm, T. Kollaborasjon om kulturminner. SS og norsk kulturminnevern under okkupasjonen, *Foreningen til norske fortidsminnesmerkers bevaring, Årbok 2012*, årg. 166, s. 69-84. 2012.
- Emberland, T og Kott, P., *Himmlers Norge - nordmenn i det storgermanske prosjekt*. 2012.
- Emberland, T. The Teutonic rage of the ancient timbers. Himmler, the SS and the Norwegian folk culture, i *Art in Battle*, KODE. Red. Tønning, E., Maertz., G, Daatland, L. og Sandvik, F. Bergen. 2015.
- Gasche, M. *Der Germanische Wissenschaftseinsatz des "Ahnenerbes" der SS, 1942-1945: Zwischen Vollendung der völkischen Gemeinschaft und dem Streben nach Erlösung*, Bonn. 2014
- Grepstad, O. *Skriftkultur. Tidssignal frå det 21. århundret*. 2. opplag, Samlaget, Oslo. 2019

Fra Østerdalsstua ved gjestestueene. Kråskapet Himmler satt ved da bildet av ham og Brenno ble tatt. Bildet er klippet til av Jørgen Johannessen. Foto: Anne-Lise Reinsfelt/Norsk Folkemuseum.

- Kater, Michael H. *Das Ahenenerbe der SS, 1935-1945: ein Beitrag zur Kulturpolitik des Dritten Reiches. Volum 6 av Studien zur Zeitgeschichte*, R. Oldenbourg. 2006
- Mahsarski, Dirk. *Herbert Jankuhn (1905-1990). Ein deutscher Prähistoriker zwischen nationalsozialistischer Ideologie und wissenschaftlicher Objektivität*. 2011
- Pringle, H. Himmlers herrefolk. *Jakten på den ariske rases opprinnelse*. Cappelen. 2009
- Šola, Tomislav S. *Mnemosophy. An essay on the science of public memory*, Zagreb. 2015

Love is in the Air

Tidenes bryllup på Norsk Folkemuseum lørdag 8. juni 2019

av Anne Husbyn

Norsk Folkemuseum har en fantastisk samling historiske hus og bygninger plassert i en skatt av et grønt og vakkert parkanlegg. Tilsammen utgjør Friluftsmuseet et eventyrlig sted, som skapt for romantikk og kjærlighet. Så, hvordan kan museet forene disse unike kvalitetene på en måte som er betydningsfull og levende, og som berører? Særlig i 2019, da museet feirer 125 år?

Jo, tenkte noen av oss som jobber i Kommunikasjons- og Publikumsseksjonen på museet, vi må lage et arrangement for kjærligheten! Med museet som ramme skal vi åpne dørene for folk som ønsker å gifte seg i den frodige forsommer tiden, når museet er på sitt aller vakreste. Slik ble tanken om Tidenes bryllup til. Et arrangement der vi legger til rette for at folk skal kunne gifte seg i noen av våre mest populære bygninger. Samtidig som vi tilbyr det alminnelige publikumet vårt et overflødigshorn av aktiviteter knyttet opp mot fest, feiring og kjærlighet.

Grunntanken var at dette skal være et tilbud som er tilgjengelig for alle som ønsker å gifte seg uten altfor mye planlegging eller for høye kostnader. Altså litt spontant, og enkelt gjennomførbart. Brudeparene som melder seg på kan komme for seg selv og gjøre vielsen helt privat, eller ta med venner og familie og bruke vårt vakre Friluftsmuseum til bryllupsfesten etter vielsen.

Lørdag 8. juni 2019 åpnet museet dørene i fem forskjellige praktbygninger og avholdt til sammen 41 vielser i løpet av 5 timer. Og alle brudeparene sa «ja»! Vielsene ble foretatt av vigslere fra Oslo Domkirke og Oslo Rådhus. Det var nok mange som måtte tørke en tåre når de bivånet sine kjære fremsi sitt ja i Gulsviktstua fra Hallingdal; i prestegården fra Leikanger; fra DNT-hytta Hovinkoia; fra skipsredergården Chrystie eller fra den flotte Bensinstasjonen fra Holmestrand.

Hele museet var fylt av kjærlighet og den helt spesielle og litt andektige stemningen som bare nygifte brudepar og gjestefølger kan skape. Mange brudepar hadde satset på flotte bryllupsklær med hvite kjoler og sorte dresser, mens andre var ikledd allværsjakke og tursko, med barnevogna parkert utenfor vigselstedet og planer om å være hjemme innen lunsj.

Men, ikke riktig alle som meldte seg på dette arrangementet fremsa sine ekteskapsløfter for første gang. En vinterdag i slutten av 2018 fikk artikkelforfatteren en telefon fra Anthie Taikoshi, datteren til et par som hadde en litt uvanlig anmodning: Kan vi få delta på Tidenes bryllup, å gjenta våre ekteskapsløfter som vi første gang fremsa for 60 år siden? Vi feirer diamantbryllupsdag i 2019! Selvfølgelig var de hjertelig velkommen til Folkemuseet. Vi var nysgjerrige og ville gjerne høre litt om deres historie og ekteskap gjennom så mange år, noe Uyen Vu og Na Hoang synes var fint å dele med leserne av Bulletinen.

De forteller selv litt om hvordan de traff hverandre, og om

hemmeligheten bak et lykkelig ekteskap gjennom så mange år:

Vi kjente hverandre fra da vi gikk på samme skole. Jeg synes denne jenta var så høflig. Småsjenerert og veldig søt. Vi var venner i 4 år, så tok jeg mot til å be om «kjærestehånd». Altså, om hun ville bli min kjæreste. Da hun sa ja, fikk jeg lov til å komme på hjemmebesøk. Dette var på 1950-tallet. 2 år senere giftet vi oss.

- Og hemmeligheten bak et lykkelig ekteskap?

Det er toleranse, tilgivelse, kommunikasjon og gjensidig respekt. Vi er flinke til å samarbeide. Vi spør hverandre om råd og hører på den andres mening når vi møter på livets utfordringer. Vi ønsker det samme her i livet. Det er å gi våre barn trygghet, stabilitet, frihet og muligheter.

Vi er flinke å løse uenigheter gjennom dialog. Jeg tror ikke vi har vært sure på hverandre mer enn en dag av gangen. Men vi har nok vært litt oppgitte til tider. Min kone er en samler. Hun kommer ofte hjem med vintage-ting, enten det er malerier eller store skap, selv om huset er allerede fullt! Mens jeg kan være nokså klønete, spesielt på kjøkkenet. Det er sikkert ikke moro å komme hjem til brent middag. Men vi er flinke til å le av det i ettertid. Vi ser det positive og setter pris på hverandre.

Min kone er en dame av jern. Hun bærer våre barn på sine skuldre og gjør alt for oss. Hun er kjernen i familien. Hun er som peisen i huset. Vi omringer rundt for å holde oss varme. Vi har enorm respekt for hverandre. Vi er takknemlige hver eneste dag for hverandre. Vi er like lykkelig i dag, som for 60 år siden... om ikke mer.

Lørdag 8. juni treffer jeg ekteparet etter at de har gjennomført sin seremoni på Leikanger prestegård med slekt og venner. Det gamle ekteparet sitter under en stor paraply i en åpen vogn pyntet med bjørkeløv, trukket av en av museets hester. Paret smiler til hverandre og synes det er en flott dag på museet, til tross for regnet. Fru Vu takker for at de, som et gammelt gift par, også fikk lov å være med på arrangementet. Samtidig ber hun meg takke hele det norske folk for at de ble så godt tatt imot da de kom til Norge som flyktninger fra Vietnam for mange år siden. En sammensveiset og smilende familie vitner om at det har vært et godt liv i landet langt mot nord - også i regnværet på Folkemuseet på diamantbryllupsdagen!

Anne Husbyn er ansvarlig for Gjestestuen på Norsk Folkemuseum.

Camilla og Lars Andre Storaker Bruu tok med seg guttene sine Phillip og Christopher og giftet seg på Bensinstasjonen på museet. En lykkelig familie fotografertes ved Folkevogn-bobla rett etter vielsen. Foto: Stian Nybru/Norsk Folkemuseum.

Romantisk bryllupsreise i hest og vogn for Uyen Vu og Na Hoang som feirer 60-års bryllupsdag i år, såkalt «diamantbryllupsdag». Uyen Vu og Na Hoang har vært gift i 60 år, og synes det var stas å feire på Tidenes bryllup. Foto: Stian Nybru/Norsk Folkemuseum.

Gartneriet på Bygdø Kongsgård

av Jan Tore Sørtdal, Marianne Leisner og Monica Mørch

De siste årene har det pågått et omfattende arbeid med å reetablere et gartneri på Bygdø Kongsgård. Den 28. mai 2019 åpnet statsråd Monica Mæland offisielt Gartneriet og samtidig ble boka om Gartneriet lansert. Gartnerboligen fra 1850 er restaurert, nye drivhus oppført og fyrhuset er omgjort til kafé.

Prosjektet startet i 2015 og utviklingen av planen om å gjøre stedet til et senter for urbant landbruk ble lansert. Etter fire år med stein på stein, hvor virksomheten ble utviklet samtidig med restaurering og nybyggingen foregikk, ble frukthaven og kjøkkenhagen opparbeidet, og Bybi etablerte bigård.

Under åpningsarrangementet ga direktør for eiendomsutvikling og forvaltning Gro Bratsberg, Statsbygg, en symbolsk nøkkel til Gartneriet over til Kommunal- og moderniseringsdepartementet ved statsråd Monica Mæland.

I sine taler på åpningsarrangementet vektla både Gro Bratsberg i Statsbygg og Olav Aaraas i Stiftelsen Norsk Folkemuseum det gode samarbeidet i forvaltningen av Bygdø Kongsgård.

Et unikt samarbeid ble også trukket frem i talen til Kitty Stensrud, daglig leder Unikum som forteller om et godt samarbeid og et sted som gir mange mennesker arbeidstrening.

En begeistret statsråd Monica Mæland, i kommunal og moderniseringsdepartementet, fikk en omvisning i anlegget og tok seg god tid i det fine været til å nyte de vakre omgivelsene.

Det er Bygdø Kongsgård og Statsbygg, sammen med en rekke andre aktører, som har bygget anlegget opp igjen og startet gartnerivirksomheten på nytt. Gartneriet er en del av gårdsbruket på Bygdø Kongsgård. Et allsidig hagebruk er koblet til gårdsdriften med et helhetlig driftskonsept. Visjonen for stedet er et økologisk og bynært landbruk, der kretsløpene mellom jorda, plantene, dyrene og menneskene står i sentrum. Gartneriet formidler disse verdiene gjennom kurs, seminar, utstillinger, kafétilbud og et tilrettelagt turområde for hele familien.

GARTNERIBOKA

I boka om Gartneriet på Bygdø Kongsgård presenteres dagens driftskonsept, og forteller den lange og fascinerende historien om gartnerivirksomheten ved Bygdø Kongsgård. Området har vært dyrket helt siden cisterciensermunkene fra Hovedøya kom hit på 1100-tallet. Kong Carl Johan anla en folkepark her i første halvdel av 1800-tallet. Hans sønn Oscar I fulgte opp dette arbeidet og bygget lystslottet Oscarshall med et tilhørende «orange-ri» etter europeisk mønster. Gartneriet har senere vært utvidet og modernisert en rekke ganger, men ble nedlagt i 1980-årene.

For å formidle historien og gartneriets tilbud har vi laget boka som gir stemme til de mange interessentene på Gartneriet. Samlingen av ulike tekster danner en slags grunnmur for å

bygge en forståelse av hva Gartneriet på Bygdø Kongsgård har vært, er og kan bli. Vi leser alle med ulik interessebakgrunn, fagkunnskap og nysgjerrighet. Boka om Gartneriet er en faglig presentasjon og vi håper også at den er en kilde til å skape levende og personlige forestillinger om vår felles nasjonalskatt på Bygdø Kongsgård. Boka er rikt illustrert med nye og gamle bilder fra en grønn oase.

Boka kan kjøpes i butikken på Gartneriet og i museumsbutikken på Norsk Folkemuseum. Boka er utgitt av Forlaget Press og kan bestilles via forlaget nettside: <https://fpress.no/boker/gartneriet-bygdo-kongsgard>

Jan Tore Sørtdal er avdelingsdirektør og forvalter på Bygdø Kongsgård.

Marianne Leisner er driftsansvarlig på Gartneriet på Bygdø Kongsgård.

Monica Mørch er konservator og historiker på Norsk Folkemuseum.

Fra venstre: Driftsansvarlig Marianne Leisner, statsråd Monica Mæland og historiker Monica Mørch på åpningsarrangementet.

Foto: Haakon Harriss/ Norsk Folkemuseum.

Åpningsdagen med boklansering 28. mai i år. Folksomt og god stemning på det vakre og frodige gartneriet på en solfylt mai-dag. Etter åpningstalene fikk alle vandre rundt i anleggene før det ble servert vegetarisk og økologisk lunsj med forfriskninger i drivhuset og på terrassen. Foto: Haakon Harriss/Norsk Folkemuseum.

Fra bygda til Brooklyn

av Siv Ringdal

I fjor høst ga jeg ut boken «På høye hæler i Amerika – Unge Agder-kvinner i etterkrigsårenes New York». Boken bygger på mitt doktorgradsarbeid i kulturhistorie, som jeg disputerte med i 2016. I denne artikkelen vil jeg – som førstekonservator i bygdekultur her ved museet – vise at også høye hæler og asfalt har sin plass i fortellingen om den norske landsbygda.

Historien om norsk utvandring til Nord-Amerika har som oftest handlet om menn. Kvinnene som har blitt løftet fram har enten vært dem som utmerket seg spesielt, eller det har dreid seg om de gifte kvinnene som sammen med sine familier etablerte gårdsbruk i Midtvesten. Fra slutten av 1800-tallet og innover på 1900-tallet forlot også mange unge, ugifte kvinner landet. Dem vet vi langt mindre om.

Agder-fylkene utmerker seg som en region med stor utvandring i nettopp denne perioden. I årene 1890–1960 hadde området den største utvandringen fra Norge i forhold til folketallet. Storparten av norsk migrasjon til Nord-Amerika tok slutt i mellomkrigstiden. Fra Agder fortsatte likevel et forholdsvis stort antall mennesker å emigrere til godt inn i 1960-årene. I tidsrommet 1946–65 utvandret 9397 mennesker fra de to Agder-fylkene av en befolkning på 183 200 innbyggere. I underkant av halvparten var kvinner, og en betydelig andel var unge. Mange av dem som forlot Agder, bosatte seg i New York. I 1940 bodde det 54 530 første- og annengenerasjons nordmenn i byen, og de fleste holdt til i et stort, norskamerikansk miljø i Brooklyn.¹

Boken inneholder historien om en rekke kvinner som alle emigrerte fra Agder-fylkene til New York i de to første tiårene etter andre verdenskrig. Disse kvinnene tilhører den siste generasjonen med ugifte kvinner som tok turen over Atlanteren for å søke arbeid og opplevelser, og for meg har det vært en viktig drivkraft å få disse damene i tale. Det fremste kildemate-

Festklede jenter på vei til bryllup i Brooklyn. F.v.: Janet Vatland, Tonny Engedal, Gerd Fjotland og Ingrid Engedal. Foto: privat

rialet i boken er derfor intervjuene jeg gjennomførte med disse kvinnene, hvor de delte minner og erfaringer, både fra tiden før de dro, og fra årene «over there».

IT WAS SUPPOSED TO BE THAT WAY

Selv om kvinnene har sine individuelle fortellinger og erfaringer, har deres historier flere fellestrekk. Mange kom fra landsbygda i kystområdene. Der hadde det nærmest blitt en tradisjon å dra til Amerika for å søke jobb, og blant dem som vokste opp, bidro tradisjonen til å forme framtidsskisser om å utvandre. En av kvinnene jeg intervjuet, Jette Marie (f. 1937), beskriver det slik:

Ette krigen så hadde alle den drømmen, de måtte ud a Kvinesdal for det va'kje någe å gjør. Og så va det Amerika... Mannfolkan kanskje dro te sjøs, men jentan reiste te Amerika. Det va heilt vanlig det, det va som om det va ... it was supposed to be that way.

Ikke minst i vestre del av Vest-Agder, i kommuner som Kvinesdal og Lista, var det et utbredt migrasjonsmønster at både

En jenteflokk spaserer mellom husklyngene på Borhaug på Lista i 1942. Foto: privat.

Den viktigste gaten i det norske miljøet, 8th Avenue, fotografert en vårdag i slutten av 1950-årene. Gaten hadde mange kallenavn som antydte beboernes nasjonale tilknytning og yrkesvalg, som Lapskaus Boulevard, Lista Aveny og Sagflis Aveny. Foto: privat.

Jette Marie fotografert i Oslo like før hun og faren skulle ta båten til Amerika i 1955. Foto: privat.

enslige ungdommer og gifte familiefedre dro til Amerika for å arbeide. Mange emigranter hadde et mål om å vende hjem igjen etter kortere eller lengre tid, noe en forholdsvis stor andel også gjorde. Flere innbyggere i Agder hadde atskillige arbeidsopphold i Statene i løpet av sitt voksenalv. I noen familier pendlet ektemenn og fedre til New York, slik de reiser til boreplattformene i Nordsjøen i dag, om enn med år, ikke uker, mellom hjemturene.

Som Jette Marie peker på hadde unge kvinner i Agder få muligheter til å få arbeid og tjene egne penger etter endt skolegang. Noen sto på butikk eller var i huspost i byen, andre hjalp til hjemme på gårdsbruket. For jentene som emigrerte, representerte Amerika en lettvinnt løsning. De fleste hadde slekt eller kjente i New York som kunne stille økonomisk garanti og ta imot dem. De hadde husrom og kunne veilede, og de hjalp jentene inn på arbeidsmarkedet.

LAPSKAUS BOULEVARD

De første dagene på amerikansk jord tilbrakte kvinnene hos slektninger i det norske miljøet i Brooklyn. Siden slutten av 1800-tallet hadde New York vært hjem for stadig flere utvandrede nordmenn. Mange holdt til i området rundt 8th Avenue i Bay Ridge. Der lå også flere titalls norske forretninger og organisasjoner, som Pettersen's Bakery og Sons of Norway, Sørlandet Kafe og Kallevigs Bar. På folkemunne gikk gaten ofte under navnet Lapskaus Boulevard.

Selv om lydene, språket, trafikken og bygningene var noe nytt og fremmedartet, representerte 8th Avenue også mye kjent. Det var noe hjemlig med lukten av kjøttkaker og ertesuppe, sørlandsdialekten som dominerte både i butikkene og gaten, og de norske navnene på butikkskillene og reklameplakatene. Nesten umiddelbart møtte de unge kvinnene kjentfolk på 8th Avenue. Et vanlig spørsmål var «Æ du her? Kå ti kom du?»

For Agder-kvinnene var det dette miljøet som hadde vært synonymt med Brooklyn, New York og Amerika i oppveksten. Som de hadde hørt slektninger snakke om, fått brev, amerika-

Ingrids mor og tante, søstrene Dagny og Borghild Kathrine Reiersen, arbeidet som kokker for familien Hutton på slutten av 1920-tallet. På fotografiet er søstrene fra Lillesand avbildet med noen av de andre kvinnene som arbeidet for den styrtrike familien. Foto: privat.

Da Janna Tønnessen bodde i Brooklyn passet hun på barna til en syriskamerikansk familie. På bildet kikker Janna og lille Joanne ut av vinduet i familiens bolig på Shore Road. Foto: privat.

pakker og tyggegummi fra. Stoppet der ble imidlertid kortvarig for de fleste. For mens den norske bosetningen var hjem for etablerte norskamerikanske familier, og for storparten av de enslige mennene som kom til Amerika for å jobbe, befant de unge kvinnenes nye arbeidsplasser seg helt andre steder i byen. De fleste jobbene lå en kortere eller lengre buss- eller t-banereise unna Lapskaus Boulevard.

I HUSPOST

Nesten alle de unge kvinnene tok huspost da de entret New Yorks arbeidsmarked, hvor de lagde mat, gjorde reint og passet barn for byens middel- og overklassefamilier. Dette var et stigmatisert lavstatusyrke som unge, amerikanske kvinner ikke ønsket å ha. Likevel søkte Agder-kvinnene seg til yrket. De tok også de minst attraktive jobbene, som «live-in», hvor de hadde kost og losji hos familiene de arbeidet for. Mangelfulle engelskkunnskaper og lite skolegang var blant årsakene til at Agder-kvinnene tok dette yrket. En annen grunn var at de gjorde som sine mødre og bestemødre, som også hadde vært i huspost i verdensmetropolen tidligere på 1900-tallet. Det var dette yrket de hadde hørt om, og som deres norskamerikanske tanter i Brooklyn rekrutterte dem inn i.

En av dem som fulgte i sin mors fotspor, var Ingrid (f. 1933) fra Justøy utenfor Lillesand. Da hun vokste opp fortalte moren om årene i Amerika. Noen ganger lagde hun «lemon meringue pie» etter en oppskrift hun hadde lært da hun arbeidet som

kokke hos den styrtrike Hutton-familien på 1920-tallet. Ingrids mor og søster hadde fått jobb der sammen. De hadde begynt med å koke for Huttons tjenerstab på femti personer, før de hadde avansert til å koke for vertskapet selv. Da Ingrid kom til Brooklyn i 1954, var hennes første jobb også huspost.

Noen jenter var uheldige med jobben. De fikk dårlig betalt, hadde lange arbeidsdager, og måtte utføre tungt og nedverdiggende arbeid. De fikk som oftest byttet jobb, godt hjulpet av slektninger i det norske miljøet. Andre var mer heldige med jobben. De fikk arbeidsgivere som behandlet dem med respekt, og som ble viktige læremestre når jentene skulle finne seg til rette i en ny kultur. De lærte dem språket, og innviet dem i amerikansk kultur og leveste.

Etter en periode i huspost, forteller flere at de byttet ut yrket med andre jobber, som fabrikkarbeid, arbeid på systue, kontor eller butikk. De hadde lært språket og blitt mer fortrolige med det amerikanske samfunnet. Nå ville de ha større frihet. Her skilte etterkrigsårenes Agder-kvinner seg fra de kvinnelige utvandrere som hadde dratt fra samme distrikt før annen verdenskrig. Disse sto i huspost til de returnerte til Norge eller giftet seg, og mange hadde den samme jobben under hele oppholdet. Mens tryggheten som huspostjobben ga var viktig for de nyankomne jentene, spilte den en mindre rolle etter at de var blitt vant til den amerikanske hverdagen. Nå ville de styre sin egen tid; de hadde lyst til å ha fri i helgene, og de ville bo for seg selv.

FRA HJEMMESYDD TIL «READY MADE»

De unge kvinnene ble moderne forbrukere i New York. Jentene som emigrerte i de første ti årene etter krigen, hadde vokst opp med rasjonering på tekstiler, med om- og hjemmesydd klær. Noen hadde fått amerikapakker, med brukte klær fra slektninger og kjente i Brooklyn. De hadde brukt stor kreativitet for å skape en tidsriktig garderobe med begrensede ressurser. De kopierte plagg de så i ukeblader eller konfeksjonsforretninger,

og de kunne endre og tilpasse klær de hadde arvet. Kunne de ikke gjøre det selv, kjente de gjerne noen som kunne hjelpe dem. Da de kom til New York, var gatene opplyst av blinkende, fargerike neonskilt og reklameplakater. Både på Manhattan og i Brooklyn tok varemagasiner opp hele kvartaler i bybildet, og i vindusutstillingene poserte utstillingsdukkene i siste mote. I Amerika var forbruk selve drivkraften i samfunnsmaskineriet, og jentene fikk helt andre muligheter til å kle seg moteriktig.

Amerikanerne forventet at de unge kvinnene skulle ta del i forbrukssamfunnet. Det var like viktig å bli en kompetent forbruker som å lære seg engelsk. De fleste sørlandsjentene var raske til å utforske butikkhyllene og klesreolene da de kom til New York. Den hjemmesydd kjolen og den gamle konfirmasjonskåpa ble byttet ut med andre farger, materialer og snitt. Men det tok tid å mestre forbruket til det fulle, fra å navigere i et varemagasin til å gå uanfektet på høye hæler. Og de tok ikke til seg den amerikanske moten ukritisk. Mange forteller at de reagerte på måten amerikanske kvinner kledte seg vinterstid. De hadde uegnede sko og gikk med bare legger i snøværet. Når været krevde det, lot flere Agder-kvinner elegansen falle, og gikk med bukser og førete, norske vintersko.

FRA VASKEVANNSFAT TIL DAGLIG DUSJ

Da de unge kvinnene kom til New York brukte amerikanske kvinner odørfrie sanitetsbind og munnskyllevann, de badet en eller flere ganger daglig, og de barberte legger og armhuler. Mange amerikanere så på sin standard for renslighet som noe særegent amerikansk. Skulle man ta del i det nye samfunnet på likefot, måtte man ta til seg de amerikanske rutinene.

I etterkrigsårene var amerikanerne svært opptatt av renslighet. Lonie Bees illustrasjon, som sto på framsiden av *The American Magazine* i september 1950, viser hvordan den amerikanske rensligheten var et familieprosjekt.

Aslaug etter at hun kom til Amerika i 1959. Den grønne fløyelskjolen var ny, og Aslaug hadde lagt på ekstra sminke. Da hun så resultatet etter fremkallingen, turte hun ikke sende bildet hjem. Foto: privat.

Flere av kvinnene endret på sine vaner knyttet til egenpleie og kroppsstell da de kom til Amerika. Vaskevannsfatet ble byttet ut med daglig dusj, og de ble kjent med varer og produkter som skulle gjøre dem rene, velduftende og velstelte. Overgangen var størst for kvinnene som emigrerte i de første årene etter krigen. Flere av dem hadde vokst opp i hus uten innlagt vann, hadde vært vant til hjemmestrikkede bind, og hadde kocht klær utendørs med mødrene sine. I Brooklyn lærte de unge kvinnene av hverandre, og jenter som hadde bodd der lenger, innvidde de nyankomne i produktene og rutinene. Flere fikk også opplæring av sine kvinnelige arbeidsgivere, som Kari (f. 1930), som var i huspost hos en legefamilie i flere år:

Du kom fra Norge, då va så mange ting du allår visste om. Men derfor, doktorfrua ho va fantastisk te meg, for ho fortalte meg om alt som æ sko gjør og som æ sko bruke. Og æ takkte jo for det, for æ va jo så dum at æ visste ikkje någe ber.

Kari fikk til dels nærgående og intime råd om kropp og hygiene, uten at hun gir uttrykk for at dette var ubehagelig eller påtrengende. Den gang Kari forlot den norske landsbygda til fordel for New York, hadde hjembygda hennes fremdeles vært preget av krigen. Det var rasjonering og materiell fattigdom. Avstanden var stor til nærmeste storby. Gjennom den amerikanske huspostjobben opparbeidet Kari en viktig kompetanse. Den gir hun fortsatt sine arbeidsgivere mye av æren for.

Venstre: Ester i amerikaklær en sommerdag på Lista i 1941. «Dår va ikkje så mange som turte å gå i bukser på den tia», forteller hun. Foto: privat.

Mange framhever det gode fellesskapet som var i de norskamerikanske kirkene. På fotografiet ser vi Aslaug (bak i svart kjole) og gode venner en nyttårsaften rundt 1960. Foto: privat.

FARVEL TIL PIETISMEN?

Æ trodde det va mye mer freedom over there. Æ vokste opp i ein veldig strict family og kunne ikkje gå på kino og ha any make up på. Æ sa at æ skulle over et år for å lere å snakke engelsk. Men æ visste egentlig ikkje kå lenge æ skulle bli.

I 1955 forlot 17 år gamle Solveig (f. 1937) Flekkefjord, og opplevde at livet i New York bød på en etterlengtet frihet. Andre forteller om det samme. Reisen over Atlanteren var en overgang fra sørlandsk bedehuskultur til en tilværelse med økt frihet og nye muligheter. I Agder hadde en pietistisk kristendom hatt stor innvirkning på jentene som vokste opp. Mange kom fra familier som hørte til på bedehuset, men også de som kom fra verdslige hjem, hadde kjent på kristendommens forbud og formaninger. Mye ble betraktet som synd, fra å spille kort og sminke seg, til å ha på bukser, gå på kino og høre på verdslig musikk. Det mest syndige av alt var å gå på dans. Jette Marie uttrykker det på følgende måte:

Det va jo veldig typisk, you know. Enten va du ditten eller så va du datten. Enten va du kristelig eller så va du i synd (ler). You know? Du kunne ikkje gå på dans, du kunne ikkje ha det moro. Det va veldig det der i den tia.

I Amerika ble jentene konfrontert med nye idealer om kvinnelighet. Og de møtte en Gud som ikke brydde seg med om de plystret, brukte leppestift eller gikk på dans. For noen av jentene innebar livet i Amerika en ny frihet. Nå kunne de velge selv hvordan de skulle kle seg og te seg. For andre ble livet i Brooklyn synonymt med samholdet og fellesskapet i de norsk-amerikanske kirkene. «For det va i grunnen heimen vår», som en av kvinnene forteller, hybelen var bare et sted de sov.

ENVEISBILLETT ELLER TUR-RETUR?

I arbeidet med doktorgrad og bok utførte jeg flere feltarbeid. Jeg dro fra stat til stat langs den amerikanske østkysten. Her møtte jeg noen av kvinnene som hadde reist fra Agder til New York i de to første tiårene etter annen verdenskrig. Jeg var i New York og Brooklyn, i leiligheter og stille forstadsstrøk, i «gated communities» og landlig bebyggelse. På tilsvarende måte kjørte jeg mellom bygder og byer i Agder, og møtte kvinnene som hadde valgt å vende tilbake igjen til hjemstedet etter noen år i Amerika.

De unge kvinnene forlot Agder som ugifte, men livet i Brooklyn ble ikke tilbrakt alene. Den første tiden i huspost kunne være ensom. De var isolert fra det norske miljøet og hadde vanskeligheter med å kommunisere med familien de jobbet for. Men på fritiden var de sammen med venninner hjemmefra, enten de oppsøkte Manhattans varemagasiner, var på møter i de norske menighetene, eller gikk på dans. Etter at engelske ord og gloser var på plass, og de var blitt bedre kjent, flyttet de sammen med venninner i bygårdene rundt Lapskaus Boulevard. Der møtte også flere av dem sin livsledsager. For noen var han en ung mann fra hjemstedet, eller kanskje fra ei annen bygd i Agder. For andre var han en amerikaner, enten han var en ung Brooklyn-beboer med norske foreldre, eller en amerikaner med en annen kulturell bakgrunn.

Valget av livsledsager hadde ofte avgjørende betydning for hvorvidt kvinnene ble boende i Amerika eller vendte hjem. Jentene som giftet seg med amerikanske menn, ble som oftest værende i USA. De tok skrittet opp i den amerikanske middelklassen, og flyttet ofte ut av storbyen, og bosatte seg i forstadsområdene utenfor New York med mann og barn. De fleste kvinnene som giftet seg med en sørlending, returnerte til Agder. For noen var reisen nøye planlagt, de hadde gjerne kjøpt

Mange Agder-kvinner møtte sin livsledsager i Brooklyn, og hvem de giftet seg med hadde ofte avgjørende betydning for hvorvidt de ble boende i Amerika eller ikke. Brudeparet på bildet er Ruth og Torbjørn Eikeland, som giftet seg i Brooklyn i 1954. De kom begge fra Fjotland, og dro tilbake til Norge i 1964. Foto: privat.

inn møbler og utstyr som skulle fylle de nye hjemmene deres i Norge. For andre kom hjemreisen brått på. Det kunne være et gårdsbruk som måtte overtas eller sykdom i nærmeste familie. Selv om kvinnene som ble værende forteller om lengsel etter familien, norsk mat og natur, og de som dro tilbake forteller om et savn etter fellesskapet og det lettvinne bylivet, virker de fleste i dag tilfredse med valget de en gang tok. «Æ reiser jo hvert år vet du. Æ har en fot i begge land og æ føler meg hjemme i begge land. Men nå har æ bodd i Norge i så mange år at æ kunne ikkje tenke meg vende tilbake for godt. Det kunne æ jo for noen år siden», sier Eva (f. 1932).

Siv Ringdal er førstekonservator i Kulturhistorisk seksjon på Norsk Folkemuseum.

NOTER

- 1) I hele tidsrommet hadde Vest-Agder den desidert høyeste utvandringen av de to fylkene. Fram til 1930 var ikke forskjellen i antallet utvandrere i forhold til folketallet så veldig stor. I tidsrommet 1901–10 var det for eksempel 16,6 utvandrede per 1000 av middelklasser i Vest-Agder, mens tilsvarende tall for Aust-Agder var 14,9. I årene etter annen verdenskrig hadde Vest-Agder et langt høyere tall enn Aust-Agder. Rogaland er også et fylke som kommer høyt opp på utvandringsstatistikken i tidsrommet 1890–1960. Tallene på utvandrede i forhold til folketallet ligger ofte nokså nær opp til tilsvarende tall for Aust-Agder (Statistisk sentralbyrå 1965, 165). Vest-Agder hadde overlegent flest emigranter, hele 7489 kom derfra, mens Aust-Agder hadde 1908 emigranter i det samme tidsrommet. Med hensyn til tallene må det tas enkelte forbehold. Tallene omhandler all utvandring til land utenfor Europa, og det kan finnes migranter som hadde andre destinasjonsland enn USA i tallmaterialet. Vi må imidlertid kunne anta at de aller fleste dro til USA. I tidsrommet 1946–50 var 58 % av de utvandrede fra Aust-Agder kvinner, og av dem var 41 % i alderen 15–29 år. 51 % av de utvandrede fra Vest-Agder samme tidsrom var kvinner, og av dem var 42 % i alderen 15–29 år (Statistisk sentralbyrå 1952, 102). I tidsrommet 1951–55 var 50,5 % av de utvandrede fra Aust-Agder

kvinner, og av dem var 49 % i alderen 15–29 år. I samme tidsrom var 45 % av de utvandrede fra Vest-Agder kvinner, og av dem var 49 % i alderen 15–29 år (Statistisk sentralbyrå 1957, 111). I tidsrommet 1956–60 var 49 % av de utvandrede fra Aust-Agder kvinner, og av dem var 38 % i alderen 15–29 år. I samme tidsrom var 44,5 % av de utvandrede fra Vest-Agder kvinner, og 49 % var i alderen 15–29 år (Statistisk sentralbyrå 1963, 88). For tidsrommet 1961–65 er det ikke ført opp kjønnsfordeling på emigrantene til oversjøiske land (Statistisk sentralbyrå 1977). I dette avsnittet viser jeg til Lovoll, som skriver at utvandringen fra Norge for det meste tok slutt i mellomkrigstiden (Lovoll 1997, 37), og til Jonassen, som tallfester den norske befolkningen i Brooklyn i 1940-årene (Jonassen 1947, 224).

LITTERATUR

- Jonassen, Christer Tønnes. 1947. *The Norwegians in Bay Ridge. A sociological study of an ethnic group*. University Microfilms International, Ann Arbor, Michigan.
- Lovoll, Odd. 1997. *Det løfterike landet. En norskamerikansk historie*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Ringdal, Siv. 2016. *Kroppens transformasjoner blant unge Agder-kvinner i New York, 1946–1965*. Institutt for kulturstudier og orientalske språk, Universitetet i Oslo.
- Ringdal, Siv. 2018. *På høye hæler i Amerika. Unge Agder-kvinner i etterkrigsårenes New York*. Pax Forlag.
- Statistisk sentralbyrå. 1952. Folkemengdens bevegelse 1950 og sammendragstabeller 1946–1960. I: *Norges offisielle statistikk, rekke XI*. Statistisk sentralbyrå, Oslo.
- Statistisk sentralbyrå 1957. Folkemengdens bevegelse. I: *Norges offisielle statistikk XI*. Statistisk sentralbyrå, Oslo.
- Statistisk sentralbyrå 1963. Folkemengdens bevegelse 1960 med sammendragstabeller 1956–1960. I: *Norges offisielle statistikk*. Statistisk sentralbyrå.
- Statistisk sentralbyrå. 1965. Ekteskap, fødsler og vandringer i Norge 1856–1960. I: *Samfunnsøkonomiske studier*. Statistisk sentralbyrå, Oslo.
- Statistisk sentralbyrå 1977. Inn- og utvandring for Norge 1958–1975. I: *Immigration to and emigration from Norway 1958–1975*. Statistisk sentralbyrå, Oslo.

Norsk Folkemuseums Venner

Bli medlem av
NORSK FOLKEMUSEUMS VENNER

Som medlem støtter du Norsk Folkemuseum, en av landets eldste kulturinstitusjoner. Du blir invitert til spesielle arrangementer, aktiviteter for barn, omvisninger og turer. Medlemmer får tidsskriftet *Museumsbulletinen* gratis tilsendt i posten, og 10 % rabatt i Kafé Arkadia og Museumsbutikken.

Medlemskapet følger kalenderåret.
Vi tilbyr tre forskjellige typer medlemskap i 2020:

Enkeltmedlemskap kr. 450.
Ved bestilling før 31. des. 2019: kr. 400 for 2020.
Gratis adgang på museet, gjelder kun for den personen kortet er utstedt for.

Familiemedlemskap kr. 700.
Ved bestilling før 31. des. 2019: kr. 600 for 2020.
Gratis adgang på museet for 2 voksne og barn i følge.

Livsvarig medlemskap kr. 12 000.
Gjelder for personen kortet er utstedt for. Medlemmet kan ta med seg en voksen samt barn i følge gratis.

For medlemskap og spørsmål:
Norsk Folkemuseums sentralbord: 22 12 37 00
mandag - torsdag kl. 9 - 15
e-post: venneforeningen@norskfolkemuseum.no

Påmelding til medlemsprogrammene:
Nett: norskfolkemuseum.no/venner-program
E-post: venneforeningen@norskfolkemuseum.no
Tlf: 22 12 37 00
Påmeldinger er bindende.
Avmeldinger meldes innen påmeldingsfristen.

Følg oss også på museets hjemmeside på
www.norskfolkemuseum.no/venner

GI EN GAVE SOM GLEDER I ET HELT ÅR!

Gi et medlemskap i Norsk Folkemuseums Venner.

Kom gratis inn på museet hver eneste dag,
bli invitert til spesialarrangementer og
få *Museumsbulletinen* fritt tilsendt.
Kontakt oss på venneforeningen@norskfolkemuseum.no

Kjære venner,

Det er alltid spennende å registrere hvor mange som kommer til Norsk Folkemuseum Venners årsmøte. Den 12. juni ble styrets beretning for 2018 lagt frem for en lydhør forsamling, som hadde funnet veien til Collett- og Cappelengården.

Det var en takknemlig styreleder som orienterte for en engasjert forsamling. Protokoll fra årsmøtene ligger til enhver tid tilgjengelig på vår nettside. Gå derfor inn der for å se hele protokollen fra årsmøtet.

Som leserne er kjent med har vi lenge hatt tre viktige saker på styrets agenda. Web-prosjektet, vervearbeidet og den kommende utstillingen Tidsrom. Web-prosjektet er nå avsluttet og utstillingen Tidsrom kommer til å se dagens lys en gang i begynnelsen av 2020.

Vervearbeidet derimot er kommet for å bli. Mens det på Norsk Folkemuseum hele tiden blir flere besøkende er våre medlemmer dessverre blitt færre. Mange mennesker er heller ikke klar over at det finnes en venneforening med ulike fordeler. Vi er helt sikre på at det bør være mulig å tiltrekke seg flere mennesker som ser det attraktive i å være medlem av Norsk Folkemuseums Venner. Gjør man dette på riktig måte kan vi bli mange flere enn det vi er i dag. Flere medlemmer gir større handlingsrom og gavebeløpet til museet kan derfor blir høyere.

Skal vi få flere medlemmer må det arbeides planmessig og helhetlig. Vi har derfor et tett samarbeide med museet som i sin strategiske plan har formulert «at det skal arbeides for å styrke venneforeningens virksomhet, med sikte på at de skal kunne tilføre Stiftelsen større verdier på lengre sikt». Dersom vi utnytter mulighetene og gjør de riktige grepene er jeg sikker på at vi sammen vil lykkes med denne satsningen.

Hver uke er det noen frivillige som jobber på museet. Vi trenger også frivillige som vil være med på å verve nye medlemmer. Dersom du vil bidra med verve-arbeid i forbindelse med store arrangementer, er vi takknemlige om du melder fra til vår sekretær.

Vi er fremdeles inne i museets 125-årsjubileum som markeres på ulike måter. Hold deg oppdatert om programmet disse siste ukene og vel møtt!

God museumshøst ønsker
Nina Seeberg

Gi en gave: Et år med kulturhistoriske opplevelser

Hva med å gi bort et år med opplevelser til en venn, familie eller en annen du vil overraske? Norsk Folkemuseums Venner tilbyr nå gavemedlemskap for hele året i en eksklusiv gavekonvolutt. Gratis adgang til Folkemuseet, medlemsarrangementer og tidsskriftet *Museumsbulletinens* tre utgivelser i året kan være «gaven til den som har alt».

Ved siden av alle medlemsfordelene gir gaven tilgang til et spennende program på Folkemuseet. Sommeren 2020 åpner den store, nye utstillingen Tidsrom, som viser utvikling av bymiljøer og kontakten med utlandet fra 1600 til 1914.

ET GAVEMEDLEMSKAP GIR FØLGENDE FORDELER:

- Gratis inngang hele året på Norsk Folkemuseum
- Invitasjoner til spesielle arrangementer for medlemmer av Norsk Folkemuseums Venner
- Tidsskriftet *Museumsbulletinens* 3 utgivelser i året
- Rabatter i museumsbutikken
- Rabatter i museets kaféer
- Gratis inngang til andre friluftsmuseer i Norge og Norden

Kjøp et gavemedlemskap direkte på vår nettside:
norskfolkemuseum.no/venner.

- Enkeltmedlemskap kr. 450
NB: ved kjøp før 31. des. 2019 kr. 400.

- Familiemedlemskap kr. 700
NB: ved kjøp før 31. des. 2019 kr. 600.

Send e-post til venneforeningen@norskfolkemuseum.no hvis det er noe du lurer på.

Vi ønsker våre gamle og nye venner velkommen!

Vennlig hilsen Norsk Folkemuseums Venner.

Opplev et julepyntet Folkemuseum

Onsdag 11. desember kl. 17.00

Norsk Folkemuseum og styret i venneforeningen inviterer til en spesiell og stemningsfull kveld på museet. Bli med på oppdagelsestur i Friluftsmuseet! Vi skal vandre ute i museet og inviteres inn i utvalgte hus for å høre fortellinger og oppleve levendegjøring av juletradisjoner i gamle dager.

Kvelden starter med at vi samles rundt bålpannen utenfor Karterud kl. 17.00. Der serverer vi pølser med lompe, pepperkaker, saft og kaffe. Rundturen starter presis 17.25.

Vi kan love god gammeldags julestemning i desembermørket, og kanskje vi finner nissen og nissekona som er travelt opptatte i julegaveverkstedet. Det er lurt å ta på varme klær. Dere kan også ta med lommelykt.

Vi avslutter med gang rundt det store juletreet på Torget kl. 18.30. - Kanskje kommer nissen?

Pris kr. 250 pr. voksen. Barn gratis.
Billetter kan kjøpes på vår hjemmeside:
norskfolkemuseum.no/om-museet/norsk-folkemuseum-venner-program/julepyntet-museum

Bindende påmelding innen 5. desember.

I Julenissens gaveverksted. Foto: Norsk Folkemuseums Venner.

Norsk Farmasihistorisk Museum

Bli medlem av
NORSK FARMASIHISTORISK MUSEUM

Norsk Farmasihistorisk Museum er en medlemsforening. Formålet er å bidra faglig og økonomisk til drift av Norsk Farmasihistorisk Museum og skape interesse for farmasihistorie.

Som medlem får du gratis adgang til både Norsk Folkemuseum og Norsk Farmasihistorisk Museum, og *Museumbulletinen* tilsendt med Norsk Farmasihistorisk Museums sider. Medlemmer har stemmerett ved Norsk Farmasihistorisk Museums årsmøte.

Organisasjoner, bedrifter, enkeltpersoner og familier som ønsker å støtte museet, kan bli medlemmer.

Enkeltmedlemskap kr. 400

Gjelder for den personen kortet er utstedt for.

Familiemedlemskap kr. 600

Gjelder for 2 voksne og barn i følge.

Apotekmedlemskap kr. 1000

Bedriftsmedlemskap kr. 2000

For medlemskap, informasjon og spørsmål:
Norsk Folkemuseums sentralbord: 22 12 37 00.
Mandag - torsdag kl. 9 - 15.
e-post: farmasimuseet@norskfolkemuseum.no

Følg oss på Folkemuseets nettside
med inngang fra forsiden:

www.norskfolkemuseum.no, Om museet,
Norsk Farmasihistorisk Museum.

**Husk å melde adresse-endring for både bosteds-
adresse og e-postadresse.**

For å spare tid og penger ved utsendelser og kontakt, oppfordrer vi alle medlemmer til å sende oss en e-post med riktig bostedsadresse og e-postadresse til Farmasimuseet:
farmasimuseet@norskfolkemuseum.no

Kjære Norsk Folkemuseum,

Norsk Farmasihistorisk Museum gratulerer Norsk Folkemuseum med 125-års jubileet!

Vi er stolte over å være en del av familien, og vi vil benytte denne anledning til å fortelle litt om vår historie.

Norsk Farmasihistorisk Museum (NFM) ble stiftet i 1963, og 22. mai 1974 åpnet museet i Generalitetsgården etter flere års monteringsarbeid.

I Norsk Folkemuseums (NF) årsberetning fra 1907 gis uttrykk for ønsket om å få en samling av gjenstander mm fra apotek, ikke minst på grunn av deres kulturhistoriske interesse. I en artikkel i Norges Apotekerforenings Tidsskrift 1918 tok apoteker Søren Sørensen ved Askim apotek til orde for å realisere tanken om et farmasøytisk museum, noe som hadde vært diskutert fra tid til annen. Ønsket om et farmasifaglig museum var ikke av ny dato, hverken for NF eller apotekvesenet.

ET MUSEUM BLIR TIL

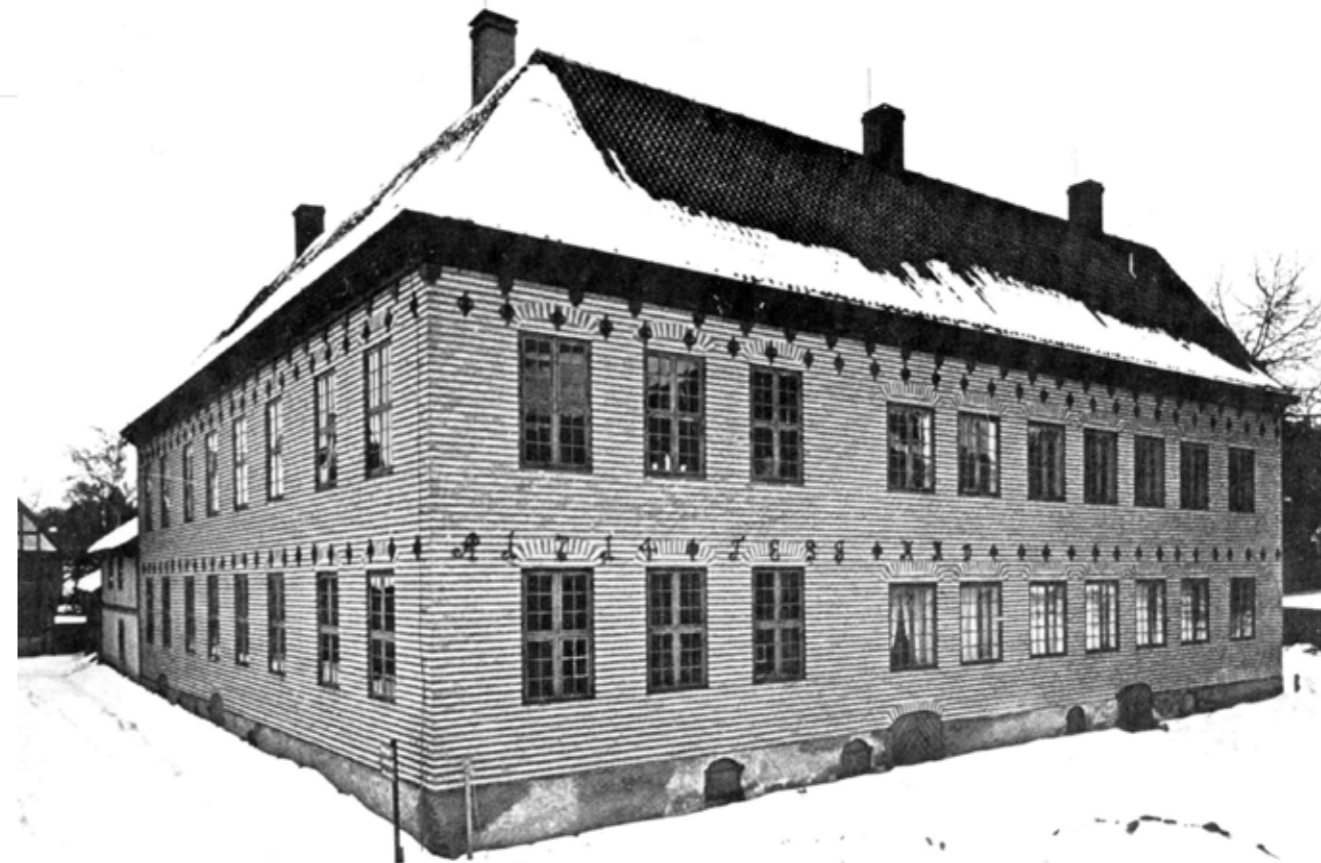
I 1886 vedtok Den norske Apotekerforening (stiftet i 1881) å henstille til sine medlemmer å samle inn eldre inventar og gjenstander. Man var enige om å arbeide for «en norsk historisk-farmaceutisk Samling», siden man antok at mye verdifullt allerede hadde kommet inn i fremmede samlinger. Dette førte til at mange gjenstander og bøker ble samlet inn, og planen var at disse skulle danne grunnlaget for en farmasihistorisk samling ved en fremtidig farmasøytisk høyskole.

«Det farmasøytiske Institutt» ved Universitetet i Oslo på Blindern sto klar til bruk i 1932, og samlingen ble overført dit.

I 1957 fikk Farmasøytisk institutt behov for mer plass, og professor Per Finholt kontaktet Norsk Folkemuseum med forespørsel om å overføre samlingen dit. Det ble deretter dannet en komité, «Den foreløpige komite», med museumsdirektør Reidar Kjellberg som representant for Folkemuseet og med førstekonservator Carsten Hopstock som «museal bisitter». Samlingen ved Farmasøytisk institutt ble så etter hvert overført og magasinert ved NFM.

I mai 1963 ble det besluttet å oppnevne et styre for en ny institusjon som skulle hete Norsk Farmasihistorisk Museum. Styret skulle ha 2 representanter for Norges Apotekerforening, 1 for Norges Farmaceutiske Forening, 1 for Norges Medisinalindustri Felleskontor (NOMI), 1 for Norsk Farmaceutisk Selskap samt direktøren ved Norsk Folkemuseum.

Stiftelsesdagen for museet ble 7. mai 1963. I 1966 meddelte Sosialdepartementet at det ønsket å ha en representant i styret, og samme år oppnevnte Norsk Apotekteknikerforbund en representant og senere også Farmasøytisk institutt. I 1971 fikk Norsk Medisinaldepot, som den gang var den eneste legemiddelgrossist, en representant i styret, som da talte 10 medlemmer. På anmodning fra Folkemuseets direktør Reidar Kjellberg ble førstekonservator Carsten Hopstock styrets sekretær. Carsten Hopstock, apotekersønn fra Kragerø, hadde fulgt prosessen med etablering av museet siden 1957, og var således svært

Norsk Farmasihistorisk Museum ble stiftet i 1963 og åpnet etter flere års monteringsarbeid i Generalitetsgården i 1974.

Foto: Carsten Hopstock/Norsk Folkemuseum.

kvalifisert til å være drivkraften i museet i årene fremover.

Fra 1967 til 1973 var det for øvrig en særutstilling ved NF, «Det gamle apotek», montert av Carsten Hopstock. Den besto av gjenstander som museet hadde magasinert på NF, og ble godt besøkt.

I 1971 ble «Generalitetsgården», med en grunnflate på 670 kvm, stilt til disposisjon for NFM, og i mai 1974 ble museet åpnet for publikum. Etter hvert ble det også anlagt en urtehage etter mønster av tidligere tiders apotekrhager i tilknytning til museet. Samlingen som ble påbegynt på 1880-tallet hadde fått et permanent hjem.

FORHOLDET TIL NORSK FOLKEMUSEUM

I 1970 ble det laget en avtale mellom Folkemuseet og NFM som regulerte forholdet mellom museene. NFM ble da en selvstendig avdeling ved NF, med egne lover og eget styre.

NFM ble således et «museum i museet».

Samlingene skulle oppbevares ved NF som et samlet depositum. Ved overflyttingen i 1957 besto samlingen av 1300 nummer, i 1980 var den over 17 000 og i 2018 var den 20 000.

Avtalen ble revidert i 2004 og omfatter forvaltning av samlingene og drift av NFM ved Folkemuseet: Samlingene eies av Norsk Farmasihistorisk museum. De deponeres i sin helhet ved NF og skal forvaltes (katalogiseres og ivaretas) på samme måte som NFs egen samling.

Ved å være tilknyttet Norsk Folkemuseum har NFM tilgang til NFs ressurser og kompetanse på det museumsfaglige og administrative området. Og ikke minst: ved å være en del av turistattraksjonen Norsk Folkemuseum får vi besøkende fra alle verdenshjørner.

HVA ER NORSK FARMASIHISTORISK MUSEUM I DAG?

Det er et velkjøttet og tilgjengelig museum med en flott

urtehage. Størstedelen av museet er permanente utstillinger, mens det såkalte «hjørnerommet» benyttes til temporære utstillinger.

Fortsatt gjenstår å registrere og fotografere ca 5 000 gjenstander. Det er arealer i Generalitetsgården som vi ønsker å innlemme i utstillingslokalene, spesielt «styrerrommet» i 2. etasje. Enn så lenge trenger vi rommet til registreringsarbeid, men planene for videre bruk begynner å ta form. Vi ønsket også å benytte kjelleren til utstilling av produksjonsutstyr fra apotek, men gjentatte regnskyll de siste årene har vist at den er ubrukelig til formålet.

Driften av museet hadde vært umulig uten den store frivillige innsatsen fra farmasøytter og apotekteknikere. I tillegg til styret er det seks utvalg som utfører størstedelen av det løpende arbeidet: registreringsutvalg (gjenstander og arkivalia), utstillingsutvalg, aktivitetsutvalg, hageutvalg, bibliotekutvalg og det nyeste skudd på stammen – wikipediautvalg. I tillegg stiller et stort antall opp og er verter på søndager i sommerferien og har omvisninger i museet og hagen. Vi har fornøydde besøkende fra inn- og utland, som blir imponert over at de møtes av personer med farmasifaglig bakgrunn. En stor takk rettes til alle frivillige som legger ned mye arbeid i å ta vare på og videreutvikle Norsk Farmasihistorisk Museum.

Vi ser frem til fortsatt godt samliv med Norsk Folkemuseum og gratulerer igjen med 125-årsjubileet!

Med hilsen, Styret i Norsk Farmasihistorisk Museum,
Inger Lise Eriksen, styreleder

KILDE

Carsten Hopstock 1981: Norsk farmasihistorisk museum. I *Apotekfarmasi gjennom 100 år*, utgitt til Norges Apotekerforenings 100-års jubileum. Redaktør: Yngve Torud.

Soliditet, estetikk og magi

Om apotekenes inventar, bruksgjenstander og symboler 1600 – 1900

av Trygve Fjeldstad, Anne Elisabeth Smedstad, Berit Regland og Gjertrud Sæter

Norsk Folkemuseum åpner i 2020 sin nye utstilling TidsRom 1600 – 1914: Borgerkap og embetsstand. Apotekerne og apotekene er en naturlig del av dette. Vi skriver derfor en artikkelserie om apotekrelaterte emner som oppstart til utstillingen. I den første artikkelen tok vi for oss apoteket som institusjon. Den neste artikkelen så nærmere på apotekeren som fagmann og samfunnsborger, (se Museumsbulletinen 3 og 4/2018). I denne artikkelen ser vi på apotekenes inventar, bruksgjenstander og symboler.

Apotekene har alltid vært institusjoner med en egen plass i helsevesenet, underlagt lovverk og streng offentlig kontroll. Apotekbevillingen gitt av Kongen ga apotekeren verdighet og autoritet. Mystikken rundt legemidlene ga status, bruken av latin ga identitet til det medisinske. I tillegg var det viktig for apotekeren å signalisere trygghet, soliditet og kvalitet for å oppnå kundenes og pasientenes tillit. Apotekenes navn, utforming og utsmykking av inventar og utstyr bidro til dette.

APOTEKNAVN OG SYMBOLBRUK

Bakgrunnen for å navngi apotekene skriver seg fra tiden lenge før det var opprettet apotek i Norge. I middelalderens Europa var det, med bakgrunn i manglende leseferdighet, ikke gate-navn og husnummer. Det var vanlig å navngi hus og bygårder med ulike symboler som skulle beskrive virksomheten i den aktuelle bygningen. For apotekene ble det naturlig å bruke symboler som hadde sammenheng med sunnhet og helbredelse.

Da de første apotek ble opprettet i Norge hadde flere apotekere dansk eller tysk bakgrunn og de tok med seg denne eldre europeiske tradisjonen. Norges første apotek ble opprettet i Bergen i 1595, og het Bergen apotek fram til det kom et nytt apotek i 1705. De to apotekene ble da kalt henholdsvis Svaneapoteket og Løveapoteket.

Det er flere teorier om bruken av dyrenavn. En oppfatning er at bruken av dyrenavn går tilbake til det gamle Babylon der man mente at stjernetegn som Løven, Svanen og Ørnen hadde betydning for helbredelse. Svane og Løve har også røtter tilbake til alkymien, som var en del av apotekerkunsten i middelalderen. Alkymi og astrologi var nær beslektede vitenskaper, og navn på stjernetegn ble valgt som apoteksymboler.

Bruk av både løvehjerte og løvefett kan knyttes til legemidler. Hjorten sto for mot og kraft, og deler av hjorten, som hjortekuler, hjortefett og hjortehorn, er også brukt i legemidler. Bjørnen og Bien er brukt som apoteknavn og som utgangspunkt for dyredroger. Bienes honning er en velkjent ingrediens helt fra antikken. Elefanten skulle fungere som et eksotisk navn og knytte apoteket til et sted der det ble solgt sjeldne og rare varer. Kong Salomon, som apoteknavn, skulle beskrive Salomon som magiker som hadde evner til å utdrive sykdoms-

fremkallende demoner. Eksempler fra egyptiske og greske symboler er Sfinxen, Hygiea (sunnhetens gudinne) og Hebe, mens Idun er hentet fra norrøn mytologi. Apotek fikk også navn etter helgener slik som St. Olav i Trondheim og St. Hallvard i Christiania.

Utover andre halvdel av 1800-tallet ble det en økende utbygging av apotek, noe som medførte et behov for nye apoteknavn, eksempelvis Kronen og Orion i Oslo. Det ble også brukt navn på historiske personer, slik som Ladejarlen apotek i Trondheim.

Å bruke innehaverens navn som navn på apoteket er ikke vanlig i Norge, selv om det var vanlig ellers i Europa. Et eksempel vi kjenner til er at innehaveren av Rodeløkkens apotek (1903-1909), Ole Kristian Doxrud, ikke fikk godkjent apoteknavnet Doxruds apotek.

Fra venstre: Emblem fra Svaneapoteket i Drammen. Foto: Anne-Lise Reinsfelt. Emblem fra Løveapoteket i Trondheim. Foto: Eva Brænd. Emblem fra Apoteket Hebe i Oslo. Foto Stian Nybru.

INVENTAR

Etter hvert som apotekene fikk bedre økonomi utover 1800-tallet, ønsket apotekene at dette skulle gjenspeile seg i selve apotekanlegget. Apotekene ble innredet med kostbare materialer og utsmykket med ornamentikk og vakre dekorasjoner. Mange steder ble også takene vakkert utsmykket med

Interiør fra Apoteket Hjorten i Christiania. Inventar fra 1861. Foto Eva Brænd.

rosetter og annen pynt og symbolikk. Gulvene kunne bli lagt med fliser i rike mønstre. Et slikt interiør kan besøkende se på Farmasihistorisk museum. Der kommer man direkte inn i offisinet (ekspedisjonen) til Apoteket Hjorten, Christiania. Inventaret utgjør et autentisk apotekmiljø fra midten av 1800-tallet med litt over middels standard. Stilen er sen-empire i mørk mahogni med utskjæringer i treverket, rosett i taket og tidsriktig gasslampe.

Inventaret fra Apoteket Hjorten inneholder alle de sentrale elementene fra datidens offisin, bl.a. skranke, fondvegg, reseptur og giftskap. Skranken var stedet der kundene møtte apoteket, der de ble ekspedert og informert og der de fikk utlevert sine legemidler. Bildet viser Apoteket Hjortens lave skranke med skuffer. Senere skranke hadde ofte oppbygg med hyller eller åpne skuffer. Fondveggen ble brukt til vareplassering, varelager i hyller og skuffer og for å skjule resepturen fra innsyn. Baksiden av fondveggen ble brukt til tilberedning av legemidlene til den enkelte kunde (reseptur). Her ble det blandet hostesaft og laget kremer og salver. Produksjon i større skala ble utført på et eget laboratorium, oppfylling ble gjort i en egen avdeling kalt defektur.

Mange av de kjemiske stoffene på apotekene var gifter. Myndighetene krevde at giftene ble oppbevart i egne giftskap tydelig merket med giftsymboler. Dette giftskapet er fra Elefantapoteket i Oslo. Foto: Eva Brænd.

STANDKAR

Fram til ca. 1960 ble de fleste legemidler fremstilt på apotek. Apotekene hadde mange hundre forskjellige råvarer på lager. Det var tørre stoffer, ekstrakter, oljer, syrer, fettstoffer, kryddere og droger (tørrede medisinsplanter), samt halvfabrikata produsert i apoteket.

Råvarene og halvfabrikata ble oppbevart i skuffer og standkar. Apotekene hadde et stort behov for standkar, hvert apotek

trengte flere hundre. Standkaret hadde en fasong og åpning tilpasset innholdets art. Vide åpninger for tykflytende eller halv-faste og faste stoffer, smalere åpning for flytende. Skuffer og standkar skulle være merket med det latinske navnet på innholdet. Det var store beholdere til bruk i laboratorieproduksjon, mindre til bruk i resepturen. Merkingen (signaturen) kunne påføres i en dekorert ramme (kartusj), skrives på en løs merkelapp knyttet til en hank, eller males direkte på.

Standkarene i offisinet var en imponerende samling av mindre krukker og kar sirlig oppstilt. Vakre trebøsser, krukker og flasker der form og dekor var preget av tidens motefarger og stil, barokk, rokokko, empire osv.

De fleste tidligere standkar ble laget uten lukkeanordninger, og ble overbundet med dyrebærer, lær, pergament, papir eller man brukte deksler av tre, tinn, kobber eller messing. Kork ble ikke vanlig før i det 17. århundre. Da vi fikk glassflasker av bedre kvalitet kom de også med slepen glasspropp.

De eldste norsk standkarene er gjerne av tre. Tre ble etter hvert erstattet av glass, keramikk eller porselen. Den europeiske keramiske industri hadde en sterk utvikling i perioden 1500-1800, ikke minst på grunn av apotekenes behov for standkar.

Trebøsser fra 1700-1800-tallet. Foto: Norsk Folkemuseum.

Trevirke var et lett tilgjengelig og billig materiale. Trebøssene i apotek skulle helst være av lind eller buksbom. Trebøsser kunne ha meget lang levetid, blant annet fordi det var enkelt å male over gammel etikett når trebøssene skulle skifte innhold. Men beholdere av tre kunne ikke brukes til alt, mange legemidler holdt seg gjerne bedre i glass eller keramikk. Og da en fra midten til slutten på 1800-tallet ble mer opptatt av hygiene, gikk trebøssene helt ut av bruk siden de ikke så lett lot seg rengjøre.

Standkar av glass kom i bruk på 1500-1600-tallet. De var av klart glass og ofte rikt dekorert. Glassemballasje ble benyttet for både dekorasjon og av hensyn til legemidlene. Generelt er glass gunstig for å bevare stoffenes aroma uten å gi fra seg uønsket lukt. Klart glass gjør det lett å identifisere innholdet, brunt glass beskytter legemidlene mot lys. Rødt, blått og annet farget glass er mest dekorativt.

Det ble produsert apotekerglass i Norge fra midten av 1700-tallet, men fra 1800-tallet ble mye importert fra Danmark og Tyskland, ofte böhmsk glass med innbrente signaturer. I

1760 ble det forbudt å innføre fremmed glass til Danmark og Norge. Man fikk dermed et glassmonopol i tillegg til jernmonopolet og kornmonopolet, men glassmonopolet ble kortvarig.

Fajanse ble også mye benyttet. Navnet fajanse er brukt over hele Europa om et keramisk gods som ble utviklet på 1500-tallet i den italienske byen Faenza. Fajanse er en gruppe keramikk (av lys leire) som kjennetegnes ved at det er dekket av en blyglasur som er tilsatt tinnoksid og derved gjort ugjennomsiktig.

Det «ostindiske» porselenet som ble importert fra Kina i 1600-årene, ble ofte etterlignet i fajanse. Et av de mest kjente produksjonsstedene for fajanse på 1600-tallet og 1700-tallet var Delft i Nederland. Der laget man krukker med karakteristisk hvit og blå dekor. Fargen skulle få gjenstandene til å ligne kinesisk porselen. Denne dekoren ble kopiert i hele Europa.

I Norden ble fajanse først produsert i København fra 1722 og på Rörstrand ved Göteborg fra 1726. I Norge ble fajanse laget på Herrebøe Fajansfabrikk i Idd ved Halden fra 1759 til ca. 1770. Omtrent samtidig ble det i en kort periode produsert fajanse også i Drammen.

NOEN STANDKAR I FARMASIHISTORISK MUSEUM

Standglass fra Løveapoteket i Bergen med påskrift «Tart/Tartr». Foto Jon-Erik Faksvaag.

Norsk Farmasihistorisk Museum eier en serie med ca. 100 standglass fra Løveapoteket i Bergen. Apoteket ble opprettet i 1705, og glassene er trolig innkjøpt samme år fra Tyskland. Løvemotivet illustrerer apotekets navn. Flere av glassene har rester av «signaturer», som lett kunne fjernes for å erstattes med nye navn hvis innholdet ble endret.

Standglasset for vinstentartrat er et støpt, firkantet klart glass med flatt metallokk og vid hals. Det er påmalt et ovalt, hvitt etikettfelt med sort kant, med teksten «Tart/Tartr». Dekormotivet er en løve som holder etiketten. Glasset er 5,5 cm bredt, 5,5 cm dypt og 9 cm høyt.

Tartarus er en eldre, latinsk betegnelse for vinsten (kremortartari). Tartras er den latinske betegnelsen for et vinsurt salt, tartrat. Vinsurt salt (vinsten) = kali tartaricum = tartarus tartaricus. Dette er altså det fulle navnet, ikke en gjentagelse av samme navn to ganger som man kanskje kunne trodd.

Vinsten er et salt av tartarsyre, også kalt vinsyre. Bruksområder er blant annet innen matlaging. Det har også lakserende egenskaper. Den gunstige effekten som f.eks. rosiner har på hard avføring, skyldes antagelig bl.a. høyt innhold av tartarsyre.

Sirupskanne med påskrift «Syrupus c. manna». Foto: Stian Nybru.

Sirupskannen er av bly- og tinnlasert fajanse med blåmalt kartusj med krone. Etiketten har påskriften Syrup c. manna, som betyr mannasirup. Kannen er 21,3 cm høy, åpningen er 9 cm. Slike kanner ble også kalt tutekanner. Kannen er produsert i Danmark eller på kontinentet, trolig i Danmark ca. 1760.

Ut fra en vurdering av steingods, glasur og dekor kan kannen ikke være norsk. Både gods og dekor holder høy kvalitet. Kronen var mye brukt som dekor, ikke minst på private glass. I og med at apotekene hadde kongelig privilegium, er det ikke urimelig at kronen er benyttet som symbol.

Manna ble brukt som avføringsmiddel allerede av arabiske leger. I en opptegnelse av innførte varer fra Hamburg til apotekerne i Christiania i 1764 finner vi blant annet manna.

Manna brukes nå som et mildt avføringsmiddel, særlig til barn.

I en periode på 1600-tallet var sukker å betrakte som lege-middel og apotekene hadde enerett til å omsette det. Når safter, infusjoner, sterke dekokter ble tilsatt tilstrekkelig mengde sukker og kokt så lenge at de ble tyktflytende, ble de kalt siruper. Hensikten kunne være å gi produktet bedre smak, men særlig å hindre at saften skulle gjære. Sirup blir brukt som ingrediens i mange legemidler slik at de kan inntas i flytende form. Sukkeret gir både bedre smak og lang holdbarhet. Siruper ble tradisjonelt oppbevart i tutekanner overbundet med vannfast pergament. Metallokk kunne også brukes.

Blodigler (Hirudines) er en droge som var i salg på apotekene til inn på 1900-tallet. Man hadde spesielle iglekrukker til oppbevaring av blodigler.

I Farmasihistorisk Museum finnes to fine iglekrukker. Begge er steintøygods. Den ene er grå, med ukjent produksjonssted. Den har vært i bruk på Mesna apotek på Lillehammer,

Igleøse fra Svaneapoteket, Christiania. Foto Eva Brænd.

Iglekrukke fra Svaneapoteket, Christiania. Foto Eva Brænd.

antas å være fra 1900-tallet og står utstilt i museets offisin fra Apoteket Hjørtten. Den andre iglekrukken er glasert, hvit og har vært i bruk på Svaneapoteket i Christiania. I tillegg til hovedbeholderen og et gjennomhullet lokk har den hvite krukken en innvendig beholder med gjennomhullet bunn som plasseres på toppen av hovedbeholderen. Det hører også med en igleøse. Begge krukken har metallbeslag på lokket for sikker lukking, og håndtak på hver side av krukken.

Blodigler eller legeigler ble brukt som en moderat form for årelating og var regnet som en rasjonell og «vitenskapelig» metode på linje med andre former for årelating. Metoden var et av middelalderens viktigste medisinske hjelpemidler. Igle ble brukt blant annet ved dårlig sirkulasjon, som åreknuter, eller ved smertefulle blodansamlinger, som tannpine. Igle-setting var gjennom hele 1800-tallet en like naturlig del av etablert skolemedisin som folkemedisinen. I Rikke Nissen «Lærebog i Sygepleje for Diakonisser» fra 1877 gis det detaljerte anvisninger i bruk av igler. I 1884 fantes det 18 registrerte igle- og koppekoner i Kristiania. Igle- og koppekoner var en egen kategori i Adressebok for Kristiania i årene før og etter år 1900. Den norske hesteiglen kan ikke brukes medisinsk og legeigler (Hirudines) ble importert.

UTLEVERINGSEBALLASJE

Hvordan kundene tidligere fikk med seg sine medisiner hjem er lite beskrevet. Det er kjent at mange små medisinflasker er funnet i søppelhauger fra middelalderen, men vi vet lite om hva slags emballasje som for øvrig ble brukt. Trolig hadde kundene med seg egne beholdere, og alt som har vært av forgjengelig materiale som for eksempel papir, pergament, stoff, dyreblander er borte. I offisielle takstbøker for apotek på 1800-tallet finnes imidlertid noen indikasjoner på hvordan kundene i apotek fikk sine medisiner utlevert.

I Medicinal-Taxt for Norge fra 1842 angis priser for «Glas fra 1 unze til 16 unzer, Bouteiller pr stk, Leerkrukker i forskjellige størrelser, og Papæsker i forskjellige størrelser». I Medicinal-Taxt for Norge fra 1855 er apotekets tilbud om emballasje noe utvidet til å inkludere glass med innslepen glasspropp, sorte, «eller med farget papir omklebede glas», porselenskrukker. Det var ekstra pris for tektur, propp, pappkonvolutt eller eske til avdelte pulvere. I 1874 angis også at for hver medbragt flaske, glass eller krukke skulle det beregnes 1 shilling – «Rengjøring indbefattet.» I Medicinal-Takst 1899 kom det enda en spesifikasjon: «Vædsker, der indeholder giftige Stoffe, maa ikke

Over venstre: Utleveringsemballasje for arsenikk med giftsymbol og rød tektur. Over høyre: Medisinflasje for Tonipan fra krigens dager med oppfordring til publikum: «Grunnet emballagemangel tør vi innstendig anmode forbrukeren om å returnere tomflasken til nærmeste apotek mot godtgjørelse av 5 øre.» Etiketten er fra Vestsidens apotek i Fredrikstad som tidligere het Kong Salomons apotek og som nå har skiftet navn tilbake til Boots Apotek Kong Salomo. Foto: Eva Brænd.

udleveres på Øl-, Vin-, Punch- eller Mineralvandflasker eller på andre Kar, der paa Grund av sin sædvanlige Anvendelse kan give Anledning til farlige Forvekslinger.» Dette viser at apotekene også den gangen tok ansvar for sikker legemiddelbruk.

KILDER

Aktuelle medisinaltakster.

Fjeldstad, Trygve, Berit Regland, Anne Elisabeth Smedstad og Gjertrud Sæter: «Lageret ved siden av – om norske apotek 1600 – 1900» i *Museumsbulletinen* 3/2018.

Johannessen, Finn Erhard og Jon Skeie: *Bitre piller og sterke dråper. Norsk apotek gjennom 400 år 1595-1995*. Norsk Farmasihistorisk Museum 1995.

Norsk biografisk leksikon, Christian 6.

«Orientering om Farmasimuseet», Norsk Farmasihistorisk Museum 28.05.2017

Solheim, Gunvor: «Standkar» Wikipedia 2017.

Store norske leksikon.

Sverre, Nic. Aagaard: *Et studium av farmasiens historie*. Oslo: 1982.

Torud, Yngve: *Apotekeren, apoteket og apoteksystemet*. Oslo: Eget forlag, 2000.

Personlige meddelelser.

Norsk Folkemuseums Venners program

ONSDAG 11. DESEMBER KL. 17.00: VELKOMMEN TIL JULEPYNTET MUSEUM

Norsk Folkemuseum og styret i venneforeningen inviterer til en spesiell og stemningsfull kveld på museet. Ta med deg barn og barnebarn, og la de få høre hvordan man feiret julen i gamledager. Kanskje kommer Nissen?

Pris kr. 250 pr. voksen. Barn gratis. Lett servering.
Bindende påmelding innen 4. desember.

Påmelding og spørsmål:
Norsk Folkemuseum Venner tlf. 22 12 37 00
e-post: venneforeningen@norskfolkemuseum.no

Se museets hjemmeside www.norskfolkemuseum.no under
Om museet: Norsk Folkemuseums Venner.

